מחשבת ישראל · ראשונים · מורה נבוכים · מפרשים

קרשקש על מורה נבוכים

רבנו אשר קרשקש

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

קרשקש על מורה נבוכים

רבנו אשר קרשקש

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/קרשקש-על-מורה-נבוכים/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

איגרת 6
פתיחת הרמב"ם 6
חלק א 11
הקדמה 11
פרק א 12
פרק ב 13
פרק ג 15
פרק ה 17
פרק ו 18
פרק ז 18
פרק ט 18
פרק יא 20
פרק טו 20
פרק טז 20
פרק יז 21
פרק יח 21
פרק כא 22
פרק כד 24
פרק כז 24
פרק כח 24
פרק לא 25
פרק לב 25
פרק לג 25
פרק לד 26
פרק לה 27
פרק לו 28
פרק לז 28
פרק לח 28
פרק לט 29
פרק מ 29
פרק מב 29
פרק מג 29
פרק מו 29
פרק מז 30
פרק מח 30
פרק מט 30
פרק נ 31
פרק נא 31
פרק נב 32
פרק נג 34
פרק נה 35
פרק נו 35
פרק נז 35
פרק נח 36
פרק נט 37
פרק ס 38
פרק סא 38
פרק סב 39
פרק סג 39
פרק סד 41
פרק סה 42
פרק סו 42
פרק סז 45
פרק סח 45
פרק סט 47
פרק ע 47
פרק עא 55
פרק עב 57
פרק עג 57
פרק עד 61
פרק עה 63
פרק עו 64

חלק ב 65
הקדמה 65
פרק א 77
פרק ד 79
פרק ה 92
פרק ו 93
פרק ח 94
פרק ט 94
פרק י 94
פרק יא 95
פרק יב 96
פרק יג 97
פרק יד 97
פרק טו 98
פרק טז 98
פרק יז 100
פרק יח 101
פרק יט 101
פרק כ 106
פרק כא 107
פרק כב 107
פרק כג 109
פרק כה 109
פרק כו 109
פרק כז 110
פרק כח 110
פרק כט 111
פרק ל 113
פרק לא 123
פרק לב 123
פרק לג 124
פרק לה 126
פרק לו 128
פרק לז 129
פרק לח 129
פרק מ 129
פרק מא 130
פרק מב 131
פרק מד 132
פרק מה 132
פרק מז 133
פרק מח 133
חלק ג 135
הקדמה 135
פרק א 135
פרק ב 136
פרק ג 138
פרק ה 139
פרק ז 140
פרק ח 142
פרק ט 143
פרק י 143
פרק יב 146
פרק יג 146
פרק יד 147
פרק טו 147
פרק טז 148
פרק יז 149
פרק יח 150
פרק יט 150
פרק כ 151
פרק כא 152
פרק כב 153
פרק כג 154

פרק כד 155
פרק כו 156
פרק כז 156
פרק כח 156
פרק כט 157
פרק לא 157
פרק לב 157
פרק לד 157
פרק לה 158
פרק לו 158
פרק מ 158
פרק מא 158
פרק מג 159
פרק מו 159
פרק מז 160
פרק מח 160
פרק נא 160
פרק נב 163
פרק נג 163
פרק נד 164

איגרת

כתב הרב המחבר חכמות הלמודיות רוצה בו חכמת התשבורת:
ולא סרתי לדחותך מזה. הרצון בזה ממה שתבקש נפשך החשובה שארחיב ואבאר לך ענינים בדברים אלהיים הייתי מונע אותך מזה בעבור שתקח הענינים על הסדר ותשיג האמת בדברים האמתיים:
העירוני החבורים ההם. כלומר ימי חברתך עמי אל הסכמה כבר שקטה כלומר על הסכמה אחת הייתי מסכים לחבר בתחלה והיא ספרי הנבואה וספרי ההשואה וכבר שקטה אותה ההסכמה ונמלכתי שלא לעשות:
ואם העירוני החבורים ההם הערה לבד היתה ולא יצאתה לפועל ועוררתני פרידתך לחבר זה המאמר:

פתיחת הרמב"ם

ומהם מסופקים, כאלו תאמר צלם שהוא שם משותף או מסופק יאמר על הצורה המינית ועל הצורה המלאכותית והם יבינו שהדבר הוא לפי פשוטו עד שיתפרשו בצלם אלהים שהרצון בו התמונה והתואר והש"י אינו גוף שיהיה בעל תואר ותמונה כמותם ובאלה שמות רבים מהם מושאלים ומהם משותפים:
תלמודה. ר"ל לימוד התורה לא החכמה האמתית המקובלת אשר היא מתבארת בחכמה האלהית כאלו תאמר שהש"י אינו גוף ולא ישיגהו העדר והפעלות ושינוי וכן התארים אשר יתואר בהם בתורה הם תארי פעולות או תארי שלמות אע"פ שאינם ממין שלימותו להורות שהוא שלם במיני השלמיות כלם:
ומשכו השכל האנושי להשכינו במשכנו. פירוש כי אחר שלמד ועיין בחכמת הפילוסופיא וראה דרכם ומופתיהם על מציאותו ואחדותו והיותו בלתי גשם ולא ישיגהו חלוף ושינוי משכו שכלו להמשך אחר זה הדעת האמתי:
והציקוהו פשטי התורה. פירוש כי כשראה בתורה שיתואר השם בתארים מורים על ההגשמה והפעלות עומד נבוך והוא פוסח בין שתי הסעיפים אם ימשך אחר שכלו וירחיק אותם התארים מהשי"ת אשר זאת הכוונה הוא דעת התורה או הוא ימשך אחר פשוטי התורה וישליך אחר גוו מה שלמד מהחכמה האמתית אשר תרחיק הרחקה גמורה מהשי"ת כל גשמיות וכל שינוי:
ומה שלא סר היותו מבין מדעתו או הבינהו זולתו. רוצה בו שהיה מבין שהשמות ההם כפשוטם:

אם שימשך אחרי שכלו, הרצון בו במה שלמד מהענינים אלהיים מחכמת הפילוסופיא ולא יבין השמות ההם בפשוטיהם:

ויחשוב שהוא השליך פינות התורה. רוצה בו אם ימשך אחר דעת הפילוסופיא:

וישאר עם מה שהבינו מהם. ירצה בזה שהיה מבין אותו בפשוטיהם:

ולא ימשך אחר שכלו. ר"ל השכל האנושי שמשכו להשכינו במשכנו והיא האמונה האמתית בהש"י שאינו גשם ולא בעל תארים:

ונזק בתורתו. הרצון בו מאשר לא ידע באי זה דרך משני דרכים ימשך. לשון חריז"י בדתו ואמונתו. ואפשר לפרש הציקוהו כמו כן מה שלא סר היותו מבין מדעתו או מזולתו הרצון בו שהתעורר במקצת השמות שאינם כמשמעם והוא נבוך אם ימשך אחר זה הדעת או אחר פשוטי הפסוקים, והראשון נכון לפי לשונו:

שלא ישוב מטרה. ר"ל הספר יורה חצי סכלותו נגדו רוצה לומר נגד הספר:

האמתיות מושקפות ממנו. הרצון בו מצד שלא יעלם ממנו הענין אשר ארצה להודיע ואחר יעלמו מצד שהם מפוזרים:

ונאמר בו כי קרן עור פניו. אפשר לפי הנראה שדעת הרב מורנו כי קרן עור פניו רומז אל גודל השגתו ויהיה הענין על דרך חכמת אדם תאיר פניו ורבים הם בזה הדעת. אמנם אני לקוצר השגתי איני מבין איך יהיה הענין בנוי להשגה ולפי מה שנראה מאורך הספור והתחלפות הענינים בזה הענין הנכבד והוא קרון עור פניו נראה באמת שזה הענין הוא במשמעו. אמנם יתרון ההשגה והדבקות בשם הביאו אל זה ההוד הנכבד, כי אם הוא כנוי להשגה איך אמר הכתוב ומשה לא ידע כי קרן עור פניו היתכן לומר שלא הרגיש משה בהשגתו שתהיה גדולה כל כך והלא אמר הרב מרוב שמחתו במה שהשיג לחם לא אכל ומים לא שתה כי התחזק השכל ונתבטל כל כח עב שבגוף קודם שדברו אהרן וישראל עמו ברדתו מן ההר אמר שהיו יראים מגשת אליו בעבור קרני ההוד אשר היו בפניו. אחר אמר ויקרא אליהם משה וישובו אליו אהרן וכל הנשיאים נראה מזה שמצד האור שנתחדש בפניו היו יראים ממנו ועוד אפילו דברו עמו קודם זה איך יהיו יראים בעבור השגתו ואמר שהוא היה משים תמיד המסוה על פניו לכבוד השי"ת שלא יזונו תמיד מקרני ההוד וכשמדבר עם השם בבאו אל אהל מועד מסיר המסוה ודבר עם ישראל את אשר יצוה ואמר אחר זה וראו בני ישראל והנה קרן עור פני משה ואח"כ השיב אותו על פניו ואלה הפרטים מורים תכלית ההוראה שהענין הוא כמשמעו ואליו רמז הכתוב באמרו וראו כל העם אשר אתה בקרבו את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עושה וכו':

אבל בנשם טהור זך או ביוצא בו מן האבנים. ירצה בו שאין זה בה נבואיי שהוא אור גמור כאור הברק אשר הוא אור במדרגה יותר שפלה והוא שיהיה כח אחר נתחדש בו יאיר עיני לבבו יעירנו לדבר בעניינים נכבדים או בתהלות ושירים לש"י ובזה הכח נעשה ספר תהלים וחבר שלמה משלי וקהלת ושיר השירים:

ואמר להט החרב המתהפכת. שזה הכח לא יהיה תמיד בו שלא יסור ממנו כלל אבל פעם יציץ ופעם יעלם וזהו מה שאמר מורנו במדרגות הנבואה במדרגה שנית היא שימצא האדם כאלו ענין אחד חל עליו וכח אחר התחדש עליו וישימהו לדבר וידבר בחכמות או בתשבחות בדברי ההזהרה מועילים או בדבר הנהגה או אלהות וזה כולו בעת היקיצה והשתמש החושים על מנהגיהם וזהו אשר ידובר עליו שהוא מדבר ברה"ק. ובפרק מ"ט מראשון יתבאר מה שירצה בלהט החרב המתהפכת:

יבא בדבריו מן העומק והחולשה מה שיעמוד במקום המשל והדבור בחדות, כי בעבור היות לאותו הענין עומק גדול הוא רחוק שיבינהו עד שיהיה לו הענין ההוא נסתר כמו שיהיה נסתר בדברו לא בחידות ומשלים ויותר ברוב המשלים אפשר לו שיגיע לידיעת הענין ההוא על אמתתו ואמרו רז"ל למה היו דומים ד"ת עד שלא בא שלמה לבאר שהיו מימיו עמוקים ולא היה אדם יכול לשתות מהם מה עשה פקח אחד ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה ודלה ושתה ונמצאו הכל שותים כך היה שלמה קודם שבא לא היה אדם יכול לעמוד על בוריה של תורה והוא תקן משלים וממשל למשל ומדבר לדבר עד שהגיעו הכל ועמדו על בוריה של תורה, והרצון בזה ידיעת מציאות השם והיותו בלתי גשם ובלתי מתפעל שזה הוא בוריה של תורה, ומשלים וחידות ירצה בזה שמה שאמר הכתוב בג"ע ועץ החיים ועץ הדעת וספור ענין אדם הראשון איך היה ענינו תחלה ואל אי זה ענין שב וענין נחש וחוה וקריאת בני אדם הבל וקין וכל הספור הארוך הם ענינים עמוקים מאד ולא יבנום ההמון ונתנו במשלים:

ואנחנו השתדלנו לבאר עניני הדרשות וגלויי הנבואה להמון. רוצה לומר שאם נבאר מה שצריך לבארו נמצא שהיה השתדלותנו לבאר עניני הדרשות וגלויי הנבואה להמון:

או מפני שאת המשל במקום הנמשל או שאת הנמשל במקום המשל. פירוש הנח קורא הנמשל עצם הדבר ואמתתו והענין יהיה כמשמעו והוא משער בעצמו שיהיה זה המשל והענין אשר הוא משל לענין אחר יחשוב שהוא כמשמעו ויבין אותו כפי פשוטו כאילו תאמר אמרה תורה ויתד תהיה לך על אזניך והאמת שהוא כמשמעו והוא נמשל ואינו משל ואמרו בו חכמים על צד מליצת השיר אל תקרי אזיניך אלא אזניך ואמרו שאם ישמע דבר שאינו הגון יתן אצבעו בתוך אזנו והפתי יאמין שזה כונת הפסוק ויהי' א"כ

הנמשל משל וכמו שאמרו ואת הצפוני ארחיק מעליכם זהו יצה"ר שהוא צפון בלבו של אדם ואין ספק שזה הצפוני נאמר על הארבה שהשחית את הארץ והבטיחם השם בשובם אליו שירחיקנו וידחנו אל ארץ ציה ושממה. נמצא שזה הצפוני הוא הנמשל שהוא מדבר בארבה ויקחהו במשל. והמשל הוא כאמרו בשרפים שש כנפים לאחד וכאמרו נפתחו השמים וכאמרו ארבע חיות לעניינים ידועים ויבין אותם כמשמעם:

אמנם סלם יורה על ענין אחד. הוא רמז להקשר המציאות קצתו בקצתו והבתוב קורא אותו בית במקום אחר כמו שאמר בכל ביתי נאמן הוא אשר הנרצה בו הוא הבין מציאות עולמי אמנה אמתית קיימת. ואמרו מוצב ארצה. יורה על ענין אחד ירצה בזה שהקצה האחד הם היסודות אשר הוא המטה כי כן דרך הסולם ואמרו וראשו מגיע השמימה מורה על ענין שלישי ירצה בו הגלגל העליון המקיף בכל והוא הקצה העליון מן הסולם. ואמרו והנה מלאכי אלהים יורה על ענין רביעי הרצון בו אחר שרמז אל שני קצות הסולם אשר כל אחד רחוק מחבירו בתכלית המרחק דבר בענינים הנעשים בין שני קצות הסולם הנזכרים ויהיה הרצון במלאכי אלהים השכלים הנפרדים עולים ויורדים יורה על ענין חמישי וששי וקראם עולים ויורדים מצד שהם מניעים הגלגלים והם עלות ועלולים בהיות כל אחד ממציא חברו והוא עלה לו ומצד העלות קראם עולים ומצד העלולים קראם יורדים והרצון בזה עליה וירידה במעלה לא בעליונית מקום. או נאמר שהשם ברא כל השכלים והגלגלים כל אחד למטה ממדרגת חברו ושם אותו מניעים הגלגלים כרצונו. או נאמר שמלאכי אלהים קרא ארבע כחות המניעים מן הגלגלים בעולם השפל ואלו הם כח המחייה העירוב וההרכבה וכח שיתן הנפש הצומחת לכל צומח וכח יתן הנפש החיה לכל חי וכח יתן הנפש המדברת לכל מדבר, וקראם עולים מצד נושאיהם שהם בעליונית מקום וקראם יורדים מצד הפעולות המגיעות מהם בשפלים. ואפשר לומר שקראם מלאכי אלהים ואם הם אחד מקצות הסולם היסודות אשר שנים מהם עולים והם האש והאויר ושנים מהם יורדים והם המים והארץ והיורדים לפעמים עולים והעולים יורדים ומתוך כך הזכיר עליה וירידה כי באשר יתנועע הגשם החמישי בסבוב תתחדש ביסודות תנועה הכרחית יצאו בגללה ממקומותם ר"ל האש והאויר וידחו אל המים ויעברו כלם בתוך הארץ על עומקה ויתחדש אל היסודות עירוב ואחר כן יתחילו להתנועע לשוב למקומותם ויצאו חלקים מן הארץ גם כן בחברת המים והאויר והכתוב כמו כן קורא היסודות מלאכי אלהים כמו שאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. ואמרו והנה ה' נצב עליו מורה על ענין שביעי הרצון בזה שהוא מתמיד החיים שלא ישתנה בפנים מאפני השנוי והוא נצב על ראש הסלם שהוא הגלגל העליון כי אחר

שהמציאו הנה מתמידו ומעמידו בשפע המגיע לו ממנו והוא המחברו בתנועה אשר אין לה קץ ותכלית ולזה נקרא רוכב שמים שהרצון בו הגלגל העליון המקיף אשר בתנועתו יתנועעו הגלגלים. והרב השלם פי' מלאכי אלהים עולים ויורדים בפרק מ"ו הם הנביאים ואחר שאמר בכאן שהסולם עם כל מה שנלוה אליו מורה על שבעה ענינים יש לומר שרמז אל פירושים אחרים זולת הפירוש האחר כי יש פסוקים שיסבלו מצד עמקם שנים או שלשה פירושים וכן כתב הוא בפרק כ"א:

ודמה החומר שהוא סבת אלו התאוות הגשמיות כלם כאשה זונה והיא אשת איש גם כן הרצון בו כן החומר לא יהיה נבדל מצורה אבל יהיה פושט צורה ולובש צורה אחרת וטבע החומר ואמתתו שלא ימלט מחברת ההעדר ומפני זה לא תתקיים בו צורה ולבש צורה אחרת תמיד וישתוקק אל חסרונו לקבול הצורה כמו שישתוקק החסר אל השלמות ולא ישתוקק אל ההעדר אבל ההעדר ענין קרה לו וזאת התשוקה הנזכרת היא תשוקה טבעית לא רצונית ומכוונת בפרק מזה המאמר והוא פרק ח' מחלק שלישי:

אבל יספיק לה על תיקון ביתה. הרצון בזה שהחומר נאות ומעולה שזה הוא תקון ביתה ומוכנת לקבל הצורה אשר היא הצורה השלמה אשר בה יגיע לידיעת המושכלים והיותה שלימה בכל מיני השלמיות:

כי חומר האדם הקרוב הוא חומר שאר בעלי חיים הקרוב. הרצון בזה כי הוא מתדמה לשאר בעלי חיים מצד החומר שהוא בעל בשר וגידים ועצמות והוא חמרו הקרוב כמו שהוא לשאר בעלי היים ומתאוה למותרות מצד חמרו ואם הוא יותר נאות ונכבד ומוכן לקבל הצורה השכלית מה שאין כן בשאר בעלי חיים ואע"פ שהאמת הוא שהחיוני הוא חמרו הקרוב מצד שהחיוני לשאר בעלי חיים היא צורתם המבדלת אותם מן הצמחים והוא מדמה חומר בני אדם הקרוב לחומר בעלי חיים הקרוב לא נוכל לדמותה מצד הכח החיוני אם לא מצד שהם שוים בגידים ובבשר ועצמות או מצד הליחות אשר בליחה הגוברת תגדל התאוה או ביתרון המאכל או ביתרון חוש המביא להולדה מצד הטבע המחייה לזה או ביתרון הכעס כמו שמזג לבו חם:

והשמר מלחסר ביאור ספק. כלומר שהוא נשמר מלחסר ביאור כל ענין מסופק:

ולא תרדפהו בזממיך. העתקת רבי יהורה הריזי ואל תרבה לדקדק עליו במחשבתך וסברותיך פן תזיקנו ולא תועיל לנפשך:

חלק א

הקדמה

סבות הסתירה וההפך. סתירה נקראת כשיניח מאמר אחד ובמקום אחר יסתור המאמר ההוא לא כולו וההפך נקרא כשהניח מאמר מה ואחר כך למקום אחר יניח הפכו. משל לסתירה אמרנו כל אדם לבן ואין כל אדם לבן שהוא מסיר הלובן מקצת האדם לא מכולו, וההפך הוא באמרו כל אדם לבן יהיה הפכו אין אדם אחד לבן שהוא מהפך כל מה שהניח במאמר ויש דרך הפכים אחרים כמו השחור שהוא הפך הלבן והחם הפך הקר והוא מנמצא אל נמצא והחיוב והשלילה אשר הם סבות הסתירה והם חולקים האמת והשקר בכל החמרים הוא מבלתי נמצא אל נמצא או מנמצא אל בלתי נמצא שזה הוא מהעדר אל מציאות או ממציאות אל העדר והוא חזק ההפכיות יותר מהפכיות אשר הוא מנמצא אל נמצא שכל אחד מהם יש להם מציאות כאלו תאמר שאיננו טוב שהיא שוללת יותר הפכי לטוב מאשר הוא מעלה הטוב לגמרי ושוללו ממנו יותר ממה שיאמר בטוב שהוא רע כמו שהתבאר בספר המליצה:

הסבה החמישית צורך הלימוד והבנה והוא שיהיה שם ענין סתום קשה לציירו יצטרך לזכרו או ללקחו הקדמה בביאור ענין קל. ירצה בזה שענין מה בזולת מקומו אשר מקומו מיוחד לו לבארו על אמתתו ולהבינו בביאור רחב ולתת גדרו המבאר אותו ויקרה בחכמה האחרת שאין החכמה ההיא מיוחדת לו בביאור הענין ההוא שיזכר הענין ההוא נפרד או שיעשה באותו המקום הקדמה שתהיה הקדמה מן ההקדמות שהיא בנושא ונשוא או שהוא מן ההכרח שיזכור הענין ההוא מוקדם לו, כאלו תאמר שכל או נפש או חומר ראשון או טבע שיזכרו במקומות רבים בזולת מקומם ואי אפשר למלמד שיבאר הענין ההוא לתלמיד בתכלית הביאור המחוייב לאותו הענין אם לא באורך גדול ובהצעות ארוכות ויצטרך המלמד לתת לו דמויים והמשלים באותו הענין אחר שאינו יכול לבארו ולתת גדרו, וכן התלמיד אם ירצה המלמד לבארו לא יוכל לקבל מצד שהוא חסר ההצעות ולכן צריך שיבארנו בביאור קל ואע"פ שאין זה ביאורו המיוחד לו הנקרא ראשון ועצמי לדבר ההוא וכשיגיע אל מקומו הראוי לו יבינהו אז הביאור המיוחד לו אשר הביאור ההוא מורה על עצם הענין ההוא כפי אמתתו. ולשון חריזי הוא כן צורך הלימוד ופירושו כשהוא עיון עמוק וקשה להשכיל ולהבין לתלמידים ויכריח הצורך לזכרו או לעשות ממנו הקדמה וימצא ענין נקל להבין וע"כ צריך להקדים הענין הנקל תחלה על הראשון בעבור כי התחלה תהיה לעולם מן הדברים הקלים ויצטרך המלמד להעלים עינו בלמוד הענין הראשון כפי מה שיוכל ובעיון הגס. ואל ירצה לדקדק אמתת הענין אך יניחהו לפי

שכל השומע עד אשר יבונן מה שירצה לבוננהו ואח"כ ישוב לדקדק לו הענין העמוק ההוא ויתבאר על אמתתו במקומו הראוי לו. ואמר הר"ם כי אחד מסבות הסתירה או ההפך הנמצא בספר המורה הוא זה שיבאר דבר מה תחלה בביאור אחר והוא עיון גס. ויבארהו במקום אחר כפי אמתתו ונראה שהוא הפך או סותר. וקצת מן הגדולים פירשו כי הענין הסתום בא לבאר ענין קל וזה מן הפלא ראה אמרו צורך הלמוד וההבנה ומה צורך הלמוד וההבנה לענין הקל שיהיה סבת הסתירה או ההפך ועוד איך יבא הענין הסתום לבאר ענין קל והוא בלתי מבואר בעצמו וצריך ביאור ואיך יתבאר זולתו בו והוא הקל, ועוד אסרו בביאור ענין קל לפי דעתם היה ראוי לומר לבאר ענין קל ועוד איך קרא הענין הסתום ראשון הקל הוא הראשון לפי הנחתם, ועוד אמרו צריך שיוקדם בלמוד על הראשון ההוא אם כן הראשון לא בא לבאר זה הקל הקודם, ואין הפרש בין דעת רבי יהודה חריזי ובין דעת רבי שמואל ן' תבון שניהם כונה אחת נתכונו אלא שרבי יהודה חריז"י הרחיב הבאור עד שלא יפול בו הספק אפי' למי שאין עיניו בראשו ואומר הר"ם שזאת אחת מסבות הסתירה או ההפך שהם בספר המורה וזה שהוא יזכור ענין סתום במקום מה להכרח מה בארו בבאור קל ובמקום אחר ידקדק הענין ויבאר אותו על אמתתו כמו שעשה באמרו ותמונת ה' יביט ואמתת השם ובשהגיע לפסוק ופני לא יראו פירשו ואמתת מציאותי לא תושג וזה הוא הפך מה שאמר ותמונת ה' יביט, ואמר הפילוסוף רבי יוסף אבן כספי כי מה שאמר ותמונת ה' יביט הוא ענין גם ומה שפירש ופני לא יראו הוא ענין אמתי, וכן עשה ארסטו שאמר שהתנועה נמצאת בעצם ובכמה ובאיך ובאנה ובמאמר הששי משמע (שביעי) דקדק שאין בעצם תנועה שהצורות הוות ונפסדות בלי זמן:

פרק א

אמנם צלם הוא נופל על הצורה הטבעית. אמר זה להבדילו מן הצורה המלאכותית אשר היא התמונה והתואר:

הענין אשר בו נתעצם והיה מה שהוא, אין ספק שהר"ם רצה בזה הענין לבאר מהות הצורה ואפשר שייבן ממאמרו העצם האישי המורכב מהחומר והצורה אשר בהם נתעצם הדבר והעצם יוחלט אל שניהם שהצורה לבדה איננה עומדת וכן החומר לבדו אינו עומר ולזה ביאר עוד ואמר והוא אמתתו מאשר הוא הנמצא ההוא שהצורה לבדה היא אמתת הדבר ושלמותו הנה ביאר עצם כל צורה בכלל איזה צורה שתהיה ובעבור זה ביאר עור ואמר שמלת צלם שמורה על מהות איננה נאמרת כי אם על צורת הארם וזהו אמרו אשר הענין ההוא באדם והוא אשר בעבורו תהיה ההשגה האנושית:

כי הבזיון דבק בנפש שהוא הצורה המינית. ירצה בזה כי צלמם היא נפשם והשם ביזה אותה מצד הפחיתות שיש לה אשר לא הושלמה לא בתורה ולא בחכמה ואינו רוצה בצלמם צורת פניהם שהוא התמונה והתואר כי זה לא יצוייר בשכל שהשם יבזה האדם מצד תמונתו אם הוא שלם בשכלו:

בענין שבו זר מאוד, פי' הוא השכל וקראו זר בעבור שלא נמצא לזולתו מן הנמצאות של מטה והוא המשיג הדבר כמו שהוא מבלתי שיחובר אליו דבר זר כהשיעור המצב והמראה וכו' ובו ישיג האדם המושכלות באמצעות הגבול האמצעי באיכותם ובאמצעות הגדר והרושם בציורם וזה שהוא ישיג גדר האדם שהוא החיות והדבור בלתי אמצעות שיעור מצב ומראה מה שאין כן לכח הדמיון שהוא לא ישיג האדם אלא א"כ עומד או יושב או קרוב או רחוק או ערום או לבוש וכיוצא באלו הענינים אחרים:

פרק ב

שינו בריאתו לרע. רוצה בו כאלו תאמר ראו רעה שגמלהו שהושם כוכב בשמים:

האמת מן השקר, ואמר פירוש שהוא הידיעה בענינים האמתיים ההכרחיים:

וכאשר מרה ונטה אל תאוותיו, פי' כאשר התחיל לנטות אחר התאוה ולהפרד מהשכל קרא זה מרי שהוא ממרה בנכבד שבחלקיו בהפרדה ממנו ושוללות השגה שכלית ממנו קרא עונש וההשתקעות אחר כן במפורסמות אשר היה סבתו שלילת ההשגה ממנו קרא זה מרה במצוה אשר בעבור שכלו צווה בו שנאמר לו ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו. כל דברי הר"ם ז"ל מעולים ושלמים בתכלית השלמות אמנם לרוב חסרוני אני מסופק ותמה אם הוא היה שכלי גמור כמו שנראה מענינו אם נטה לפעמים אל המפורסם יותר מדאי איך נפרדו ממנו המושכלות שהרי ראינו כמה חכמים מחוכמים משכילים בכל מדע ימשכו אחר התאוות במאכל ובמשתה ובמשגל ואעפ"כ יהיו מושכליהם רבים עמהם וחכמתם נובעת כמקור מים חיים מלבם על לשונם בכל עת שירצו, ועוד איך היה זה האדם הנכבד שקוע במפורסמות ולא הותר לו לאכול בשר רק מפרי עץ הגן היה מזונו וכן בענין המשגל הותרה לו האשה ולא היו נשים אחרות בעולם שימשך אחריהם וישתקע בחוש המשוש, ומה יש הפסד בזה אם נאמר שהדבר הוא כמשמעו שהיה שם עץ אחד הוזהר שלא לאכול מפריו מפני שיש בטבע אותו הפרי להרבות תאוות המשגל וכן בטבעו כי מי שיאכל ממנו יבחן בין המגונה והנאה שהנה נראה כי יש סמים רבים מי שירגיל בם תוסיף תאותו תמיד בחוש המביא להולדה וגם אם הגיע לאדם מחלה שלא היה לו המלאך הממונה על התאוה אם ירגיל בסמים או במאכלים או בשמנים מיוחדים ישיבוהו לאיתנו כאשר היה בתחלה, ונוכל לומר

שצוהו שלא לאכול מאותו הפרי שאולי היה בטבעו שהאוכל ממנו יגיע לתאוה עצומה באותו החוש והסיתו דמיונו או כח המתעורר העירהו לאכול ממנו. וכן נוכל לומר כי עץ החיים אשר היה בתוך הגן הוא כמשמעו ויש בטבעו שהאוכלו יחיה לעולם כמו שראינו שהיה בטבע הראשונים שחיו תשע מאות שנה ויותר, ואין זה נמנע בחוק האל כי כמו שברא הגלגלים וכל אשר בהם מהעדר גמור אחר שלא היו כן נוכל לומר שבארץ מקום מיוחד נכבד והוא גן עדן ובו מיני אילנות נכבדים וסמים נפלאים כמו שנראה מאבנים טובות ומרגליות יש להם סגולות נפלאות נעלמות בלתי מושגות בדרך הקשי יקראוהו טבע נעלם שאילו לא ראינו פעולתם לא נאמין בזה בשום פנים וכן בבריאות אשר בים ראינו ענינים מופלאים אילו לא הרגשנו אותם בחושנו לא היינו מאמינים בזה כמו דג הנקרא בלינא שהוא גדול בתכלית הגודל וכמו כן אמרו הפילוסופים שיש דג בים שארכו ל' פרסאות וכמו דג אחד שהושם בטבעו שכל ערב שבת בין השמשות אינו שט בים אבל הוא מקריב עצמו לצד היבשה ואינו זז ממקומו כל השבת ואפי' אם יכוהו בחרבות וברמחים לא יזוז ממקומו, ורבים כמו אלה הענינים נמצאים בעולם שאם יגיד המגיד למי שלא ראה אותם יחשבם לנמנע גמור. וראה אמרו בלדת נח זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה' שמורה שהארירה שאמר הכתוב ארורה האדמה בעבורך היא כמשמעה על עברו המצוה אשר נצטוה, ותראה כמה מצות בתורה מבוארות בתכלית הביאור למנוע האדם מהמשך אחר התאוה ר"ל חוש המשוש אשר המכוון בו חוש הטעם וחוש המביא להולדה וזהו הכונה כאיסור העריות ואיסור המאכלים. וממה שנראה בחוש במקצת החכמים שאפי' יהיו נמשכים בהנאות הגשמיות ביותר מן ההכרחי לא יפרדו מהם המושכלות כל עת חפצם בלימוד אם לא שישתדלו בסחורות ובענין מותרי המחיה ויסתלקו מן הלימוד סלוק גמור ימים רבים ואז יפרד המושכל מהם פרידה גמורה מצד השתקעם במפורסם, ואדם הראשון לא היה צריך לכל זה שיהיה סבה לו שיפרדו מושכליו ממנו ואפי' היה נמשך בחוש הטעם ובחוש המשגל:

ואין בהכרחי טוב ורע, פי' ההכרחי האמתי הוא ענין מתמיד קיים בלתי משתנה בעת מן העתים ואי אפשר שיהיה בחלוף מה שהוא עליו לאמת ולשקר וכן הרצון בזה ידיעת המושכלות כולם על אמתתם. ויש להקשות בזה המזון הוא הכרחי לאדם והוא טוב לו כי בו יתקיים מציאותו וכל כחות הגוף יגיע להם השלמות בו וכן יאמר מציאות השמים טוב וכן מציאות השמש או הירח וכן מציאות היסודות הוא טוב וכן מציאות האדם הוא טוב לו. התשובה כזה כשתעיין בהם מצד הציור והאמור יאמר בהם אמת ושקר מצד

האמת וכשתעיין בהם מצד מציאותם או מצד הטובות המגיעות מהם לזולתם יאמר בהם טוב ורע ואם אפשר שהרע יגיע במקרה, והמשל כי כשנאמר השמים כדוריים יש בזה שני ציורים ציור המלה המורה על השמים וציור המלה המורה על הכדוריות וכשיודע במופת שהוא כדורי ונאמר שהשמים כדוריים הוא אמת וכשיעיין בהם מצד מציאותם או מצד הטובות שיגיעו מהם לזולתם יאמר שמציאות השמים טוב, וכן היסודות כשנעיין בהם מצד מציאותם יאמר בהם טוב שבהתערבות קצתם בקצתם יתהוו מהם הנמצאות והרע יגיע מהם במקרה כגשם שוטף והברד או השקעת מקומות, וכן המזון יאמר בו אמת ושקר כמו שנחקור אם הוא הכרחי לאדם אם אין ואחר החקירה שהוא הכרחי ויתאמת זה נוכל לומר שמציאותו הוא טוב לו והרע המגיע הוא במקרה והוא מצד לקיחתו בזולת שווי. והאמת כי ההכרח יאמר על ג' פנים האחד בהכרח הנשימה לחי או הכרח המזון לכל נזון ונאמר בענין האונס לאנוס ונאמר על הענין המתמיד הקיים שאי אפשר שיהיה בחלוף מה שהוא עליו, וההפרש ביניהם מבואר כי הנשימה אם היא הכרחית משתנה פעמים באה בארוכה ופעמים באה בקצרה לפי תנועה הארוכה המהירה או בלתי מהירה תשתנה הנשימה וכן המזון אם הוא הכרחי הוא משתנה וישוב בבשר בשר ובעצם עצם. והמין השני אין צריך בו משל. והמין השלישי הוא ההכרחי האמתי שאי אפשר שיגיע לו השנוי בשום צד:

פקוח אזנים ולא ישמע, ר"ל וזה ראיה כי פקח אינו נאמר על ראות עינים אבל הוא פקיחת הלב וזהו אמרו אשר עינים להם לראות ולא יראו וסוף הפסוק כי בני מרי המה מורה שהוא אומר זה על ראות הלב וכן פקוח אזנים על אזני הלב:

אבל אמרו באדם משנה פניו ותשלחהו. ר"ל זה הפסוק דרשוהו רז"ל ואמרו תתקפהו לנצח ויהלך משנה פניו ותשלחהו תוקף שהיה לו לאדם הראשון לנצח ויהלך כאשר הניח עצתו של הקב"ה והלך אחר עצת הנחש וזהו אמרו משנה פניו שנטה אחר דמיונו ותאותו, והר"ם נמשך אחר הדרש ואמר פירושו וביאורו כאשר שנה פנותו שולח כאלו אמר מה שאמר משנה פניו אין זה סתירה למה שאמרתי לא היה שם אלא גלות יריעה כי אמרו משנה פניו אין זה שנוי פנים ממש אבל שנוי בכונה וזהו אמרו כי פנים שם נגזר מפנה והאדם יכוון למה שירצה כונתו:

פרק ג

ותמונת י"י יביט ענינו ופירושו ואמתת השם ישיג. יש מתמיהים על הרב באמרו ולפ"ז הענין השלישי נאמר ותמונת י"י יביט ולא זכר שום פסוק יראה מפשוטו שמלת תמונה נאמרת על הענין המושג בשכל האדם, והוא לא הפסיד בזה כלום כי אחר שתמונה

שם מונח על הצורה הדמיונית אחר העלמו מן החושים והוא מצד זה רוחנית במקצת אחר שהוא בלתי מוחשת הוא מסתפק בזה ואינו צריך לפסוק אחר שהשכל מקבלה מן הדמיון ואם הוא באופן יותר פשוט וגם כן מדרך השכל, להשיב הצורה הפרטית כוללת וענין הכולל אשר ישיגהו השכל כאלו תאמר שהוא קבל צורת האדם פרטית ובענין כוללת לפי שיחסה אל כל בני אדם היה והוה ויהיה יחס אחד כי איזה שיקדים אצל השכל יגיע ממנו צורה וזה הפרט האחרון לא יוסיף עליו וענין הכללות שאותה הצורה המושגת אצל השכל ישוה לכלם השואה גמורה תמה למי שאומר שמה שפירש ותמונת י"י יביט ואמתת י"י ישיג הוא עיון גס ואיננו מדוקדק אחר שפירש במקום אחר פרק ל"ז באמרו ופני לא יראו ואמתת מציאותו כפי שהיא לא תושג ואמר שכן דרך החכמים שיפרשו הענין בעיון גס ואחר בך ידקדקהו ויראה מזה שמה שפירש בשם תמונה הוא בלתי אמתי ויש לתמוה על זה אם כן מה הועיל בזה הפרק שנראה שהיה תכליתו לבאר שם תמונה הנאמר בשם ית' ויש לפרש כי כבר ביארו במשליו בתארי השלילה ואמר זה האחרון כמעט שהגיע לציור הספינה ובאלו הושוה למי שציירה לתארי החיוב ואמר כן יקרבוך תארי השלילה והשגת השם ית' ואמר במקום אחר בפרק ס"ב ואין ספק שהמלות ההם מורות על ענינים יקרבו לאמתת ציור עצמו ית' בפנים אשר אמרנו אחר ששוה תארי השלילה לתארי החיוב אם כן המשיגו בשלילות הנעשית במופת הוא המשיגו באמת והקרוב ממנו, ומה שאמר ופני לא יראו ואמתת מציאותו כפי מה שהוא לא תושג הוא על דרך החיוב ואין ספק שנבואת מרע"ה וחכמתו לא השיגה להשגתו אדם לפניו ולאחריו ואם היתה השגתו השם ית' בשלילה לבד במה פילוסופים ידעו זה הסוד והוא השגתו בשלילה מופתית בהרחקת הגשמות והסרת הראוי וההפעלות ממנו אם כן מה היתה השגתו גדולה יותר מכל שאר הנביאים. התשובה בזה כי הוא השיג השגה שלימה טבע המציאות כלו ומה שבעולם השפל ועולם הגלגלים השיג תמונתו ואמתתו וידע מהותו והוא מה שלא נודע לשום פילוסוף שהם לא ידעו מספר הגלגלים על אמתתם ותכונתם אך הניחו תכונה אפשרית שיראו ממנה כמו אלה התנועות וכן השיג לשכלים האלהים כאשר הם וכל הפילוסופים לא דברו ברוב בדברים אלהים אלא כדמות סברא ואין להם מופת ברוב הדברים ואולי ברובם הם משובשים אבל משה רבינו השיג הכל השגה שלימה וזהו השגה אשר אין למעלה ממנו בהשגת אמתת הבורא וזהו מה שאמר בתורה בכל ביתי נאמן הוא ר"ל הוא הבין מציאות עולמי הבנה אמתית קיימת:

פרק ה

אמנם אצילי בני ישראל הם הרסו והשיגו אבל השגה בלתי שלימה. יש מפרשים שההריסה היא חשבם שהשם ית' רוח הגלגל או שהשם מניע החומר בלי אמצעי ואם היתה מחשבתם שעצם הגלגל הוא השם איך יאמרו ויראו את אלהי ישראל אין זה אלהי ישראל אבל אלהי האומות אבל באמת הם השיגו הנפרד ולא שמו הבדל בנפרדים וזהו אמרו השגה בלתי שלמה כי מי שהוא חכם בחכמה מן החכמות ואינו יודע כלם יאמר בו שהוא בלתי שלם ואמרו אשר כללה מן הגשמות מה שכללה שיחסו לו הפחות שבגשמים והוא החומר הראשון כאלו אמר המלך עומר על כסא מלכותו ועטרת זהב בראשו ושפחתו אצלו וזה הפך מאמר מיכה כשאמר ראיתי את ה' יחד לו הנכבדים מן הגשמיים והוא אמרו כל צבא השמים עומדים מימינו ומשמאלו, כך פי' הפילוסוף אבן כספי ענין אצילי בני ישראל כמו שפירשנו ואם דעת הרב החכם הוא נכבד וחשוב מאוד לפי המשכו אחר הדרש הנעשה באצילי בני ישראל ואמרו ז"ל מכלל שהיו ראוים לשליחות יד ואמרו שבעבור זה נשרפו נדב ואביהוא באהל מועד בתורה מבואר החטא אשר בעבורו נשרפו והוא אמרו בהקריבם אש זרה לפני ה' אשר לא צוה אותם. וכן אמרו רז"ל לא מתו נדב ואביהוא אלא על שהורו הוראה לפני משה רבן כאלו אמרו שעשו זה מעצמם בלי צואת משה, ועוד אמרו שתויי יין נכנסו למקדש ואותה השתיה גרם להם שלא השתדלו ההשתדלות הראוי ועשו אותו החטא. יש לפרש לפי הפשט שהשגתם נכבדת ושלימה ומה שאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו הוא בעבור שאמר למרע"ה וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בהם ה' ביאר בזה הפסוק כי הם עמדו בקדושה ובטהרה ובזכות הלב והדבקות בשם כמו שאמר ויראו עד שלא הוצרכו לשליחות יד, ומה שאמר ויאכלו וישתו שנראה מזה שנטו לדברים הגופיים ואותה אכילה היא אכילה ממש והיא היתה מצוה כמו שאמר למעלה ויעלו עולות שהם כלל ואמר אחר כך ויזבחו זבחים שלמים שיש בהם חלק לגבוה וחלק למקריבים ואכילתו מצוה וזהו שנראה לפי פשט הכתוב. ואמרו ותחת רגליו הרצון בו התבוננו בפעולותיו כלומר בנמצאות אשר הוא סבתם וראו בעין הלב שהפעולות ההם הם בתכלית היושר והטוב ודמו פעולותיו בלבנת הספיר ולעצם השמי' שהם בתכלית הספיריות והזכות והבהירות. ועוד שהרי משה נכלל בהשגה ויראו ולא נכלל באמרו ואל אצילי בני ישראל שהם נצטוו להתקדש אבל משה לא נצטוה שיתקדש שהוא מקודש ועומד:

לא בתאר איך ראו, פי' לא שתהיה השגתם אמתית אבל כאלו אמר בדרך פחיתה השיגו שאינו כמו כן כמו שחשבנו:

פרק ו

איש ואשה שני שמות. רמז לנו הרב השלם בזה השתוף רמזים נכבדים ואם העלים ממנו הענין אשר בעבורו זכר זה השיתוף וזה שהוא כיון בכאן להודיענו סדר הנמצא והקשרו קצתו בקצתו, ובאמרו איש ואשה רומז אל החומר והצורה ובאמרו אח רומז אל הכרובים אשר הם השכלים הנאמר בהם ופניהם איש אל אחיו ובאמרו אשה אל אחותה רומז אל הגלגלים המכוונים בארבע חיות שנא' בהם חוברות אשה אל אחותה אמר בכרובים ופניהם איש אל אחיו רומז שהאחד נאצל מהשני ומושפע ממנו כי מלת פנים מורה על המציאות וכאלו אמר שמציאות האחד הוא מושפע ממציאות חברו אחר שהוא עלה לו ופועלו ברצון האל ואמר איש אל אחיו מפני ששניהם שכל והפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו ואין ביניהם הפרש ולא יושכל בהם מנין אלא מצד שהאחד עלה והאחד עלול לפי קצת דעות או האחד פועל והאחד פעול לפי דעת קצת מבעלי אמונתנו. וארבע חיות הם הגלגלים אשר סדרם הרב כאלו הם ארבע כדורים והם אחד תוך שני וכאלו הם נקשרים זה בזה אחר שהגלגל המקיף הוא המניע את כלם בתנועתו. ושתוף איש ואשה המכוון בהם עצם החומר והצורה הוא העולם השפל שכל הנמצאות של מטה הם מורכבות מחומר וצורה וכאלו הם נקשרים קצתם שחומר הראשון קבל צורת ארבע יסודות ובאמצעותם צורת המחצבים ואחר צורת הצמחים ובאמצעותם צורת ב"ח ואחר צורת ב"ח המדברים והיסודות אחר תוך שני והם בתוך אשר האחר תוך חברו וחבירו בחברו עד הגלגל המקיף המניע את כלם והשכלים הם מניעים אותה בכונה ברצון האל ויתן כח התשוקה והציור בגלגלים להדמות להם בתנועה ההיא הקיום וההתמדה והשפעת הטוב לזולתם אשר הוא העולם השפל:

פרק ז

ובזה נקראו תלמידי הנביאים בני הנביאים כמו שאבאר בשתוף שם בן. ר"ל הוא כאלו הוא הפוך בשתוף שם בן כמו שאבאר. וביאורו בסוף הפרק אמר ויולד בדמותו כצלמו כאשר למדהו והבינהו אם כן נקרא ילד מצד הלמידה וילד ובן שמות נרדפים וכן המוליד נקרא אב ולזה אמר למעלה על ובילדי נכרים ישפיקו שרוצה בו לימוד, ולזה הענין נקראו תלמידי הנביאים בנים מצד שהילד והבן ענין אחד:

פרק ט

ואמנם מה שהרחיב הלשון באמרו כי יד על כס יה הוא תואר עצמותו וגדולתו, רוצה בו הכס הסמוך לשמו מאחר שאמר כי יד על כס יה שהוא לשון שבועה והקב"ה נשבע בעצמו לא בדבר יוצא חוץ מעצמו אם כן כס הוא תואר גדולתו ועצמותו, ואין טענה עלינו

מן כי אשא אל שמים ידי כי אין זה לשון שבועה והוא שתרגם ארי אתקינית בשמיא בית שכינתי, כאלו אמר השמים מורים על מציאותו ועצמותו ואין צריך שידומה דבר יוצא חוץ מעצמו ר"ל תואר מתאריו ויהיו אלו התוארים נוספים על העצם לפי שאין לו תואר חיוב נוסף על עצמו כמו שהתבאר בהרחקת התארים:

ויהיה נמצא עם כסא אחר הבריאה ובלתי כסא קודם הבריאה. ואפשר לאומר שיאמר כי כמו שיחס הנצחית לשם כן יחס הנצחות לשמים אחר שהוא כסא מיוחס לו ומורה עליו כמ"ש השמים כסאי אחר שיחס אותו כסא לשם ולא בעת בלתי עת הם קיימים מתמידים בהתמדתו שאם יעדר לא יהיה כסא לו, או הנרצה באמרו השמים כסאי שהם יורו מציאותו ועצמותו ולנצח הם מתמידים בעשות זאת ההוראה שאם יפסדו נפסדה ההוראה וכבר ראינו שהכתוב יחס הנצחות לשם ולשמים בדרך אחד אמר לעולם ה' דברך נצב בשמים שהרצון בו שהם מורים עליו לעולם וכמו שהכתוב יחס הנצחות לשם באמרו ה' ימלוך לעולם ועד כן יחס הנצחות לארץ באמרו בל תמוט עולם ועד ואם הארץ שהיא כנקודה בתוך העגולה ואישיה נפסדים יחס לה הנצחות מה נאמר בעגולה עצמה שהיא השמים שאישיה קיימים כ"ש שיחוייב לו הנצחות, וכמו שיחס הכתוב נצחות המלכות והאלהות לשם כן יחס הנצחות ביחס ההוא בעצמו לעדה היושבת כציון שיהיה מלכה ואלהיה ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון, וכמו שיחס הנצחות לשם המהולל כן יחס הנצחות למהללים אמר לדור ודור הללויה, כמו כן נוכל לומר באמרו כסאך נרצה בו השמים ויחס הנצחות לו כמו שייחס הנצחות לשם, ונוכל לומר כמו שיחס הישיבה לשם על דרך משל ויחס לו הנצחות להיותו קיים עומד מתמיד כן יחס לו הכסא אשר הוא השמים לפי שלא תובן ישיבה בלא כסא ויחסה הנצחות לכסא לפי שהוא יושב בו ויתמידהו לנצח ברצונו אחר שהוא מורה עליו, וכן תמצא בכל מקום שיחס לבורא ישיבה יחס לו המקום המיוחד ליושב אמר יושב בשמים ישחק ואמר היושבי בשמים יושב על כסא רם ונשא, אתה תשמע השמים מכון שבתך וכן בשמים הכין כסאו, לא יצא מזה הכלל ואם פורש בו פירוש אחר ואם נמצא ישיבה מיוחדת לו בלי זכר כסא הרי כאלו נזכר בו כסא וכן תראה שיחס הארץ להדום רגליו על דרך לשון בני אדם כן יחס לו הכסא על דרך משל באמרו השמים כסאי:

וכבר ביאר ואמר ואתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור. ויחסה נצחות לכסא כמו שיחס לו ית' וכן חיוב המציאות לכסא כמו שחיוב המציאות לו וא"כ הוא תואר גדולתו ועצמותו שאם היה נברא מנבראיו היה הוא אפשר המציאות לא מחויב אם לא בבחינת סבתו:

פרק יא

ולא שנוי עצם, כלומר עצמו אינו משתנה לשאר העצמים, הרצון בו לא יתכן לומר שנוי אלא בשני ענינים שיש להם יחס מה והם מתחלפים בשאר הדברים אבל מי שמעצמו אין לו יחס מה וערך עם דבר מבריאותיו אין ראוי שיאמר בו שעצמו משתנה:

ואין לו ענין זולת עצמו שישתנה בו כי אילו אמר האומר אמת אין לו שנוי עצם אבל מצד תאריו הוא משתנה שהוא חכם ויכול ורוצה וכן אנחנו יש לנו החכמה והרצון והיכולת והשנוי בינינו ובינו בין רב למעט לזה אמר אין לו ענין זולת עצמו שישתנה בו כי היכולת והרצון אינם מקרים אבל הם עצמו, וכבר ביאר ואמר שאין לו שנוי עצם אם כי אין לו שנוי בדבר מהדברים אחר שאין לו זולת עצמו:

פרק טו

הסולם. רומז לכל המציאות שהשיג את המציאות כלו וראה שהוא נקשר קצתו בקצתו, ואמר ה' נצב עליו על ראש הסולם והראש הוא הגלגל העליון המקיף בכל ובתנועתו יתנועעו כל הגלגלים כי כלם חלקים בו, ואמר עליו על דרך שאמר רוכב שמים בעזרך סולו לרוכב בערבות, והרצון בו שהוא השליט והמושל עליו והוא נפרד ממנו ומניעו בכחו הגדול תנועה שאין לה הפסק לא שיהיה תנועתו מצד הציור לבד כמו שחשב הפילוסוף, כי תנועתו מצד ציור החשוק כי ברוב תהיה הנעת החשוק לחושק בלתי ידיעת החשוק כמו שהחושק אשר יתנועע ממקום למקום בעבור חשוקו אבל הוא אין לו כונה בזה, והשם יתב' הוא מניע הגלגל בכונתו ורצונו בשפע אשר ישפיע ממנו תמיד או זה שם בטבעו בתחלת הבריאה. וכאשר יתבונן האדם בזה הסולם שהוא רמז אל המציאות וידע הנמצאות ובפרט ידיעת הכוכבים והגלגלים על דרך מה שאמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה אז ישיג מי שעליו שהוא השם ית' שהוא ברא העולם והוציאו מאין ליש לעליונית מעלתו ורוממותו:

אמר ומבואר הוא שמאמר הנה ה' נצב עליו הוא כפי זה המשל הנשוא. פי' ולא נאמר על דרך האמת כי הוא אינו גשם ואיך יהיה לו התיחסות עם גשם ואמנם לפי הפשט נראה כי אמרו והנה ה' נצב עליו הוא כמו ויעל אלהים מעליו שהוא ענין הסתלקות הנבואה ממנו ובעת שתחול בו יאמר שהשם נצב עליו:

פרק טז

שהוא המבוא אשר תגיע ממנו אליו כמו שביארנו הנה מקום אתי, הרצון בו במלת אליו ההשגה בו וזה אמרו הנה מקום אתי שביאר בו במדרגת עיון והשקפת שכל שהיא השגה:

פרק יז

מסתירים הדברים בהתחלות, הרצון בו הדברים שהם התחלות והם החומר והצורה וההעדר, ואמר ומדברים בחידות מצד קראם הצורה זכר והחומר נקבה:

החומר והצורה. ר"ל החומר והצודה הם התהלות לדבר בעצם וההעדר במקרה מצד שהחומר נעדר מן הצודה המוכנת לקבלה, כמו שתאמר בחלמון שיש לו קבלת צורת האפרוח ככח ובהגיעה סר אותו ההעדר והגיע בפועל מה שהיה עודר ושב נעדר מה שהיה נמצא והוא צורת החלמון אשר היתה בפועל:

פרק יח

אמר הר"ם ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו שזה קריבת מדע ואי אפשר בו שיאמר שהוא קריבת מקום, ונראה לפי הענין שאין זה קריבת מדע אבל משה מצד שלימותו ויתרון מעלתו על כל בני דורו אמר שהוא יקרב למקום מיוחד מן ההר, שאם רצה בו קריבת מדע איך יתכן לומר והם לא יגשו אם היו מוכנים להגעת השלמות והדבקות בו אשר הוא המבוקש ממנו ית' כמו שאמר הכתוב השכל וידוע אותי, אבל נראה שהרצון בו הקריבה במקום מצד שלא הגיע שלמותם והדבקותם בשם כמשה. וארחיב פה המאמר שלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק כשאמר הכתוב עלה אל ה' כאלו אמר עלה אלי וכן ונגש משה לבדו כאלו אמר ונגשת וכל אותו הפסוק הוא בלשון צוואה ואם ירצה באמרו ונגש שהוא קריבת מדע יהיה אמרו עלה אל ה' אתה ואהרן ירצה בו ג"כ קריבת מדע וכשאמר והם לא יגשו צוה בדבר והפכו שהרי הרשם כלם לאותה עליה וא"כ איך יאמר והם לא יגשו, ועוד נעשה חלוקה הכרחית אותה ההגשה או היתה אפשרית בטבעה או בלתי אפשרית ואם היתה אפשרית השגתו היא המבוקשת ואיך יצוה ויאמר והם לא יגשו ואם היתה בלתי אפשרית הצווי היה לבטלה. הנה נראה מזה כי ההגשה היתה במקום והרשם כלם לעלות אמנם המקום המיוחד אשר שכן שם האור והאש הבוערת לא הרשה רק משה לבדו למעלות שלמותו להיות אותו המקום יותר מקודש מכל ההר וכן אמר בלוחות שניות ונצבת לי שם על ראש ההר שהוא המקום המכובד והקדוש, וכן מצינו במקדש מקומות מיוחדים שהם מקודשים יותר מהשאר כמו בית קדשי הקדשים שלא נכנס שם אלא כהן גדול ביוה"כ:

וכן הנגיעה ומה ששמשו ממנה בלשון תפרשה בכל מקום כפי ענינו. פי' בעבור שהזכיר למעלה הנגיעה בענין הדבק המדע והוא אמרו כי נגע אל השמים משפטה והמשפט אינו גשם ולא דבר שיש בו ממשות שיתכן בו נגיעה. ואחר פירש גע בהרים ויעשנו שעם

היות מלת גע נסמכת אל גשם אינו נגיעה ממש, אמר אחר כן וכן הנגיעה אם תמצאה נאמרת בשם ית' ונסמכת אל גשם תפרשה בכל מקום כפי ענינה:

פרק כא

והנה תנור עשן ולפיד אש כו' ולפי זאת ההשאלה נאמר ועברתי בארץ מצרים, הרצון בו לפי זאת ההשאלה שהושאל למה שיראה בבח הנבואה מביאת האור הושאל להגלות כח האל וגזרתו וזהו שתרגם ואתגלי. אמנם נראה לפי דעת קצת המפרשים שמלת ועברתי הוא ביאת האור והנבואה בלילה ההוא למשיגים ונעזרו בזה הפירוש מתרגום אונקלוס שתרגם ואתגלי, ולא יכולנו לעמוד על עומק דעתם בזה הענין כי אם מלת ועברתי מורה על ענין אחר והוא ביאת הנבואה למוכנים לה, אשיב מלת ועברתי נאמרה דרך משל כמלך העובר ממקום למקום לכלות הפושעים בו והוא כאלו אמר ועברתי להכותם, ועוד אם מלת ועברתי מורה על השגה מה ענין לסמוך לה בארץ מצרים, ואם תאמר ואם הוא דוחק גדול וענין זר כי מלת ועברתי מורה על השגה ומלת והכיתי מורה על הגזרה מה תאמר במלת ועבר ה' לנגוף את מצרים שהוא ספור משה לעם כמה שנאמר לו והוא ועברתי בארץ מצרים, נראה מזה תכלית ההראות שההעברה ההיא לעבור גזרת האל עליהם או על דרך משל כמלך העובר ממקום למקום להנקם מהמורדים, ואין טענה למלת תרגום אונקלוס שתרגם ואיתגלי כי כמו כן תרגם ועבר ה' לנגוף ואיתגלי ה' לממחי ית מצראי והרצון בזה ההגלות וההראות עד שלא יפול בו שום ספק שאותה המכה היא מכת בכורים וגזרה באה עליהם מהש"י בעבור ישראל. ואם תנור עשן ולפיד אש ראה במראה הנבואה והם דברים מוחשים יתכן לומר בזה עבר לפי ההנחה הראשונה שכן דרך כורתי ברית כמו שאמר העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו א"כ אין בזה השאלה, וכן נראה במקום אחר שפירש הר"ם ויגע ע"פ נגיעה ממש ואם היה במראה הנבואה והוא אמרו ובידו רצפה שהוא ענין מוחש ואמר ויגע על פי אמר שהוא נגיעה ממש, ועל דרך האמת אם תנור עשן ולפיד אש הם דברים מוחשים לא יתכן לומר בהם אשר עבר בין הגזרים אלא מצד ההשאלה ואינו דומה לויגע על פי, ויש לומר שהעשן אחר שנעתק מלמטה למעלה ולצדדין וכן האש הנאחז בלפידים יתכן שיאמר בהם עבר לפי ההנחה הראשונה:

לכל מי שיעשה. הרצון בו במלת מי שהוא כמו מה כמו שמצינו מי במות יהודה הלא ירושלים שהוא כמו מה, והוא שב אל היין שהוא המעביר כמו שפירש החכם הפילוסוף אבן כספי, וי"ל שמי שב אל האדם שהוא המפליג בשתיה ויעבור החוק והגבול עד שהיין

פועל בו, אבל באמת הוא הסבה הפועלת א"כ ראוי ליחס הפועל אל האדם וכאלו אמר שהגבר עבר חק שתיית היין:

והוא ירה החצי להעבירו. באמת נראה שהוא כמו פירוש הר"ם שהרצון בו עברת כונה כי מאחר שהנער הגיע אל המקום והוא אמר לו החצי ממך והלאה הוא להעביר כונת הנער, ואף אם הנער יעבור מקום החצי י"ל שהרצון במלת להעבירו העברת כונתו אחר שהנער הגיע אל מקום החצי והוא אמר לו החצי ממך והלאה:

אמר הר"ם ולפי זאת ההשאלה נאמר ויעבור ה' על פניו, וירצה בו העברת ההשגה המכונה בראיית פנים, ואני נפלא מאד על זה שהרי שלל ממנו אותה ההשגה ב' פעמים והוא אמרו לא תוכל לראות את פני ואמר עוד ופני לא יראו ולא היה צריך עוד לשלול אותה ההשגה ממנו, ועוד שהוא מבואר מן הפסוק בתכלית הביאור הענין הנרצה במלת ויעבור והוא שהש"י הבטיח למשה שתי הבטחות והוא אמרו אני אעביר כל טובי על פניך והוא אור כבודו אשר הוא האור הנברא והעבירו על פניו וקבלו פניו ממנו הזוהר הגדול והוא קרון עור פנים והוא אשר רצה באמרו והיה בעבור כבודי. וההבטחה שהבטיח והיא השניה שיודיעהו דרכיו כמו שבקש וזהו אמרו וקראתי בשם ה' לפניך וכשעלה משה בהר עם הלוחות השניות ואמר וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ספר הכתוב שהוא קיים מה שהבטיחו ואמר ויעבור ה' על פניו שהוא כנוי לטובו ואור כבודו ואחר אמר ויקרא ה' ה' והוא הודעת דרכיו כמו שהבטיחו באמרו וקראתי, וזה הוא הפירוש האמתי ואינו סובל פירוש אחר כלל, ואל זה הביאור נמשך אונקלוס השלם ואמר ואעבר ה' שכינתיה על אפוהי ושבחו הר"ם מאד מצד שראה בעין שכלו שהוא העקר, כי כמו שפניך פני משה כן על פניו פני משה, שאם היה הנרצה בו העביר דבר ממנו א"כ אעביר כל טובי העברת טובו ממנו אבל הוא העברת האור באמרו עד עברי כאלו השם הוא העובר אחר שהאור ההוא נאצל ממנו, ואמר ושכותי שלא יפסד ראותו, ולפרש פניך פנים הפנימיים כגון פני הלב או פני השכל וההעברה השגה שכלית זה אין ענין לו, כי לא מצינו השגה נבואיית או השגה שכלית מיוחסת מהשם בלשון העברה על פנים רק היא בלשון ראיה והזיה והבטה דבור ושמיעה, וההשגה אשר לו יעדה הוא אמרו וראית את אחורי שהוא השגת כל הנמצאות כלם כמו שאמר הר"ם מורנו ופירוש בכל ביתי נאמן הוא הבין מציאות עולמי הבנה אמתית קיימת, ועוד אם אעביר כל טובי היא השפעת השגה על פני שכלו מה לו לשומו בנקרת הצור ולהגין עליו שלא ינזק כמו שאמר ושכותי כפי. ועוד עד עברי מורה הסתלקות הענין א"כ נסתלקה ההשגה ולא הועיל כלום:

פרק כד

אמנם אמרו ויחר אף ה' בם וילך יש בו שני ענינים יחד. מורנו ז"ל כמלאך אלהים ולבו כאולם של היכל אלפים בת יכיל התבונה והמדע אמנם דעתנו קצרה מלהשיג עומק מאמריו כי היה נראה לפי הפשט כי מלת וילך שב אל השם הנכבד הנזכר הנראה להם בעמוד ענן והוא על דרך משל כאדם הכועס בחבירו והלך לו ונאמר בזה מלת וילך כמו שנאמר בסור הנבואה מהנביא ויעל מעליו אלהים ואמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם וזהו אמרו והענן סר מעל האהל וחרון אף הוא היותה מצורעת ואיננו שב אל חרון אף ר"ל וילך, והוא זר מאד לפרש וילך שחרון נמשך אליהם כי די לו באמרו ויחר אף ה' בם והחרון היה על שניהם בדבור שדבור השם עמהם היה דרך כעס ע"צ המשל ובמרים היה החרון בדבור ובמעשה לפי שהיא היתה עקר הדבור כמו שאמר ותדבר מרים ואהרן במשה ואחר שמה שהגיע למרים הוא עונש מכוון מהשם אין לנו לפרש מלת וילך סור ההשגחה כי כבר הורנו הרב מהו ענין סור ההשגחה והוא שבהסתלק ההשגחה כמו ואנכי הסתר אסתיר פני הוא משולח למקרים ויהיה טובו ורעתו כפי המקרה לא שאותה הרעה מכוונת ממנו אבל מה שקרה על מרים היה מכוון מהשם על צד העונש כמו שנראה בתורה צרות רבות באות לממרים על צד העונש מכוונת מאתו ית' ואם היה אפשר שלא יגיעו להם מצד המערכת:

פרק כז

במלת אנכי ארד עמך מצרימה. מה שפירש דבריו דברי אלהים חיים, אמנם י"ל שהרצון במלת ארד היותו נעזר בו ומושגח ממנו בתכלית ההשגחה ולא יתכן לתרגמו אנא איתגלי כמו המלות האחרים כמו ירד וירד אשר הרצון בהם הגלות והראות אורו או פעולה מפעולותיו, והראיה בזה שהרצון במלת ארד היא ההשגחה אמרו עמך ירצה בו ההעזר ממנו. ועור ראיה אחרת אמרו ואנכי אעלך גם עלה שהוא הבטיחו שיעלה ויקבר עם אבותיו במערה. או נוכל לומר והוא היותר נכון כי מה שאמר אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה היות זרעו נעזר בו ומושגח ממנו והוא שיפרו וירבו ויעצמו עד יגיע הקץ ויביאם ויעלם אל הארץ הנבחרת:

פרק כח

כי החומר כמו שידעת מקבל לעולם מתפעל ואין לו פעולה כ"א במקרה כמו שהצורה פועלת בעצמה מתפעלת במקרה. הרצון בו כי הפעולה תגיע מהצורה שהיא אמתות הדבר והחומר מקבל התפעלות ואין פעולה לו רק התיחסה לו מצד הצורה כמו שתאמר האש פועל והוא מורכב מחומר וצורה ואם הפעולה בעצם היא מצד הצורה תתיחס

הפעולה לאש בכללו וא"כ החומר בכלל הפעולה אבל הוא במקרה. אמנם ההתפעלות הוא לחומר בעצם ולצורה במקרה כמו שתאמר האדם מתפעל מהחליים רוצה בו האדם בכללו אשר הוא מורכב מחומר וצורה אמנם הוא לחומר בעצם ולנפשו במקרה וזהו אמרם כי היכודות פועלים קצתם בקצתם והם פועלים מצד צורתם ומתפעלים מזולתם מצד חמרם והמשל בזה הסכין שהוא פועל מצד צורתו שהוא החדוד ומתפעל בחמרו שהוא הברזל ויוחס הפועל לסכין בכללו הרצון בו לצורתו שהוא החדוד ומתפעל לחמרו שהוא הברזל אבל זה לו במקרה רוצה לומר בחדוד והתפעל החומר שהוא הברזל מן הפגימה הוא לברזל בעצם ואל החדוד שהוא הצורה במקרה:

פרק לא

ובמציאות נמצאות וענינים אין בטבעו שישיגם בשום פנים ולא בסבה. ר"ל שתהיה סבה מונעת ואם תסיר הסבה תהיה אפשר לו ההשגה יאמר שההשגה בלתי אפשרית והוא אמרו אבל שערי השגתם נעולים לפניו.

הוא מאמר הנאמר לפי התורה. פירוש הוא אמרו לא תוכל לראות את פני ופני לא יראו:

פרק לב

אמר שהם נתלות בחומר מצד המחשבה שהוא כח גופני אבל החושים שקועים בחומר במה שלא בא מופת על סותרו כמו החדוש האמור שאריסט"ו יביא ראיות על סותרו שהוא הקדמון אבל אינו מופת כלל כמו שאמר הכוזרי וכמו שאמר הר"ם בהכרעו אמונת החדוש על אמונת הקדמות:

ולא תדקדק מלות שנאמרו בשכל. כלומר שדמיתי ההשגות השכליות לכחות החושיות בענין הליאות שזה הוא בעת עשית ההתבוננות וההתחשבות שעדין איננו שכל בפועל אבל כשהוא בפועל אינו דומה להשגות החושיות וכשנפרד מעיון אל מושכל חזק יהיה עיונו לאשר למטה ממנו יותר טוב ויותר נאות ויסכים למושג להשיגו במה שהוא:

פרק לג

דע כי ההתחלה בזאת ההכמה תזיק מאד. כי אם לא ידריכו האדם מעט מעט שאחר שהוא רגיל בקריאת התורה המיחסת לשם ית' כלים גשמיים ופעולות גשמיות והפעליות ובהפרדו ממנה תכניסהו לזאת החכמה פתאום יתבלבל באמונתו מצד שתחייבהו להאמין חלוף מה שנתפרסם בתורה והוא יחס הכלים הגשמים לו מפני שלא יעלה בדמיון האדם מציאות כי אם לגשם וכשתחייבהו להאמין חלוף זה והוא שאינו גשם ולא כח בגשם ולא ישיגהו הפעליות יחשוב זה למינות גמורה מצד שהוא חלוף מה שנאמר

בתורה לכן הוא צריך הקדמות והצעות רבות עד שיאמין האמנה האמתית במה שראוי להאמין בו:

וזאת הסבה בדברה תורה כלשון בני אדם. היות הענין עמוק בתכלית העומק ולא יכלו לצייר הענינים ההם על אמתתם:

ובכל ציור מה שיישר השכל אל מציאותו. פי' כאלו תאמר מציאות השם ושהוא משיג כל הענינים ומשגיח בטובים ומשלם גמול רע לרעים לא שהתורה השתדלה בהודעת מהות השי"ת ולשלול ממנו הגשמות אם במופת כמו מציאות האלוה והיותו בלתי גשם ובלתי מתפעל שכל זה יתבאר במופת ואם בטענות חזקות במה שלא יתבאר במופת כגון אמונת החדוש שיתבאר בראיות וכן ייציר הענינים אשר היו להם דמיונות ומשלים כמו הרבה ממשלי הנבואה שאינם ענינים כפשטם:

והתחיל עמהם, פי' שלא התחיל עמהם בציור כו' שלא יהיה אלא כן. פי' שלא להתחיל בענינים כפי מה שהם:

פרק לד

והסבה הג' ואם נפש האדם תפרד כו', שאין לה מקום אחר שאינה גוף כמו שאמר החכם הידיעות עומדות בנפש לפי שאינה גשם ולא דבקה בגשם ולא תכנס במשכן ובמקום:

מטבע הענין. כמו שאמרנו בענין המספר כי האחד הוא התחלת המספר ואיננו מן המספר וממנו יצמחו כל המספרים ואם יעדר האחד יעדר המספר ואם יעדרו המספרים לא יעדר הוא כי הוא התחלתם וסבת מציאותם, וכן האחד מצד שהוא אחד לא יתחלף ולא יתרבה כי כשתכה אחד באחד לא יצא לך כ"א אחד וזו היא סגולתו האמתית ולא כן שאר המספרים כי כשתכה שנים על שנים יצא לך ארבעה וכן כולם, וכן יתבאר עוד שהוא אינו מתרבה ולא מתחלק מתבנית העגול שמקיף בו קו אחד והוא קו המסבב כי אותו הקו לא יתחלק ולא יתרבה כ"א יחלק אותו או יתרבה בפועל לא היה קו מסבב ויבטל אחדותו ואין כן הקו האחד הישר כי יחולק ויתרבה ולא יבטל אחדותו אלא הנשאר ממנו יהיה קו אחד ישר, וציור אלה הדברים על אמתתה הם סיוע גדול להשיג האמת כל שכן חקירת הנמצאים כי ידיעתם הצעה לעמוד על האמת בדברים האלהיים, ועל כן אמר מורינו ז"ל כי יתחייב בהכרח לבחון הנמצאים כלם כי השי"ת התחלת הנמצאות וסבתם ואלו יעלה על הדעת העדרו יעדרו הנמצאות כלם ואלו יעדרו הנמצאות לא יבטל הוא לבטולם:

ומה שיחבר בעבור זה להפסד הדעות. פי' בעבור הספק שיש בהכרת ענינים עצמיים מהמקריים. עוד בסבה שלישית יתחדשו לו ספקות בעת הדרישה, כאלו תאמר שיעיין

בחכמת הטבע ויראה ראיות אריסט"ו בקדמות העולם יתחדשו לו ספקות בענין החדוש, ויבין גם כן הקושיות שהוא מניח אותם לכל מי שירצה בחדוש, אמנם קיים מאמרי אריסט"ו כאלו תאמר שהוא הניח שהחומר הראשון לא הווה ולא נפסד וכן הניח כי כל תנועה אפשרית חדושה קודמת על חדושה בזמן ואלו הנמצאים כולם סותרים אמונת החדוש ויש לו ראיות רבות לקיים מאמריו, והרב מורינו ז"ל קיים המאמרים והתיר הספקות העומדות נגד אמונת החדוש, ופירש כי כשאמר אריסט"ו כי החומר הראשון לא הווה ולא נפסד הוא אמת שאחר המצא החומר הראשון לא ידומה הויתו הויה ולא הפסדו הפסד, וכן יאמר בגשם הכדורי המתנועע בסבתו אחר המצאו לא יצוייר לתנועתו התחלה כמו שיפרש הר"ס בחלק שני:

?**סבה רביעית כי זה רחוק שיהיה ירא חטא**, כלומר שלא יהיה שתוף בזה החוש והמותר לו. אבל בדבר האסור לו כמו העריות אם אי אפשר לו בשום פנים שיוכל לשמור עצמו מלחטוא בהם איך יענש לפי דין תורתנו השופט כל הארץ לא יעשה משפט, אכן יש לנו לומר שבידו לכבוש יצרו דלהשמר מן אסור לו אם הוא אדם ירא שמים ובמותר לו ילך אחר תאות יצרו:

אי אפשר שיפורש. כלומר אי אפשר לבאר רוע מזגם ורוב קלקולם:

פרק לה

כי החזק והחלוש מתרמים במין בהכרח ויקבצם גדר אחד, החזק והחלוש הוא מין אחד ממיני האיכות והוא או כח טבעי או לא כח טבעי, והנה גם ממאמר המצטרף שהחזק נאמר בערך אל החלוש והחזק הוא חלוש בערך שלמעלה ממנו בחוזק וכן החלוש הוא חזק בערך אל שלמטה ממנו בחולשה והם מתדמים בזה הצד ואם כן יקבצם גדר אחר:

אמנם הדברים בתארים אשר יתואר בהם השם יתעלה אשר מהם עצמיים כמו החי ומהם מקריים כמו חכם יכול שהיכולת מקרה וכן החכמה מקרים בנו, ומה ענין התארים המיוחסים לו אשר מהם תארו פעולות כמו חנון ורחום ומהם תארי שלמות כמו חכם יכול רוצה ואיך ירוחקו ממנו שאין לו תואר מושג על עצמו, אבל אם נאמר חי שמורה על נשוא ועל נושא נאמר שהתואר הוא המתואר והוא עצם החיות לא שיהיה דבר מורכב מנושא ונשוא ושאין לנו דרך לתארו בתארי החיוב כי אם בשלילות:

ומה הם ענין שמותיו המורים על אחד, כאלו תאמר שם בן ארבע אותיות אשר הוא שמו המיוחד לו וכן שאר השמות האחרים וכן שם בן שתים עשרה אותיות ושם בן ארבעים ושתים אותיות:

והבנת השווי בשם אם התחלפות בענין כמו צלם ותמונה וראיה והבטה וחזיה האמורים בשם ית' והם שמות משותפים ויקחום במשמעם:

פרק לו

אמנם עשו ספרי הנבואה זה החזוק להיות זה דעת בטל נתלה בו. אמר נתלה בו כי הקדמונים היו מאמינים מציאות השם האמנה גמורה. ובימי דור אנוש טעו קצתם טעות גדולה ואמרו אחר שהשי"ת ברא הכוכבים והגלגלים אשר הם אדונים לכל גוף זולתם והם מתמידים קיימים לעולם רצון הבורא הוא שיעבדום בני אדם ויכבדום תכלית הכבוד שזה תפארת והדור לבוראם כמו שהרצון המלך שיהיו עבדיו ומשרתיו מכובדים מבני אדם, ועשו היכלות ועבודות לגלגלים ולכוכבים עד שבהמשך הימים מציאות השם ועבודתו נשכחו, ומתוך כך אמר ואמנם עשו ספרי הנבואה זה החיזוק להיות זה דעת בטל נתלה בו, שאומרים המאמינים בגלגלים ובכוכבים שזה הוא ענין רצונו שיעבדו אחר שהם משרתיו הקרובים אליו. או אפשר שנאמר באמרו דעת בטל נתלה בו האמנת השי"ת והאמנת ע"ז להיותה מטיבה ומריעה להיותה אמצעית בין בני אדם ובין הש"י כי מי שיאמין שראובן עומד בעת שהוא יושב אין נטיתו מן האמת כי זה כזב אפשר כי ראובן אפשר שיעמוד אמנם מי שיאמין שהאש תחת האויר הוא כזב נמנע כי הוא בלתי אפשר:

פרק לז

עצם הצורה והחמר. הוא רוצה בזה כל הנמצאות שכולם מורכבים מחומר וצורה זולת השכלים הנפרדים. והנה תשמע פירושו במה שבקש משה רבינו ע"ה, הפירוש הוא בפרק כ"ד נסחת חריזי:

ויהיה פנים גם כן הדור וכבוד לא תשא פני דל ונשוא פנים:

פרק לח

נסחת חריזי לכת בדרכי זולתו ולנהוג על מנהגו כו' :

תשיג מה שנמשך אחרי והתדמה לי ונתחייב מרצוני כו'. הרצון בזה כי השם הטוב אשר מאתו יושפע המציאות ברצונו הוא פועל טוב תמיד ויושפעו טובותיו על השכלים הנפרדים והם מתדמים לו יושפעו מהם טובות אל הגלגלים ומן הגלגלים יושפעו טובות אל עולם השפל, ואמר ונתחייב מרצוני על הנמצאות כלם בכלל, ואפשר לפרש פירוש אחר תשיג מה שנמשך אחרי, ר"ל הטבע המונח להם כפי רצוני, וזהו שאמר ונתחייב מרצונו כמו שאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך ענינו הנמשכים אחריך ונתדמה לי ר"ל ההדמות הוא לזה הנמצאות כלם כי הגלגל נתדמה לו בהשפיע הטוב ובתנועתו

לעולם השפל על הכונה השנית כי תנועתו על הכונה הראשונה קיום עצמו וכל מה שבזה העולם השפל מתדמה לו כפי רצונו הקדום אין לך כל מין ומין מלמטה שלא יהיה שמור קיים מצד הטבע המונח להם בעשיית ההויות והתולדות ובזה יתדמו לו שהם עושים תמיד ובוראים זולתם והוא המכוון מאתו יתברך, וזה הוא אמרו אשר ברא אלהים לעשות ר"ל הנבראים יהיו עושים וזה נתחייב מרצונו:

פרק לט

כי התחלת הכל מן הלב. ר"ל התחלת האבדים ומעמדם הוא הלב שהוא שולח להם בעורקים היוצאים ממנו הדם שהוא מזונם והרוח שהוא מעמידם:

פרק מ

רוח הוא שם משותף, והוא שם האויר, ורוח אלהים מרחפת על פני המים, לא ירדנו לסוף דעת הר"ם השלם בזה, כי היה נראה כי אמרו מרחפת על פני המים הוא שם הרוח המנשבת כי לשון מרחפת נדנוד ותנועה כאמרו רחפו כל עצמותי וכמו אמרו על גוזליו ירחף וסמכה לשם להיותה מתנועעת, וכן אמר הוא שאלו היה רוח שם היסוד איך סמכו לשם יותר משאר היסודות, ונראה שזכר הדברים האפשריים להיותם מורגשים כי החשך יראה שהוא חשך ממש כמו שנבאר בפרק ל' משני:

פרק מב

שאלו אמר וימת היה סובל שהיה חליו חזק מאד, הפלא על הרב השלם שלא מצאנו וימת בכל המקרא בלי התחברות עם ענין אחר שלא יהיה הרצון בו מיתה ממש אבל וימת לבו בקרבו דומה לאומרו ויפג לבו:

פרק מג

שסבת מציאותו, ר"ל המלאך, נסתרת ונעלמת מאד והוא פניו, כבר התבארנו כי פנים שם מציאות האיש ומעמדו:

תנועת ההתעופפות למלאכים. רוצה בו כי להורות על שהם חיים ושהם יראו במראה הנבואה ואח"כ יעלמו בדמיון העוף שיראה ואח"כ יתעלם:

פרק מו

עם שהיה המאמר ההוא במראה הנבואה. פי' אולי רצה בזה אל שמיעת הקול אשר בו נשמעו עשרת הדברות כי שמיעת הקולות האחרים קול השופר וברקים וענן כבד על ההר והאש בוערת בראש ההר, יראה שהר"ם ירצה בזה ענין מושג בחושים כמ"ש בפרק ל"ג מזה המאמר משני וכן נראה לפי פשט הכתוב, ואמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל, ואמר וההר בוער באש עד לב השמים חושך ענן וערפל,

ואמר וינועו ויעמדו מרחוק נראה מאלו הפסוקים כלם ענינים נראים מושגים בחושים וכן הוא אמת והקול אשר בו נשמעו עשרת הדברות נראה לפי פשט הכתוב שהוא קול מושג בחוש השמע לא על דרך מראה הנבואה:

אמנם הם כחות שנו בהם השם, הרצון בו הכחות והתארים בענין זה הם כמו שמות נרדפים ואין בהם הפרש רק בשנוי השם:

שהם מדמים הצורה ליוצרה. רוצה בו היוצר לצורה כמו שאמר אחר כן שמודים על עצמו בדברים הנבראים, ואמר כמראה אדם אין הרצון בזה תמונה ותאר רק הדמיון מצד השכל כי דמות שם משותף והוא כמו דמות הכסא:

כי כל צורה מדומה היא ברואה. פי' כל צורה היא ברואה במראה הנבואה בעבור שהשפע השכלי הנבואיי הוא השופע על הכח הדברי ומן הדברי אל הדמיוני והדמיוני הוא כח גופני, והכללות המגיע אליו מן השכלי ידמה אותו בענינים מוחשים פרטיים כמו מקל שקד וסיר נפוח אשר ראה ירמיהו שהיו המשלים לעניני הקורים:

פרק מז

או אי אפשר לציירו. ירצה בו אע"פ שלא עלה בלב ההמון לדמותו נשמרו ספרי הנבואה ממנו:

בבחינת השגה. רוצה בו אפשר שירצה בזה השגת החושים שיגיעם הליאות מצד כליהם. או הרצון בו בבחינת השכל, וכן אמר יהודה חריזי:

ולא נראה חסרון ההשתכלות וההתבוננות, רוצה בו ובאמת יש בו חסרון בחק השם כי ההשתכלות בדבר והתמיד מחשבה בו עד שישיגהו אין זה ראוי לומר בחוק השם אבל מצד שהוא שלמות לנו הושאלו לו:

פרק מח

וזה כולו נמשך ונראה בו והבט אל עמל לא תוכל, פירוש זה הכלל אשר הזכיר מן הפסוקים שתרגמם גלא או גלי נמשך, ונראה בזה הכלל מה שאמר בכתוב והבט אל עמל לא תובל, שהבטה גוזרת השגה וידיעת הדבר המושג כפי מה שהושג, ור' יהודה חריזי זה לשונו וכל זה היה נוהג מנהגם נכון כפי מה שאמר והבט אל עמל לא תוכל:

פרק מט

ובבראשית רבה אמרו להט החרב המתהפכת. פי' יתחדש הלהט בהתהפך החרב, כי מצד שהענין הכולל הנבואיי יגיע אל הכח הדברי בכללות והדמיוני לוקח אותם לפרטים מתחלפים כפי הענינים אשר יורו עליהם כמ"ש בהם שהם מתהפכים, מדמה אותם ללהט החרב:

ולכובד זה גם כן. רוצה בו לכובד השגת הנקי מן החומר שהוא המלאך הביאו ספרי הנבואה זה החיזוק:

ועוד כי העוף יראה ואחר כך יעלם ויקרב ואח"כ ירחק. רוצה בו וכן ענין הנבואה לנביא אשר היא באמצעות מלאך פעם תראה יום אחד או יומים ואחר כך תתעלם זמן או זמנים ואח"כ תראה ואח"כ תתעלם:

שזה פי' אחר תשמעהו. הרצון בו שנראה מזה שהמלאכים יש להם תמונות אחרות כי יש לזה פי' אחר תשמעהו כלו' שהם פני אדם נוטות אל אלו הצורות. ועוד שהוא לא תאר רק החיות, ירצה בו בא לשלול עתה שאין זה נאמר במלאכים רק בחיות והוא רמז אל הגלגלים:

ודע כי כל מתנועע תנועה ממהרת מאד יתואר בעופפות. פי' אחר שביאר לנו למה יחסו תנועת העופפות למלאכים העיר אותנו ברמיזותיו הערה נכבדת וביאר לנו ענינים נעלמים, והרצון בתנועה הממהרת תנועת הגלגל ואחר שייחס לו העופפות מצד מהירות תנועתו יוחסו לו כנפים אחר שהם סבת העופפות, לזה אמר עוד כי הכנפים הם סבת העופפות, ולזה יהיו הכנפים אשר יראו כו'. הרצון בזה אשר יראו בחיות והוא אמרו ארבע כנפים לאחד מהם הם על מספר סבות תנועת המתנועע כי ארבע סבות יש לתנועת הגלגל והוא כדורותו ונפשו ושכלו ?והי?בל הנבדל אשר הוא חשוקו אשר השם יתברך בראו בזאת ?התכונה הנכבדת והיא העגול אשר בה תתכן זאת התנועה המתמדת בלי הפסק, והננו כנפש והשכל אשר בו הציור והוא ההדמות אליו אשר הוא החשוק עם השפע השופע מאתו בכונה אליו להתמיד זאת התנועה אשר בזאת התנועה בה קיומו וקיום כל הנמצאות:

פרק נ

מבלתי שתציירם. פי' מלת מבלתי מושכת עצמה ואחרת עמה והוא כאלו אמר ומבלתי שתבקש בהם:

כאלו כונתנו וחפושנו איך נאמר לא איך נאמין, הוא שב למה שלמעלה כן נאמר מאמר האומר הוא אחד אבל הוא בעל תוארים:

פרק נא

או ממי שכיון זה לענין אחר, כמו המדברים שכוונו לאמת החדוש בהקדמותיהם וקיימו העצם הפרדיי אשר התבאר בטולו והלכו כנגד המורגש:

ויביא מופת על בטול החלק שאינו מתחלק, הרצון בו העצם הפרדיי שהם חשבו שכל הנמצאים מעצמיים לא יקבלו החלוקה לדקותם וקבוצם בכל נמצא הוא הויתו ופרידתם ממנו הוא הפסדו:

ואין שם ענין שלישי. הרצון בו שתוכל לבאר מלת האדם ויהיה גדר מיוחד לו. ואחר שכן הוא פירוש שם שזה התואר איננו כמו התואר שהוא בלתי המתואר שתוכל לתאר המתאר בתאר אחר שהוא הפכו או מתחלף לו, כאלו תאמר ראובן חכם שיש בכאן ענין שלישי שתוכל לתארו ולשלול ממנו החכמה ותאמר שהוא טפש או תוכל לתארו בתואר אחר דומה לחכמה כאלו תאמר יודע או בעל שכל אבל החי המדבר הוא ביאור שם האדם ואמתתו ולא לפרשו פירוש אחר ולשלול ממנו החיות והדבור כי אם תשלול אותם ממנו איננו אדם, אם כן הוא פירוש שם האדם וגדרו וביאורו על השלמות:

ולא בשלילת שם המקרה מתארי הבורא ישולל ענינו, אחד שהם תארים נוספים על העצם הם משיגי העצם והם באמת מקריים:

ואמנם הצריך לזה, הרצון בו לזה הטעות שהוא האמנת התארים לשם יתברך:

מה שאמרנו. רוצה בו מה שאמרנו בהרבה מקומות כי לא יציירו ההמון בתחלת המחשבה מציאות כי אם לגשם וכל שאינו נופל ברשת הדמיון הוא בלתי נמצא אצלם, וזהו אמרו משמירת הדמיונות שהם שומרים מה שעולה בדמיונם לא זולתו והעולה בדמיון הוא ציור הגשם באמת, וזהו אמרו והיות המצוייר תמיד מכל גשם שהוא עצם בעל תארים:

פרק נב

החלק הראשון כו'. כי השם לא יגדר לפי שאין לו סבות קודמות והדבר נגדר בסבותיו הקודמות. אמר החכם חלקי הגדר קודמים על המוגדר או מאוחרים ממנו, ומי שחלקיו קודמים על המוגדר הם המודיעים עצם הדבר מפורק מזולתו בדברים הם מציאות אותו הנגדר בעצם ואם יש דבר מן הנמצאים שאי אפשר שימצא דבר קודם לו אי אפשר לגדרו אלא בדברים המאוחרים ממנו והדברים המאוחרים הם כמו תנועת הגלגל המורה על מציאותו או שאר פעולותיו המורים עליו על דרך שאמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה:

והחלק השני כו' וזה ענינו החיוב. רוצה בו חיוב התואר למתואר.

והחלק השלישי כו' וכל תואר שיתואר לעצם אחד. פי' הנה כבר ידעת כי התואר יהיה על איכיות ארבע ואפילו הענין המקיים לעצם שהם סבת המהות אין אנו יכולים ליחס

אל השם יתברך שאין לו סבות קודמות כמו שביארתי א"כ איך ייחסו לו תואר וישללו ממנו האיכיות ויאמרו שאינו בעל איכות:

והחלק הרביעי כו' כי הזמן מקרה נמשך לתנועה כשיביטו בה ענין הקדימה והאיחור ותהיה נספרת. ירצה בו כי התנועה מקרה במתנועע שהוא הגלגל והזמן מקרה נמשך לתנועה והוא ספירת הקודם והמתאחר אשר בתנועה כי כשתתנועע השמש בגלגלו שיעור מה נספור אותה התנועה ונאמר כבר עברו ב' שעות או ג' מן היום ועדין יש לו להתנועע שיעור מה ואותו השיעור נשערהו בזמן מתאחר שנאמר עדין יש מן הזמן או מן היום חמש שעות או ו' תראה בזה שהיא ספירת הקודם והמתאחר אשר בתנועה:

כי מסגולות שני המצטרפים ההתהפך בשווי. רוצה בו זה המשל והוא כעבד ואדון מצד שהוא עבד מחוייב שיש לו אדון ומצד שהוא אדון מחוייב שיש לו עבר ואין לאחד קדימה על חברו מצד ההצטרפות, והשם יתברך אין הצטרפות בינו ובין זולתו כי הוא מחוייב מציאות וכל מה שזולתו אפשר ואין הצטרפות בין המחוייב ובין האפשר:

מפני שלא יחייב רבוי הקדמון. אמר הר"ם מפני שלא יחייב רבוי הקדמון. זאת המלה עיינתי בה והפכתי בענינה ולא יכולתי לישבה על אופן שלמות התקנה באיזה פירוש שיעשה בה בדרך שלא יקשה בה דבר ואין מלה בספר המורה שלא מיושבת על הסדר הטוב מבלתי שנוכל לעשות תלונה במלה ההיא מצדה, והייתי סבור בתחלת העיון כי יהיה זה פירושו והוא שזה המין מן התארים לא יחייב רבוי בקדמות שהוא הבורא יתברך ולא יזכר בכאן קדמון מצד יחסו אל הזמן, וראיתי במורה רבי יהודה חריזי שאמר כי זה התואר לא יחייב רבוי הקדמות והיה הנראה לי שזה מסכים לפירושי ואם כן הקושיא הוא עליו בזה הצד כי איך אמר הקדמות היה ראוי לחיות בקדמות. ועוד קושיא אחרת הקדמות מאן דכר שמה היה ראוי לומר שלא יחייב רבוי בבורא ית' *), ויש מפרשים שאמרו שהוא הפוך והוא כאלו אמר שהקדמות לא יחייב רבוי, ואין זה דרך הלשון להשיב הנשוא אל הנושא שכבר התבאר בספר המליצה כי כמו שנאמר האדם ימצא צדיק אם הומר הסדר ואמר צדיק ימצא האדם לא נחוש לזה ובלבד שישאר הנושא נושא והנשוא נשוא, ולפי הענין יראה שהקדמון הוא הנשוא וללשון חריזי היה ראוי שיאמר כי זה התואר שהוא יחסו אל הזמן לא יחייב רבוי בבורא בשנאמר בו שהוא קדמון, וכן רבי שמואל תבון היה ראוי שיאמר מפני שלא יחייב רבוי בבורא יתברך באמרנו שהוא קדמון, כי האמת שהרב מורה צדק מצד מה שעשה משל המיוחס אל הזמן הזכיר הנמשל והוא הקדמות והנמשלים מהמשלים האחרים הזכיר בכלל ובסתם והוא אמרו

שלא יחייב שנוי בעצמו ית' בהשתנות המוחשים אמנם זאת המלה והוא הקדמון לא נתישבה בסדר ראוי בדרך שלא יבא בה ספק:

והחלק החמישי כו' וזה המין מן התארים רחוק מעצם המיוחס. פי' ותוכל לתאר בהם הבורא יתברך, משל זה שתאמר שהוא ברא העולם וברא הגלגלים והשכלים והארץ או פועל עושה כאמרו מי פעל ועשה קורא הדורות מראש ואמר כל פעל ה' למענהו ואמר בדבר ה' שמים נעשו, שאלו הפעולות ייוחסו אליו לא מצד תכונות כמו שאמר במשלו:

פרק נג

דומה במה שנהגוהו מעניני כל גשם בעל נפש חיה. הרצון בו וכל מה שידמו ההמון ויחשבו שהוא שלמות לכל גשם בעל נפש חיה תארוהו בו ולזה ייחסו לו ית' התארים והפעולות שהם שלמות לאדם:

ואני אמשל לך משל בכח המדבר. הביא משלו תחלה במה שפועל בטבע ואחר במה שפועל ברצון והוא כח המדבר:

לא שיש לו עצם מורכב מעניינים מתחלפים, פי' לא שהם אמרו זה אבל יוצא מכלל דבריהם מאחר שייחסו לו תארים עצמיים וזהו מה שאמר הר"ם שלא בהיותם בלתי מתירים מלת ההרכבה בשם יתעלה ישולל ענינה מן העצם בעל תארים אלא שהוא מקום ספק אשר הביאם לזה והספק ההוא הוא בארבעה תארים שהם יחשבום יחסים מתחלפים והם חי וחכם ויכול ורוצה, ואי אפשר שיהיה חי תואר פעולה שאם כן יהיה פועל בעצמו ויהיה בורא עצמו, וכן חכם הוא תואר עצמי לו שהוא משיג לברואיו וההשגה בלתי נפרדת מהמשיג ואין זה תואר פעולה מגעת מאתו וכן יכול ורוצה הם תארים עצמיים כי היכולת בלתי נפרדת ממנו וכן הרצון ואין זה כמו שאמר רחום וחנון או כועס שהם תארי פעולותיו מצד גמול טוב לאנשים או התחייבם:

והם לא יביטו לזה. ר"ל שיקרא חכם מצד שהוא משיג עצמו אבל יביטו השיגו לברואיו אם כן לפי דעתם הוא תואר מתחלף וזה מה שלא יצרייהו אדם, ר"ל שיתואר ביכולת מצד שהוא יכול על עצמו וכן ברצון:

אבל אלו התארים אמנם יחשבום. רוצה בו המדברים בבחינת יחסים מתחלפים כמו שביאר ואמר שהוא יכול שיברא מה שיברא ורצה להמציא הנמצא כפי מה שהמציאו ויודע במה שהמציא, ואין אנחנו חולקים עמהם בזה שאנחנו מודים באלו הענינים אבל מצד אחר אינו בן שאנו אומרים כל משיג עצמו הוא חי וחכם בענין אחד וכן הוא משיג לברואיו מצד מה שהוא יודע עצמו, וכן היכולת והרצון אינם נמצאים בו בבחינת עצמו אמנם בבחינת הברואים, וזהו מה שאמר ר' אליעזר עד שלא נברא העולם היה הקב"ה

הוא ושמו אחד, הרצון בזה שאלו התארים אשר תארוהו בו הם כולם לפי בחינת הנביאים כמו שאמר הרב במקום אחר, והוא בבחינת עצמו אין לו תואר נוסף אבל העצם ההוא ברא מה שברא לא בענין מוסף על עצמו מאמתת היחס כפי מה שאמרנו בפרק נ"ב בחלק חמישי הוא שיתואר הדבר בפעולתו וזה המין מן התארים רחוק מעצם המיוחס:

פרק נה

ושהפועל להפעליות בלתי המתפעל בלא ספק. ירצה בי כל מתפעל באיזה אופן מן ההפעליות כגון כעס וחמלה וכיוצא בהם ענינים מחוץ מגיעים לו ההפעליות:

ואם ידע אלו הדברים. הרצון בו שהוא בלתי גשם ולא בעל הפעלות ושאין לו דמיון לא העדר ולא ידע אלו הדברים במופתים אמתים לא ידע הפרטים המתחייבים מאלו הקדמות כלליות ר"ל בהאמנת אותו גשם או שהוא מתפעל או שיש לו דמיון או העדר שלמות לא ידע שהתחייב מהאמנת מהפחיתיות והבטולים:

פרק נו

כי כל שני דברים שהם ממין אחד. ר"ל שמהות שניהם אחד וא"ת מתוך המשלו נשמע שגרגר החרדל וגלגל הכוכבים מהותם אחד והלא הוא אמר בגלגל שנלאה שכלנו מהשיג מהותו ולא נוכל לתארו אלא בתארים בלתי מקיימים כאמרנו שהם לא קלים ולא כבדים ואיך יהיה מהותם אחד עם גרגיר החרדל עם ההפרש הגדול באמתת מהותם, התשובה בזה שהר"ם שאמר שמהותם אחד מצד צורת הגשמית שהגשמים כלם שוים בזאת הצורה והיא שיקבלו הנחת המשך בכח לא בפועל והם הרחקים שלשה אבל השיעור מצד שהוא בפועל מקרה שביניהם דמיון בענין אחד ר"ל כאלו תאמר האדם המצוייר בכותל והאדם החי והמת יש בהם דמיון מצד התמונה:

זה מופת חותך. הרצון בזה שמאחר שהתארים אשר לו הם עצמים הם לפי דעת בעלי העיון והתארים אשר לנו הם כלם מקריים אצל המדברים אפילו החיות והדבור א"כ אין דמיון ביניהם בשום פנים:

פרק נז

המציאות מקרה קרה לנמצא, הר"ם ז"ל נמשך אחר דעת אבן סיני שהניח המציאות מקרה היתה זאת טענתו, אם המציאות מורה על העצמות היה אמרנו העצם נמצא כאלו אמר העצם עצם, ואבן רש"ד טען עליו שהמציאו' נאמר על העצמות ועל הצודק, כאלו תאמר האדם נמצא או בלתי נמצא ועל הקשר כאלו תאמר האדם נמצא צדיק ואם כן הנמצא נאמר על העצם בעצמות ועל שאר המאמרים בקדימה ואיחור לא בשיתוף ולא

בהסכמה אבל בקדימה ואיחור, ועל העצם נאמר באמתות ועל כל מאמר ומאמר משאר מאמרות לפי טבעם:

ואינו עצם קרה לו שימצא. פירוש אמר החכם כי העצם מליצה מורה על אמתות ומהות אשר כשקרה לו המציאות קרה לו בנושא וכל אחד מהנברא קרה להם המציאות או הם אפשרי המציאות להתלותם במחוייב המציאות ומציאותם בלתי מהותם, והש"י יאמר בו מציאות ולא מהות לפי שהיישות והמהות הוא אחד בו וכל מה שזולתו הוא עצם או מקרה אבל הוא איננו לא עצם ולא מקרה כמו שאמרנו כי העצם מורה על אמתות ומהות אשר כשקרה לו המציאות קרה לו בנושא ויהיה מליצה ממהות בלתי יישות והוא ית' לא קרה לו המציאות א"כ איננו עצם כל שכן שאיננו מקרה:

פרק נח

ולא נשיג אלא ישותו לבד לא מהותו. רוצה בו ואם תאמר אחר שאין ישותו חוץ למהותו איך נשיג ישותו, ואמר שמה שאמר שנשיג ישותו הוא דרך כללות ואינו מחוייב מזה שנשיג ישותו המיוחדת אשר הוא מהותו שהוא מציאות בלי מהות נוסף, וכמו שאמר אבוחמ"ד בספרו אין מציאות בלי מהות כי אם לאל א"כ לא ידע האל כ"א האל, ואם תאמר בידיעתנו שהוא מציאות בלי מהות נוסף שהוא אמתת המציאות הגמור הוא ידיעה ומה זה אשר אין בו ידיעה. אמרנו שהוא ידיעה כשהוא נמצא וזהו ענין כולל, ואמרך שאינו מלת המהות ביאור שאיננו כמותך ואם כן הוא ידיעה בהרחקת הדמיון לא באמתות המרוחק מן הדמיון כדעתך אינו פועל ונגר שאיננו ידיעה במלאכתו אך הוא ידיעה בהרחקת דבר ממנו. ודעתך ברצונו וחכמתו ישוב כולו אל ידיעתו עצמו וזולתו, וידיעתך שהוא יודע עצמו כאלו היא ידיעה במתחייב כללי ממתחייב עצמותו לא באמתות עצמותו שהוא המציאות הגמור בלי מהות נוסף. ואם תאמר איך הדרך אל ידיעת האל אמר שתדע במופת שידיעתו נמנעת ושהוא לא ידענו זולתו אשר יצוייר שיודע פעולותיו ותאריו ומציאות השלוח מאתו והרחקת ההדמות ממנו ושהבנת מציאות בלי מהות מאשר אין לו בעצמו מציאות בלי מהות שקר, ומציאות בלי מהות נוסף אינו אלא לו א"כ לא ידענו זולתו:

בכותל לא רואה, ר"ל ההעדר הנגדר בספר המאמרות הוא הפקד הדבר ממה שדרכו שימצא בו מבלתי שאפשר מציאות בעתיד וזה נקרא העדר על דרך האמת, ומכאן תתעורר שאי אפשר לומר בלתי מתנועע אלא במי שאפשר בזה ההתנועעות ולא בלתי רואה אלא במי שאפשר בו הראות, ואם מזה הצד נאמר בהשי"ת שהוא בלתי לואה או בלתי סכל יובן מזה שאפשר בו הלאות והסכלות, ולזה אמר לא תעשה גם כן אליו

השלילות ולא תתירם אליו אלא בפנים שכבר ידעת, שפעמים ישולל מן הדבר מה שאין דרכו שימצא בו באמרנו לא רואה ואף על פי שאי אפשר בו הראות כן תאמר בשם יתברך בלתי לואה שאי אפשר בו הלאות בכל עת ובשום זמן:

פרק נט

ואמת הקדמותיה. אמת תהיה תולדת החכמה ההיא כלה שנשלול מהבורא יתברך ענין אחד שיודע במופת שהוא שקר. הזכיר השלשה בכלל ולא ביאר הענין ששלל האחד והענין ההוא מסופק אצל השני והענין ההוא מחוייב אצל השלישי, והאחד ביאר בפרט הענין המשולל במופת אצל האחד והוא היותו בלתי גשם והוא מסופק אצל השני והשלישי מחוייב לו הענין ההוא:

אפשר שימצאו לו, ר"ל כמו תואר שלמותו:

או יבאו מאתו כמו תארי פעולות.

כל שכן אם נאמין זה מחוייב, ר"ל אם נאמין זה מחוייב שימצאו לו אז יבואו מאתו והוא יביא מופת על ביטול זה אז יהיה האיש יותר שלם ממנו בלא ספק:

אמר שהשלמיות הם קצת קנינים, מפני שאין כל הקנינים שלמיות אמתיות כקנין הבית או קנין הבהמות או קנין עושר ונכסים. ולא כל קנין ימצא לכל בעל קנין. ירצה בו מה שאמר החכם ואולם בחכמה ובשכל ובפועל הכחות בטבע ואין הקנינים והפעולות בטבע, הרצון בו שאנחנו מוטבעים מצד הכחות על הקנינים ואין אנחנו יחד קבלנו אותם לפי שאין קבלתנו אותם בטבע אבל מצד ההרגל והלמוד יגיע לנו השלמיות שהם קנינים, ולזה אמר לא כל קנין ימצא לכל בעל קנין, רוצה הכח שיש לו על הקנין שאם אנחנו בחונים על השלמיות שהם קנינים אינו מחויב שיגיע לנו אבל אפשר שנהיה משוללים מהם אם למונעים ואם למעוט לימוד כמו שאמר הר"ם, ואין כל מי שיש לו שלמות בכח ראוי בהכרח שיצא מן הכח אל הפועל אבל אפשר שישאר על חסרונו אם למונעים אם למעט למוד. ולזה צריך להרחיק ממנו התארים משני אלו הפנים שתחייב לו שיהיו נוספים על עצמו ושיהיו שלמות בחקו כמו שהוא שלמות בחקנו ויהיה בעל כח שיהיו שלימותיו פעם בכח ופעם בפועל כמו שהוא בחוקנו וחלילה לו שהשגתו הוא הלאות כמו שאמר בכונות באלהיות בחתימת המאמר בתארים. אמר האוהב הגדול הלאות מהשגת השם השגה אך בני אדם כלם לואים בהשגתו אבל אשר ידע במופת המאומת המנע השגתו הוא יודע משיג, רוצה לומר משיג לתכלית מה שיצוייר לבני אדם שישיגוהו ומי שלא ידע שהלאות הכרחי במופת אשר זכרנוהו הוא סכל והם האנשים בכלל מלבד החסידים והנביאים וחכמים המוטבעים בחכמה:

פרק ס

מחובר חבור טבעי. ירצה בזה שלא יהיה מפועל אדם.

שאינה כדורית, רוצה בזה שיהיה מתרחבת מצד אחד ותכלה מצד האחר בחדוד עב כנקודה.

והיותך מאמין שהוא עצם אחר. הכוונה בזה אחר שאתה אומר יודע לא במדע כמדענו וכן מציאותו לא כענין המציאות בנו ולא חכמתו כחכמתנו:

ואם הוא אחד במציאות. ירצה בזה החכם שהחכמה נשואה בו וחכמתו עמו והוא אחד במציאות שנים בגדר כי גדר החכמה שהיא נשואה בלתי גדר הנושא ואם היא מתאחדת עם הנושא אינה עצם הנושא, כי השכל מטבעו שיבדיל בין הדברים המתאחרים במציאות אל הדברים אשר הורכבו מהם אם לא יובדלו במציאות, וכן יבדיל בין החומר והצורה ויפשיט הצורה מהחומר בלתי צורה:

יצייר אמתת עצם אחד כפי מה שהוא. רוצה כזה כמו שמכיר עצם הזהב ואמתתו וחייב האמתות ההוא לזולתו כמו שיראה בטבעת ממתכת הדומה לזהב ויטעה בו זולתו ויאמר שהוא מזהב או הוא יטעה בו מצד ההדמות אשר ביניהם:

וכן המשיג הדבר בחלוף מה שהוא, הרצון בזה אבל בענינים שאין דמוי ביניהם כמו השכל והמראה או החום אשר בפלפל עם המאה אמות לא יתכן לומר בהם שזה מתחלף מזה אבל מלת החלוף נאמרת בענינים שיש בהם קצת דמוי בדבר מה והם מתחלפים ברוב ענינם כמו טבעת הזהב וטבעת הנחושת שבל אחת היא מתכת ובזה הם מתדמים והם מתחלפים מצד עצמם חלוף רב, והוא יודע שהוא מתכת וכן שמע במציאות הזהב והכסף ואין לו הכרה בהם ואומר על הכסף שהוא זהב ועל זהב שהוא כסף וזה הוא המשיג דבר בחלוף מה שהוא ויש לו ידיעה במקצת כפי מה שהוא וזה שהוא מתכת:

פרק סא

וההפרש בין אמרך אדני בחיר"ק נו"ן ובין אמרך אותו בקמצות הנו"ן בהפרש בין אמרך שרי ענינו שר שלי ובין אמרך שרי אשת אברם שבזה הדור וכללות לאחרים, הרצון בזה שהוא כשהיה מדבר עם המלאך קראהו בלשון כבוד אדוני שהנרצה בו אדונים שלי שהוא לשון הידור וכבוד וכללות, כמו דבר האיש אדוני הארץ שהוא היה אדון אחד ומזכירו בלשון רבים שהוא הדור לקרוא האדון בלשון רבים, וכן משפט לשון הקדש בשמות כמו אדוניו או בעליו שהוא לשון רבים כמו ידיו ועיניו ושריו ועבדיו, ואמר וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה שהרוצה בו אדון אחר והעד קשה והוא לשון הידור עם כנוי לרבים, ומה שהמשיל בזה שרי אשת אברם שהיא נקראת בזה השם והוא שמה

המונח לה מעת שנולדה ואם שם שררה וכבוד וכללות ששרי משמע שרי שלי כמו אדוני שמשמעו אדונים שלי וכן משפט בלשוננו כשירצה לדבר בלשון כבוד עם היחיד יאמר בלשון רבים והוא מלת אתם שלועזים וו"ש וכן ידבר עמו בדבורים הרבה שמשמעם לשון רבים:

הוא מורה על ענין ועל נושא לא באר אותו התחבר בו הענין ההוא, הרצון בזה כאלו תאמר מי שיש בכאן שני דברים נושא החיות והקיום ולא ביאר אותו הנושא מי הוא:

פרק סב

יקרבו לאמתת ציור עצמו בפנים אשר אמרנו, הרצון בזה על דרך השלילות הנעשות במופת אין מקרבות להשגתו על דרך החיוב כי אין לו תואר חיוב ולא נשיג אלא ישותו בכלל לא ישותו העצמיית שהוא מהותו:

כי הענין האחד אפשר שיובן במלות רבות. רוצה בו אם יש קושי לענין בעצמו יובן במלות רבות יבארוהו:

ואמר והבן זה כי הוא עשה הרבה דמיונות ומשלים על תואר השם יתברך בשלילות והם מקרבות לידיעת הדבר כמו תארי החיוב אבל זה במקרה:

פרק סג

כל דברי הרמז"ל תפוחי זהב במשכיות כסף שקולים במאזני צדק החשיבות והשלמות, והנה יש פלא במה שאמר שישראל אז היו נמשכים אחר אמונת הצאב"ה ולא היו משערים אז במציאות האל כ"ש שיאמינו שיגיע מאתו דבר לנביא, ונראה מדבריו שאף החכמים שבהם שכחו מציאות השם עד שנצטרך שיאמת משה מציאותו להם במה שהורהו השם מהמופתים על מציאותו המחוייבת, והלא לא עמדו במצרים אלא מאתים ועשר שנים והיו שם כמה נכבדים כמו קהת ועמרם שאולי לא היה מעת העדרו עד יציאת ישראל ממצרים רק ארבעים שנה או בפחות והשבטים האריכו ימים במצרים ולא חיו כמו צ' שנה במצרים וכמה אלפים מישראל נולדו בחיי השבטים וחיי בניהם אשר היו מוחזקים באמונת הש"י ובמצות מלה שהיתה מוחזקת להם ויודעים שמו והם הורישו אלו העקרים לבניהם ולבני בניהם והיה שם אהרן שהיה גדול ונביא וכן מרים שהיתה נביאה וכן כמה נכבדים וכן אמרו בשבט לוי שמעולם לא עבר ע"ז ואם היה בהם כמה אנשים לרוב המונם שלא שערו במציאות האל לא היה נעלם מקצתם או רובם האמונה ששתלה אברהם ויצחק ויעקב, וכן היו יודעים שמו וכלם נוהגים במצות מילה כמו שאמר הכתוב כי מולים היו כל העם היוצאים ממצרים ולא מצינו כשנצטוו לעשות פסח שנצטוו במצות מילה כמו שנצטוה יהושע אחר שנכנס לארץ ונאמר לו

שוב מול בני ישראל שנית ואם הכתוב אמר כל ערל לא יאכל בו אולי הרצון בו שלא נימול מחמת אונס או שמתו אחיו מחמת מילה וכן מצינו שלא נאמר זה אלא אחר סיפור עשיית הפסח ואיך אפשר בשום פנים שימולו שם שש מאות אלף רגלי וכפלי כפלים בנים ובני בנים בליל הפסח ואחר כן יאכלו פסחיהם מתניהם חגורים ונעליהם ברגליהם מוכנים ללכת, ואם זה אמת כמו שאמרו רבותינו היה ראוי לספר זה הפלא בגדולים שבפלאים שיהיו נמולים כלם באותה הלילה ולא היו כואבים בכאב המילה זה היה ראוי לספרו בנסים הגדולים, ועוד יש לומר שהשם אינו עושה הפליאות רק לצורך גדול והיה אפשר לו לצוות על מצוה המילה בראש חדש ניסן או קודם לכן אם לא יספיקו, אבל באמת הם לא שכחו מצות מילה במצרים וכולם היו מלים את בניהם לעת הקבוע להם, וכן באמת היו משערים במציאות השם, וכן מצינו שאמר הכתוב ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, ונראה לפי הפסוק שצעקתם היתה לאל אם קצתם ואם רובם והעד ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה ואם יש לומר באמת שיש בהם רבים שהיו שטופים בעשיית הטלמסאות והורדת הכחות ונמשכים אחר דעות המצריים ולא בעבור זה היו בלתי מאמינים במציאות האל ויעשו צורות לעתים ידועים יחשבו שהם מועילות, והנה מצינו ביחזקאל שהשם שלח להם נביא כמו שאמר הכתוב ואודע להם בארץ מצרים ואשא ידי להם לאמר כי ה' אלהיכם, והוא אהרן כמו שאמר הכתוב הנגלה נגליתי אל בית אביך, והענין שהגיע להם מאת השם על ידו הוא אומרו ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו אני ה' אלהיכם, וכתיב ונצעק אל ה' אלהינו וישמע ה' את קולנו וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו, ואמרו בהגדה כי אמרו ונצעק אל ה' אלהינו הוא המאמר שאמר הפסוק ויאנחו בני ישראל מן העבודה וכו', וכן אמר שמואל כאשר בא יעקב מצרים ויצעקו אבותיכם אל ה' וישלח ה' את משה ואת אהרן ואת מרים, והנה נראה בזה שהודיעם הנביא במציאות האלוה ובשמו המיוחד לו ואם כלם לא היו מאמינים יש לומר שכמה וכמה היו מאמינים ונודע להם זה השם, והכתוב אמר ושמעו לקולך ואספת את זקני ישראל נראה מזה שתכף שאמר להם ה' אלהי ישראל שלחני אליכם שישמעו לקולו שזה השם ידעו אותו בשכבר היו משערים במציאותו והשגחתו הזקנים והנכבדים, נראה מזה שכל הטענות שטען משה וכל הדרכים שלקח הם להציל עצמו שלא ילך בעבור היותו כבד פה וכבד לשון ומתוך שלא הודיעו שמו לא היה יודע באי זה משמותיו יגיע השליחות אם באל שדי ואם בשם המיוחד ומתוך כך אמר ואמרו לי מה שמו כדי שיודיעהו השם שמו אשר יגיע בו השליחות ואלו זכרו בתחלה כשאמר לו אנכי אלהי אברהם אביך לא אמר ואמרו

לי מה שמו כי היה זר בספור מאד ואמנם לעשיית האותות היה צריך שכל מתפאר בנבואה צריך להביא ראיה, והנה ראינו שתחלת דבור השם למשה אמר לכה ואשלחך אל פרעה ואמרת לו כה אמר ה' אלהי העברים שהעקר הגדול בזה הענין הוא שלוחו אל פרעה, ויותר היה צריך לשאול שיורהו במופת על מציאותו להודיע לפרעה שיש אלוה נמצא יותר מלהודיע לישראל אחר שלא יוכלו לצאת בלא רשותו והכל תלוי בו וכשיראו ישראל שיצליח בשליחותו יאמינו במציאותו ושהוא שלחו, והוא לא שאל בזה כלל וכשהגיע שליחות השם לפרעה על ידו ואמר לו כה אמר ה' אלהי ישראל לא כפר במציאות האל שהיה לו לומר איני מאמין שיש אלוה נמצא כ"ש שלא אאמין שזה שמו, והנה ראינו שאמר לו השם כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת ישליך המטה וישוב תנין וזה המופת באמת איננו אלא להורות שהשם שלחו לא שהיה כופר במציאותו. ועוד איך יעלה על לב שאדם גדול וחכם כמשה עד שהוא ראוי לנבואה שלא היתה כיוצא בה לשום נביא ונאמר בו שהוא דבר עמו פנים בפנים ונאמר בו ותמונת ה' יביט שהוא לא ידע המופתים על מציאות האלוה, והלא כמה חכמים לחכמי האומות עשו המופתים על מציאותו מהדברים המאוחרים ממנו עד שאי אפשר שיסופק שום מבין באותם המופתים ואם הם מעם שלא קבלו תורה והוא היה מזרע א"א ע"ה והיה מאמין כהשי"ת אמונה גמורה, ויש לנו להאמין שאברהם אבינו ע"ה עשה כמה מופתים על מציאות השם ועל חדוש העולם וחבר בזה ספרים והיה הכל ידוע אצלו, וכן יש לומר שיש לו לדעת אמתת מציאות הש"י מפלפולו, שאריסט"ו שלא הגיע לכף רגל מעלתו עשה כמה מופתים נכבדים ואמתים על מציאות הש"י שהוא מחויב המציאות והוא אחד והוא קדמון והוא בלתי גשם, ואם כן יש לנו לומר שהיה מבואר אצלו במופתים אמתיים מציאות האלוה ולא היה צריך לשאול על זה, אכל הדבר הוא במה שהנחנו שהוא היה מתעקש וממאן בשליחותו בעבור היותו כבד פה וכבד לשון:

כי אשר גוזר זכרון התואר הדבק בו, הרצון בזה שמלת אשר גוזר זכרון התואר שהוא אהיה הנדבק במלת אשר שהוא שם צריך אל חיבור כלומר עם אהיה הראשון שהוא המתואר:

פרק סד

זה מביא להגדלת המתבונן בזה ידבר בלשונו או לא ידבר אם היה מי שלא יתכן עליו הדבור, פי' כבר אמר למעלה כל מה שזולתו יגדילוהו כי הגדלתו האמתית היא השגת גדולתו ונכללו בזאת ההגדלה השכלים הנפרדים והגלגלים והאדם וכן כל הנמצאות הנפעלות מאתו יגדילוהו ואם אין בהם תבונה לפי שהם מגדילים מצד השגתם לפעולות

הפועל באותם הנמצאות ואם יש משיגים מכירים זה למעלה מזה והשגת השכלים הנפרדים הוא בתכלית השלמות הוא פועל גמור ואין בהם כח כלל והאדם בקצתו משיג בפעל עניני הנמצאות השגתו אותם הוא הגדלת הפועל שהוא השם יתברך, ולז"א ויהיה מביא המתבונן בזה רוצה בזה ההתבוננות ההשגה בפעל לא בכח ולא בעת שיתנועע ליציאה אל הפעל כי אין בזה הגדלה אבל הרצון בזה ההשגה בשלימות, ואחר כן הוא יכול לכלול האדם והמלאך יחד מצד שהיא השגה בפעל ואם אין זה דמיון באמת, וירצה במה שאמר ידבר בלשונו הוא האדם ובמה שאמר אם היה ממי שלא יתכן אליו הדבור הוא המלאך, והתימה על המפרש שמלת ידבר בלשונו שב אל הדבר אשר בו יהי' התבוננות המתבונן לא אל המתבונן. ורצה בזה שהמתבונן יתבונן בזולתו ממינו שהוא אדם כמותו ופירש שלא ידבר בלשונו שב אל הדומם, וזה לא יתכן בשום פנים, האחת אחר שמלת ידבר מצד שהיא סמוכה אל המתבונן מורה שזאת המלת נשואה עליו, והשנית כי אחר שאמר כי כל מה שזולתו יגדילהו כלל בזה כל בעלי שכל כמו השכלים והגלגלים והאדם ומת שחזר ופרט והאדם יגדיל במאמרים מפני דבר שמתחדש בו והוא להורות לזולתו. ואם כן מה שאמר אחר כן ומי שאין לו השגה כדומם כאלו הם מגדילים אותו אינו מדבר כי אם בהתבוננות המתבונן בדוממים עם ההשתכלות האמתי, ?והשתכל אמרו מלת זה שבה אל ענין היות הדוממים מורים בטבעם. ואם יטעון טוען בפירושי במה שאמרתי שלא יתכן עליו הדבור שב אל השכל הנפרד איך יגדילהו מצד השיגו הדוממים, אומר זה איננה טענה אם לאמונתנו שהשם ברא השכלים והגלגלים. והיסודות ומה שנתהוה מהם, ואם למאמינים שהשכל הנאצל מהבורא היא סבת מציאות הכל, אחר שהשם סבה ראשונה לפי דעתם הוא סבת כלל המציאות אם כן הגדלת השכלים לשם יתברך פירוש השגתם שהוא סבת כל הנמצאות, כ"ש לאמונתנו באמרנו שהוא ברא הבל ברצונו וידיעתו אשר היא ידיעה פשוטה, שהגדלת השכל הוא השגתה כלל פעולותיו הנמצאות:

פרק סה

והוא אחד, פירוש שב אל המובן כאלו אמר המובן הוא אחד:

אמנם יהיו לנמצא יקבל הצווי, הרצון בו במעשה בראשית הוא כנוי על הרצון והחפץ:

פרק סו

והלוחות מעשה אלהים המה, יש שחושבים על דברי הר"ם שאמר שמציאותם טבעית וחושבים שאמר זה על עצם הלוחות ועל המכתב הכתוב בהם, ואין זה אמת כי הוא הבדיל בין המכתב והלוחות באמרו והמכתב מכתב אלהים הוא כאמרו בדבר אלהים,

ומה שאמר בעצם הלוחות שמציאותם טבעית הוא בעבור שלא נפסלו במלאכת אדם, ואין בזה הפסד אמונה, רק הוא מן הפלא שהיו שוות בארכן וברחבן ואין זו עודפת על זו והיו חלקות בדרך שיתכן בהם הכתב, ונוכל לומר שאמרו בלוחות מעשה אלהים כאמרו והמכתב מכתב אלהים, וכמו שהכתב נתחדש בעת העתה מרצונו הקדום אחר שלא היו כן אומר בלוחות שנתחדשו עתה אחר שלא היו, כשוב המטה נחש והיד הטהורה מצורעת ברגע אחד וברגע אחר שבה לאיתנה, ובעבור שהלוחות השניות נפסלו ביד משה מאבנים נמצאים אמר באלו הראשונות שהיו מעשה אלהים ונתחדשו עתה לרצונו. והמדברים על הרב תועה וחושבים שהוא אמר שמכתב הלוחות היה טבעי והוא היותו נברא בלוחות מששת ימי בראשית בשאר הדברים הטבעים, והוא מה שלא יעלה ברשת הדמיון והשכל לא ישער אותו ולא יקבלנו שיהיה אותו הכתב מששת ימי בראשית כי איך יאמר אני ה' אשר הוצאתיך מארץ מצרים וזכור את יום השבת, והיתה ראיתם מאמרו וכן אמרו והמכתב מכתב אלהים ושיערו שיהיה ההדמות בכל הצדדים בלוחות, ואיננו כן תראה כמה פסוקים הזכיר הרב בענין ההדמות דבר לדבר בענין מה לבד לא שיהיה ההדמות בכל צד, ראה אמרו דמיתי לקאת מדבר דמיון בענין מה וכן כל עץ בגן אלהים לא דמה אליו ביופיו וכן דמות הכסא, הכל דמיון בענין, וכן תראה כל ספר שיר השירים דמיון בענין מה לבד וכן בהרבה מקומות במקרא ובתלמוד, וכן הענין כשאמר הרב וכן המכתב שאיננו מכתב בידים אבל נתחדש הכתב בלוחות ברצון השם במעמד הר סיני כמו שנתחדשו הכוכבים בשמים ברצונו בששת ימי בראשית. וחלילה לרב האלהי הקדוש מלאמר דבר זה, כי מי יאמר בלוחות שנפסלו על ידי משה שאמר הספר וכתבתי על הלוחות הנה נתחדש אז הכתב בלוחות השניות ברצון השם וכן בראשונות, וזה הוא האמת אשר לא יספק בו אלא נפתל ועקש, ומה שאמרו רבותינו שעשרה דברים נבראו בין השמשות אשר מכללם הכתב והלוחות, הצריכן לומר זה מה שאמר הכתוב כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות, והרצון במלת ברא גזר כאלו אמר אשר גזר אלהים לעשות, וכן הצריכן לומר זה הכתוב שאמר אין כל חדש תחת השמש אשר יראה מעניינם שלא נתחדש דבר אחר מעשה בראשית ולהתיר ספקות הפסוקים אמרו שנבראו בין השמשות, הרצון בזה נגזרו אז שיתחדשו בעת שיחדשו וכן יוכלו לומר בכל הנפלאות הנעשות ע"י הנביאים, ונוכל לומר שלא הוצרכו בזה האופן להתיר הספקות כי יש לו לומר כי הרצון באלו הפסוקים שלא יתחדשו נמצאות אחרות עומדות ומתמידות והתמדת הנמצאות הנוהגות לפי טבעם המסודר להם בעת הבריאה. והנה רבותינו דרשו בפסוק כי בו שבת מכל מלאכתו להתיר הספק הנראה ממנו שלא יתחדש

דבר אחר מעשה בראשית ואמרו ממלאכת שמים וארץ הוא שובת ואינו שובת ממעשה הצדיקים והרשעים אלא פועל עם אלו ועושה עם אלו ונותן לאלו כעין דוגמטרין שלהם ופועל עם אלו ונותן לאלו כעין דוגמטרין שלהן, כל זה אמרו כי השגחת השם תמיד על יראיו וחסידיו ומחדש להם הנפלאות כרצונו וכן הממרים יגיעום הרעות כפי מרייס. ואם הרצון במלת נבראו נגזרו כמו שהוא מבואר בעצמו הוא מן הפלא להתלות הגזרה ההיא בין השמשות או ביום מהימים אחר שלא נתחדשו הענינים בעת ההיא, תהיה הגזרה ההיא נמשכת אחר הרצון והרצון נמשך אחר הידיעה והידיעה קדומה בעצמה כי עצמו הוא ידיעתו וידיעתו עצמו א"כ זמן אין תכלית לו או שעור זמן אחר שלא היה מרצונו הקדום שיחדשו כל מעשה בראשית בעת שיחדשו, וכן כל הנפלאות אשר תתחדשנה בכל דור ודור והם בלתי נוהגות על המנהג הטבעי שיחדשו בעת שיתחדשו. וא"כ הוא פלא איך תלו הגזרה והוא התחדשות הנפלאות בין השמשות כמו שאמרנו. ואמנם יש לומר להתיר הספק והוא ההתלות מה שיעשה בעתיד בעת הבריאה ולומר שהוא נגזר אז כי אולי הוא בעבור שרוב הנפלאות המתחדשות הם בענינים הנבראים והנוהגים כמו שתדע שהאש נמצא ויתחדש בו ענין מופלא וההר בוער באש עד לב השמים וכן הענין נמצא נתחדש בו הפליאה שהיה עמוד ענן הולך לפניהם יומם וכן האש נמצא ובו נתחדש הפלא בעמוד אש לילה וכן הדם והמים נמצאים ונתחדש בו הפלא שהמים ישובו דם וכן ענין בדבר ובשחין ובכל המכות שהם מענינים נמצאים וכן תמצא ברוב הנפלאות ומתוך כך אמרו שעשרה דברים נבראים בין השמשות, וכן ימשך ענין בכל הנפלאות מצד זה הדעת, ומה שיחסום לבין השמשות מצד שהוא תכלית היום והוא קרוב להתחדשות הלילה בפועל וכאלו אמרו שמצד אחד לא ימלטו מהיותם ממעשה בראשית מצד מה שרוב הנפלאות הם בענינים נבראים ומצד שהנפלאות באות ממנהיג משגיח משנה הטבעים כרצונו בעת שירצה הם כאלו אינם ממעשה בראשית אחר שמעשה בראשית הם סדורים טבעיים נוהגים מנהגם אם לא בעת שירצה השם לשנות בם על צד הפלא ולזה יחסום לבין השמשות:

התראה יותר מופלא הכתב בלוחות מהכוכבים בשמים, יש לומר שהוא יותר מופלא לפי המקבלים והמשיגים מפני שהנראה באמת שעד מעמד הר סיני לא היו קצתם מאמינים שיגיע דבור מאת השם ואולי היו נמשכים אחר דעות מאמיני הקדמות ואחר שמיעת הדבור מהשי"ת לפי רצונו בקול נברא והתאמת להם אמונה קיימת שזה הענין הגדול והוא שמיעת הקול אשר בו יובן הדבור עם קול השופר הולך וחזק וההר בוער באש עד לב השמים אשר כיוצא בזה הענין לא יתכן היותו מבלתי רצון אלהי פועל

פעולות כפי רצונו לעת שירצה ואז אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים עם האדם וחי, הרצון בזה השגנו זו השגה אמתית, וכן ימשך הענין בראות הכתב בלוחות חשבו זה לענין נפלא יותר מהכוכבים בשמים שזה מורה רצון רוצה וכוונת מכוון והאמינו בגלגלים ובכוכבים ובכל הנמצאות למפרע שהתחדשו ברצון רוצה ובכוונת מכוון:

פרק סז

עד שאפי' טרחו היה אמרו וינוחו זר בספור מאד. פי' אחר שכוונת הספור היה להגיד לנו רצון וחלק הדברים בספר גנות האיש ההוא אשר היה מן החיוב עליו לגמול להם חסד אחר שעבריו ומקנהו היו נשמרים על יד דוד היה זר בספור מאר אמרו וינוחו אם ירצה בזה המנוחה מן העייפות מה תועלת היה בספור להודיענו שנחו מן העייפות, אמנם באמת אמר וינוחו להפליג בגנות נבל שלא יצא מפיהם דבר יחייב המאמרים המגונים אשר אמרם:

ולא יפחות מאמרנו, פי' מה שאמרנו הניח או הנחה ומלת וינח לא יראה שיהיה שמושם מאלו שנו הלשונות:

כי כבר חוזרו שמושים ובאו על בלתי הקש. הרצון בזה בדמיון המלה:

וחסרת כמו זה הענין שיראה ממלת וינח שהיא מנוחה וזה לא יתכן לאמרו בשם יתעלה לא יבוטל בדרכי שמוש לשון. כלומר שמה שאמר במלת וינח שהוא בענין הנחה או הניח לא יבוטל זה ואם אין זה בדרך שמוש המלה:

פרק סח

כבר ידעת פרסום זה המאמר שאמרוהו הפילוסופים בהשי"ת והוא אמרם שהוא השכל והמשכיל דבר אחד. ואמר אריסט"ו והשכל והמושכל בהתחלה הראשונה דבר אחד, כי המקבל השכל והעצם שכל ועל כן היה השכל והמושכל דבר אחד כשישכיל לפי שהמקבל והמקובל מהשכל שניהם שכל ועל כן היה השכל והמושכל והמשכיל דבר אחד, אמנם יתפרד בבחינת הענינים הנמצאים לו בשכל, כי מצד שהוא מצייר המושקל נאמר שהוא משכיל והוא השכל עצמו הפך מה שישכיל בזולתו ומצד שהמצייר הוא המצוייר עצמו נאמר כי השכל הוא המושכל. אמר החכם וענין אמרנו בשם שהוא חי ושיש לו חיות שאין ראוי שיובן ממנו אלא ענין אחד אחר שהדברים השכליים העצם מבלתי יסוד, הרצון בזה שהם מבלתי חומר, אמר וכאשר נבחן התואר והמתואר בדברים שאינם בהיולי הנה ישובו אל ענין אחד מכל הצדדים מבלתי שימצא בו צד שיובדל הנשוא מהנושא והתואר והמתואר חוץ למחשבה ר"ל בעצם הדבר וטבעו, אבל כשירכיב השכל גזרה מתאר ומתואר ונושא ונשוא מאלה הדברים יבינם זולתיים בהתיחסות שיקח

בדומה אלה הדברים שני דברים יחס האחר מהם אל חברו יחס הנושא אל הנשוא ויחבר מהם גזרה משאית מבלתי שיובן בהם זולתיות אלא מצד הלקיחה, ר"ל לקחנו האחד תאר והאחר מתואר, כי השכל כח אפשר בו שיבין ענין האחד בשני צדדין כמו שיבין דברים רבים על דרך היחס, כן נאמר בשכל ומשכיל ומושכל בענינים הנפרדים אין בהם חומר כי העצם המשיג הוא העצם המושג שהשכל הנפרד הוא משכיל עצמו אחר שהוא שכל בפועל ועצמו שהוא המשכיל הוא המושכל והוא השכל, וכן בשם יתעלה נאמר שלא ישיג כ"א עצמו ועצמו הוא עצם השכל והוא המושכל ומצד שהוא משיג עצמו הוא משיג הנמצאות שהוא נימוס המציאות וסדורו, וכן השכל אשר בנו כאשר הוא שכל בפועל והשיג מהויות הדברים שהוא ידיעת הדבר בסבותיו הקרובות והרחוקות שב הוא ג"כ עתה דומה לדברים הנפרדים ושב המושג ממנו הוא אשר ישכיל ויהיה עצם מה שיושכל יהיה משכיל מצד מה שיושכל וישוב השכל והמושכל והמשכיל דבר אחד וישוב שכל בעצמותו אחר שלא היה כן ומושכל בעצמותו אחר שלא היה כן וישוב אלהיי אחר שהיה חמרי עד שישוב קרוב למדרגת השכל הפועל:

והשכל הנפרד ג"כ. ר"ל השכל הפועל פעמים יהיה לו מונע מפעלו אע"פ שאין המונע מעצמו אבל חוצה לו היא תנועה אחת לשכל ההוא במקרה. הרצון בזה שאין זאת התנועה לו מצד עצמו אבל מצד הדבר שאינו מוכן לקבל פעולותיו אשר היא נתינת הצורה ונראה שהוא בצד מה שהשכל הנותן הצורות הוא המוציא מן הכח אל הפועל והיציאה מן הכח אל הפועל היא תנועה אבל זה ענין קרה לו מצד המקבל לא מצדו שהוא בפועל תמיד:

ואיני רואה אותך שיסופק עליך הציור השכלי בדמיון ובלקיחת דמיון המוחש בכח הדמיוני, הרצון בו כי הדמיון כח גופני והוא משיג ענין פרטי ותמונת הדבר ומראהו והשכל משיג מהות הדבר הכולל הנצחי אשר מן השקר השתנותו והוא משיגו בלתי שיחובר עליו דבר זה מעצם הדבר כאלו תאמר שהוא משיג מהות האדם שהוא החיות והדבור לא תמונת האדם ותארו וכן בכל דבר ישיג מהותו ויבדילו מנושאו שהשכל מדרכו שיבדיל בין הדברים המתאחדים במציאות אל הדברים שהורכבו ממנו ואם לא יובדלו במציאות, כלומר שהוא יבדיל הצורה מנושאה שהוא החומר ומאשר לקח בזה הענין צורת האילן אשר היא מציירת בכח הדמיוני ואמר זה על דרך משל אמר ואיני רואה אותך:

פרק סט

וכן הצורות הטבעיות ההוות הנפסדות נמצאם כשנחפשם כלם שא"א שלא תקדם להם צורה אחרת. פי' כאלו תאמר צורת יעקב היא הסבה בצורת ראובן וצורת ראובן היא הסבה בצורת חנוך וכן תמיד:

לא שכל נפרד. פי' כי כמו שהניחו חומר ראשון שהוא בלתי הווה ולא נפסד כן הניחו צורה ראשונה בלתי הווה ולא נפסדת אחר שכל המורכבים הם מחומר וצורה שלא יתחייב שיפסד הפעל כשיעדר הפועל אחר אשר פעלה ואמרו בזה שאלו ישוער העדר הבורא לא יחוייב ממנו העדר העולם אחר המצאו ויביא ראיה ע"ז במשל ובטענה, אם המשל כי הבונה אחר בנותו הבית לא תזיקנו מיתתו ולא יעדר הבית בהעדרו. ואולם הטענה כי הנעדר הוא אשר יצטרך אל ממציא אכן הנמצא לא יצטרך אל ממציא, אמנם המשל הוא בטל כי הבונה איננו סבה למציאות הבית אלא בהעברה ואמנם הוא סבה להנעתו היד ואותה התנועה סבת לתנועת חלקי הבית קצתם אל קצתם ותבנית הבית עלול מאלה התנועות ויגמר בהפסק תנועתו, ואכן השאר תמונת הבית עתה ענינו כי לוח העליה עומד במקום אשר הונח כי הוא מפני שהוא כבד דורש המקום השפל ומה שתחתיו מקשיי מונע אותו מלפול הנה העלה בזה כבדו ומקשיות מה שתחתיו ולו יערר המקשיות יבטל תבנית הבית והקיר הנבנה מן הטיט תשאר תמונתו מפני מה שבטיט מן היובש כי הוא אשר יחזיק תמונתו שאלו בנאו מדבר נגר בדפוס היתה בטלה תמונת הכותל כשיסתלק הדפוס להעדר היובש אם כן איננו פועל הבית אלא בהעברה אבל העולם מצד מציאותו נקשר בבורא יתברך שהוא פעלו והוציאו מן ההעדר אל המציאות ומצד מציאותו נקשר בו שלא יעמוד בלתו והוא כמו מציאות האור בשמש ונאמר שהוא פועל האור ואלו יעדר השמש יעדר האור הנמשך מהשמש, כן אלו ישוער העדר הפועל שהוא השי"ת יעדר הפעול, כ"ש אם נאמר שהוא צורתו ותכליתו שיתקיים העולם בו כמו שהדברים בעלי צורות מתקיימים בצורתם:

פרק ע

כי פעמים ימנה הכדור אחד ואע"פ שבו גלגלים הרבה כמו שאבאר זה, רמז למה שיבאר בחלק שני שהכדורים ארבעה האחר כדור השמש והשני כדור הירח והשלישי גלגל חמשה כוכבי לכת חושב אותם כאחד והרביעי גלגל הכוכבים העומדים:

ובבראשית רבה אמרו בפרשם למאמר יתברך מעונה אלהי קדם הוא מעון עולמו ואין עולמו מעונו. רוצים בזה שהוא קיום המציאות והוא מעמידו והוא לו כצורה לכל בעל צורה:

כי הטל אינו כפשוטו. ר"ל שהם המשילו השפעת התחיה ברצון השי"ת לטל ולקחו בזה דרך הפסוק שאמר בספור ענין תחיית המתים העתידה להיות כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל:

ולא הנשמה ההוה היא הרוח ההוה. פי' כי הם שני ענינים, הרוח רוצה בו הנפש החיונית שהיא המרגשת אשר מאתה יגיעו החמשה חושים, אבל הנשמה לא נאמרה אלא על הכח המדבר אשר בו יושגו המושכלות ובו ידע הנמצאות המורות על מציאות הבורא יתברך והיא הנשארת כאשר שמר תורת השם ומצותיו והשיגו ההשגה האפשרית לו שהיא על דרך השלילות הנעשות במופת:

ולזה מנו נשמות ורוחות אמנם הנבדלות הם דבר אחד. רוצה בו הנשארות אחר המות והם אשר השיגו השם ית' ונדברו באהבתו על דרך שאמרה תורה ובו תדבק הוא דבר אחד מכל צדיק וצדיק וכל אחת ואחת קיימת בפני עצמה ולפי ההשגה אשר השיגה בחיי הגוף תהיה מעלתה, וזהו אשר אמרו ז"ל כל צדיק וצדיק נותנין לו מדור לפי כבודו ויהיה המעלה והתענוג לכל אחד לפי השגתו ולא ישוו בגדולה אבל כל אחד ואחד במדרגה זו למעלה מזו. אמנם נראה לפי מה שאמר במקומות רבים מזה המאמר כי מה שיש לו השארות אחר המות והוא הדבר המתקיים בפועל והוא השכל בפועל הנשאר מראובן ושמעון ומכל מי שיש לו השארות הכל ענין אחר, שאינם עלול ועלולים שיהיה ההבדל ביניהם מצד שהאחד עלה והאחד עלול ואינם גופים שיהיה הפרש ביניהם והבדל אישיהם זה מזה בתמונה ובתואר מן הבריאה שזה דעתו: (הגה"ה מן המחבר אגילה ואשמחה אם יבאר לי מבאר בראיה ברורה שהרב מורינו הקדוש נטע אהלי אפדני כונתו אל המקום אשר נטע שם אהלו בתחלה. אמנם תהיה גזרת מאמרי במקומה עומדת עולה עמי ואינה יורדת עם האומרים שהכל שב דבר אחד עם השכל הפועל וההרחקות המשיגות לזאת הכונה עצומות מאד חוברות אשה אל אחותה בלולאות בקרסי העמידה והקיום, עד שיבא מי שהוא עצום הכח גדול הידיעה מהיר ההתבוננות גבור כשמשון כשיראה כפיר אריות מאמרי שואג לקראתו ישסעהו כשסע הגדי ויקחהו ועל פי עדים נאמנים ישפטהו ולא בעדי שקר והטעאה ידינהו, אבוא אל משכנותיו אשתחוה להדום רגליו, אחזתיו ולא ארפנו כמו נגיד אקרבנו, ע"כ הגה"ה). וזהו ג"כ דעת הפילוסופים והם ידבקו בשכל הפועל אשר הוא הנותן הצורות בחמרים והמוציא שכלם מן הכח אל הפועל והם נפעלים ממנו אם כן הם דומים לו, כי הפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו, והוא להם כמו אור השמש אשר ישים הראות שהוא ראות בכח ראות בפועל ובאור ההוא בעצמו ישיגו השמש אשר הוא הסבה כשיראה הרואה בפעל, כן

השכל הפועל יקנה לאדם דבר ירשמהו בכח המדבר מדרגת הדבר ההוא מן הנפש מדרגת האור מן הראות ובו ישובו הדברים המושכלות בכח מושכלות בפועל ובו ישיג הנפש המדברת השכל הפועל, ואמר אבן רשא"ד בספר מה שאחר הטבע במאמר הל' בפרשו דברי אריסט"ו במאמר ואם היה הדבר המתנועע, ומהנה יראה תכלית ההראות שאריסט"ו יראה כי ההצלחה האנושית לבני אדם במה שהם אנשים אמנם הם התדבקם בשכל אשר התבאר בספר הנפש שהוא התחלה מניעה ופועלת לנו, וזה שהשכלים הנבדלים במה שהם נבדלים יחוייב שיהיו התחלה למה שהם התחלה בשני צדדין יחד ר"ל מצד מה שהם מניעים ומצד מה שהם תכלית, הנה השכל הפועל מצד מה שהוא נבדל והתחלה לנו הנה כבר יחוייב שיניעהו על צד מה שיניע לחשוק החושק ואם היתה כל תנועה הנה כבר יחוייב שתדבק בסוף בדבר אשר יניעה על צד התכלית הנה יחוייב שנתדבק בסוף בזה השכל הנבדל, וראה מזה שמה שנשאר מעדת האנשים בעלי השכל המשיגים כפי כח האפשר בהם להשיגו יתדבקו בסוף בשכל הפועל אשר הוא עלתם והתחלתם והמוציאם מן הכח אל הפועל ומניעם תנועת החשוק אל החושק ואם כן ישוב העלה והעלול דבר אחד, ואם עלוליו אין להם תכלית לפי אמונת הקדמות ואין הפרש בזה בין העלה והעלול, ואם העלה בהמרות השכלים אין המספר נופל בהם אלא מצד היותם עלות ועלולים אחר שהפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו איך לא יהיה השכל הפועל עם השכל אשר הוא עלתו דבר אחד שאין להם חומר ולא הבדלים דלא מקרים שיבדל אחד מחברו כמו שנאמר בשכל הפועל שעלוליו ישובו במדרגת העלה ויהיו הם והוא דבר אחד, וכן נוכל לומר בכל השכלים אשר הונח שכל אחד נבדל מחבירו מצד שהאחד עלה והאחד עלול איך לא ישובו כלם ענין אחד שהוא ממינו ודומה לו ולא יספיק כזה תת הסבה בהיות האחד עלה והאחד עלול אחר שהונח שהעלולים מן השכל הפועל ישובו כלם השכל הפעל וזה יתבאר בהקש תנאי מדובק וישנה מקביל הנמשך ויוליד מקביל הקודם ויחובר ההקש, כן אם השכל הפועל ישוב עם עלוליו דבר אחד ישוב השכל הפועל עם עלתו דבר אחר באותה עלה עם העלה העליונה אשר היא עלה לה דבר אחד עם העלה הראשונה שהוא הבורא יתברך עד שיהיה הכל אחד העלות והעלולים אבל לא ישוב השכל הפועל עם עלתו ולא אותה העלה עם עלתה דבר אחד, הנה אם כן לא ישוב השכל הפועל עם עלוליו דבר אחר, ואם יאמר אומר יש בכאן הטעאה כי לפי דעת הפילוסוף שאינו מאמין בסבה פועלת יהיו העלות והעלולים קדומים נמצאים בעצמם אין דין קדימה בין העלה לעלולה ואם העלה עלה לעלול הוא מצד הציור לבד כי העלול מצייר לעלתו וישלם בה אבל השכל

הפועל אשר הוא התחלה מניעה ופועלת לנו וישוב השכל בכח שכל בפועל והוא נותן לו הישות והמציאות אפשר שישוב העלול השכל הפועל שהוא עלתו אחר שהפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו ותהיינה הנפשות הנשארות דבר אחד עם השכל הפועל. נשיב כי אנחנו לא נעיין בעלות ועלולים מצד מה שהם קדומים אבל מצד שהם פועל והשכל הפועל יש בהשכל אשר בנו בהשתדלו בעיון פועל גמור קודם מותו לפי בקיותו ועיונו אי זה מספר שנים שיהיה או רב או מעט ויהיה זה ההיקש צודק ונאמר אם ישיב עלולו השכל הפועל והוא היה פועל גמור ישוב השכל הפועל עלתו ואותה העלה תשוב עלתה עד הגיעו אל העלה הראשונה אחר שכלם ממין אחד ואין הפרש ביניהם אלא מצד היות העלול מצייר והעלה מצויירת ואין מי שיאמר בזה כן לא נאמר שהעלול מהשכל הפועל והוא מצייר אותו ישוב השכל הפועל שהוא מצוייר לו שאם כן ישוב המצייר והמצוייר אחד מצד אחר והעלול העלה באותו צד בעצמו, ונעשה היקש אחר אמתי והוא כולל לנו מאמיני החדוש ואומר, כי הכל מודים בשקרות עלות ועלולים אין תכלית למספרם ואנחנו מאמיני החדוש השם ברא עולמו לעת שרצה, ולפי קצת דעות כדי שימלט להם שהאלוה אחד על צד העלול והעלה שיש להם תכלית במספר כמו שהוא מבואר במופת אמרו שהשי"ת ברא השכל השני והשני השלישי עד הגיעם אל השכל הפועל ויהיה ההיקש כן, אבל לא ישוב השכל הפועל עילתו וכן כלם עד הגיעם אל העלה הראשונה כי נמנע הוא שישוב הנברא המחודש הבורא המחדש, כן לא ישוב השכל אשר בנו כשיהיה שכל בפועל לא ישוב עצם השכל הפעל ויהיה א"כ פועל בפעול מצד אחד ומחודש עם המחדש אחד בעצמו, ונניח שהפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו ולא בעבור זה ישוב עצמו כי האב נותן לבן דומה למה שבעצמו ולא בעבור זה ישוב עצמו, וכן צורת ראובן סבה לצורת חנוך ולא בעבור זה הם דבר אחד, א"כ הנשארות לא לפי דעת מאמיני הקדמות ולא לפי דעת מאמיני החדוש אינם דבר אחד. ואחר שיצא לנו בזה ההיקש שלא ישובו הנפשות עם השכל הפועל דבר אחד והכל מודים בהשארותם ויהיה כל נפש ונפש עומדת בפני עצמה. אומר, שאין הסכה ההכרחית לנפילת המספר היותם עלות ועלולים וכלנו מודים שהשכלים רבים והראיה שאין סבת המספר היות האחד עלה והאחד עלול, שהנה נראה בדברים החמריים הנמצאים אתנו אשר אין בהם אלא הטבע לבד שהעלול ישוב העלה ולא יהיה הפרש ביניהן אלא מצד שהעלול והעלה הם בנושאים מתחלפים ואם תחברם יחד לא יוכר ההבדל בין העלול והעלה אבל ישובו שניהם דבר אחד, והמשל בו אם תדליק נר מנר אחר שהראשון הוא עלה לשני תראה ההפרש ביניהן מצד שהם בנושאים מתחלפים ואם

תחבר להבת הנר האחד שהוא העלול עם האחר שהוא עלתו ישובו כלם ענין אחד ולא תוכל להבדיל ביניהם, וכן אם מאותו הנר הדולק אשר הודלק מן הנר הראשון תדליק נר אחר וכן מאותו נר אחר עד כמה שתרצה וכן אם מאותו נר הראשון תדליק כמה נרות כמו שהנר הראשון לא יוחסר הנדלקים ממנו כן כמו כן נופל תחת הציור שאם יודלקו ממנו כמה נרות או נר מנר והם רבים כל אחד עלול מחבירו אם תצייר אותו בלא נושאים אחרים ויחוברו אל הנר הראשון לא יתוסף הנר הראשון ברבויים כמו שלא יחסר כאשר הודלקו ממנו נרות רבים, ואם זה בבעלי חומר כ"ש בנבדלים אשר אינם בעלי חומר ואין בהם לא חלק ולא חלוקה מצד שהם פשוטים בתכלית הפשיטות אם תתן בהם המספר מצד היותם עלות ועלולים לא ימנע בעבור זה שלא יהיו כלם דבר אחד אחר שהוא דומה לו מכל צד כמו שנאמר בשכל הפועל שהעלול ממנו ישוב בהדרגתו ויהיה דבר אחד עמו. חזרתי בו מענין הנר הדולק כי איננו צריך אלי כלל, וזה כי סבת המספר בלהבות אינם רב אלא מצד הנושאים ולא ישובו הנושאים עם הנושא הלהב הראשון ענין אחד אמנם אפשר שידומה מציאות להבות רבות בלי נושא וישובו כלם ענין אחד, ועל דרך האמת כמו שבהדלקה מהלהב לא יחסר כן בשער השכל שיופשטו הלהבות מנושאיהם ונלבשו בלהב הראשון לא יתוסף, ועוד אם ישובו הנפשות הנשארות אחר המות דבר אחד עם השכל הפועל זה דבר נפלא מאד ורחוק מן הדעת והשכל לא יוכל לציירו כ"ש לאמתו, שא"כ יתחייב לפי זאת ההנחה לדעת הפילוסופים המאמינים בהשארות הנפש שלא יהיה הפרש בין נפש אריסט"ו ובין נפש אי זה פילוסוף שיהיה ואם לא הגיע לכף רגל מעלתו והשגתו, וכן יתחייב לפי דעתנו אם נמשך אחר זה הדעת שיהיה נפש משה רבינו היא נפש אהרן ומרים ונפש אברהם יצחק ויעקב ונפש מי שקדמם מן הצדיקים ונפש דוד ושלמה וכל הנביאים החסידים ואם יש ויש בהם שלא הגיע בחייו לפרסת רגל מעלהו והשגתו, וכן נפש החסיד או הצדיק אשר אין שום ערך בין השגתו והשגת משה רבינו היא נפש משה ודוד ושלמה ומי שקדמם, וכן שכל וכל איש מהחסידים והשלמים נפשו הוא נפש כלם, ולא ימלט הענין משני פנים, והוא ששכל משה רבינו ישיג עצמו ושכל דוד ושלמה ושאר כל השלמים אחר שהוא והם דבר אחד וישיג שהם עצמו וישיג כמו כן שהוא נפש דוד ושלמה וכן כלם וכן דוד ושלמה כמו כן בהשגה עצמה שהוא שכלם ישיגו נפש משה רבינו ואברהם ויצחק ויעקב שהם עצמו וישיגו כמו כן שהם נפש זולתם, או לא ישיגו זולתם, ואם לא ישיגו זולתם לא ישיגו עצמם אחר שכלם ישובו עצם אחד, ועוד א"כ נפש משה תקבל התוספת לאין תכלית והוא בהתחבר אליו נפש כל צדיק וצדיק כשיגיע זמן העדרם וזה הענין מגיע מתמיד עד שיהיה בין חלק

לחלק מנפשו הנשארת אלפים מן השנים ויותר ויותר כל עת שתמשך המציאות מתמיד אם כן נפשו הנשארת הפשוטה יש בה חלקים קודמים ומאוחרים כי יגיע בו התוספת תמיד והכל דבר אחד פשוט אין חומר בו ולא יצוייר בו חלוקה ולא קדימת חלק לחלק אחר שאינה בעלת חלקים ואלו כלם ענינים סותרים זה את זה שמאחר שלא יצוייר בנפשו החלוקה אין בכאן חלקים וכל שכן שלא יהיו בה חלקים קודמים מתאחרים לאין תכלית ותהיה קצת הנפש קודמת לקצתה והיא דבר אחד, כל זה רחוק מן הציור מאד ולא יקבלהו השכל אחר שהעקר מתורתנו ומחכמים ומהפילוסופים שהנפש יש לה השארות, וזה ההמשל אשר אמרנו בנפש משה היא ההמשל בכל הנפשות ולא לקחנו נפש משה רק על צד ההמשל, ואם נאמין בזאת האמונה שהכל דבר אחר היא אמונה פחותה בתכלית הגנות. אבל ראוי לנו שנמשך אחר דעת התורה ודעת נביאנו ודעת חכמי תורתנו שהמחוייב עלינו שנמשך אחריהם ונאמין אמונה קיימת בהשארות הנפשות כמו שנזכר במקומות רבים, אם בתורה כמו שאמר עם נושע בה' ואמר למען ייטב לך והארכת ימים ופירשו ז"ל לעולם שכלו טוב ולעולם שכלו ארוך, ומן הדין שנאמר בזה כי כמה נכבדים צדיקים וחסידים מתו על קדושת השם רבו כמו רבו מספרם ואם לא היה להם גמול אחר המות היה זה עול בחק השי"ת מכל חסרון והוא אמר בתורתו הקדושה ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע והיכן הוא טובתו של זה אשר נהרג על קדושת שמו, וכן אביגיל אמרה והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים, ואמר דוד כי לא תעזוב נפשי לשאול ולא תתן חסידך לראות שחת, ואמר שלמה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ואמר דוד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך, ואמר הנביא בהפלגת הטובה ההיא אשר אין לה ערך ולא דמוי, עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, ואמרה התורה השלמה פן ישלח ידו ולקח מעץ החיים ואכל וחי לעולם, ואמרו רז"ל העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, הרצון בזה שהם מתענגים בתכלית התענוג בהשגת כבוד בוראם אשר התענוג ההוא לא יקבלהו הדאגה, ואמרו עוד קטן וגדול שם הוא בזה העולם קטן יכול להיות גדול וגדול יכול להיות קטן, ר"ל קטן יכול להיות גדול אם עמד זמן מה והשתדל בידיעת הדת ובחכמה אשר נצטווה בה כאמרו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, הרצון בזה השגתו שהוא אחד גמור ושהוא המושל והמנהיג כל בריאותיו, ואמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, שהמהלל הגמור הוא שידע מציאותו ושהוא האדון המשגיח בכל כמו שאמר עשה חסד משפט וצדקה בארץ, אמרו שבזה העולם אפשר לו להגיע אל זאת המדרגה, וכן גדול אפשר להיות קטן אם

שנה ופירש ונמנע מהשתדלות בהשגתו, אבל בעולם הבא אין גדול יכול להיות קטן ולא קטן יכול להיות גדול, הרצון בזה שלפי ההשגה אשר השיג כל אחד בחייו יהיה מעלת נפשו אחר העדרו וכל אחד לפי מה שישיג יהיה לו בהשארותו התענוג והוא מתחלף בה כפי יתרון השגתם אשר השיגו בחייהם ולא אחד באחד ידובקו ולא ישובו הכל דבר אחד כקטן כגדול, וכמה מדרשים מדברי חכמים באו בזה הענין ר"ל ההשארות אשר תהיה לנפשות הצדיקים והחסידים כל אחד לפי השגתו, ואין טענה באמרם נשמתן של צדיקים, כי הרצון בזה נשמת כל אחד ואחד כמו שמלת גופם ירצה בו גוף כל אחד ואחד והוא אמרו ועל גופן הוא אומר יבא שלום ינוחו על משכבותם, וראה אמרו ברשעים גופן כלה ונשמתן נשרפת, ואמרו ברא נשמתן ולא ברא גופן, ואמר הכתוב את גופת שאול ואת גופת בניו, וכמו שהנרצה במלת גופם גוף כל אחד ואחד כן הענין בנשמתן נשמת כל אחד ואחד, וכמוהו רבים בתורה פעם יאמר נפשנו ופעם נפשותינו ופעם נפשכם ופעם נפשותיכם ואמר כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש בלשון יחיד ואם הם גופים רבים, ותמצא שאמרו דאמר להו ההוא מינא אמריתו נפשותיהם של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד ואמרו ועל נפשותם של צדיקים הוא אומר והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים, א"כ אין הפרש בין אמרו נשמותן ובין אמרו נפשותיהן שהרצון בנשמתן נשמת כל אחד ואחד ולא שיהיו כלם דבר אחד ואמרו ונחל עדניך תשקם שכל אחד ואחד יש לו עדן בפ"ע, א"כ האמונה הישרה והנכונה אחר שתתקיים מן התורה והנביאים השארות הנפש היא שנאמין שכל נפש ונפש עומדת בפני עצמה, ואין לטעון עלינו במה יפרד שכל כל איש זה מזה אחר שהם דברים שכליים ואינם בעלי חומר ואינם עלות ועלולים, שהרי אמרנו בשכל הפועל שהוא עלה ועלוליו רבים ישובו העלה והעלול ענין אחר לפי דעתם וכמו שנראה ממשלנו א"כ אין הסבה בהפרד השכלי והיות כל אחד נבדל מחברו מצד היותם עלות ועלולים אחר שמצינו עלה ועלול ישובו ענין אחד לפי דעתם, וכן אינו נופל תחת הציור אחר שהשכלים הנבדלים אינם בעלי חומר שיפול בהם המספר מצד שהם עלות ועלולים אחר שהם פשוטים בתכלית הפשיטות הם מתדמים זה לזה מכל צד א"כ יש לנו לומר שאחר שהונח שהשכלים רבים לא יהיה הסבה במספרם מצד שהאחד עלה והאחד עלול לפי דעת הפילוסופים מאמיני הקדמות ולא שימצא האחד חבירו לפי קצת דעת בעלי החדוש המאמינים בסבה פועלת, אבל נאמר שהשם יתברך ברא השכלים נפרדים שוים במעלה או בלתי שוים ולא שהמציא אחד לזולתו, ואין לנו לומר במה יפרדו זה מזה שאין זה נופל בציור השכל כמו שיש דברים רבים ואם הם מורגשים אין השכל יכול לקבלם על אמתתם הלא תראה בגופי הגלגלים כמה דברים

מהם נעלמים מן הפילוסופים בתבונתם וסבובם וענינם ואינם משיגים מהותם ואנחנו בעלי התורה הקדושה מה לנו ולצער הזה ולומר שהשם יתברך ברא השכל הראשון והשכל הראשון השני והשני השלישי וכן עד תשלום מספרם ומהם יתחייבו הגלגלים והכוכבים, ומה הפסד יש בזאת האמונה שהיא כפי התורה השלמה והנביאים כלם שהשם ברא הכל ברצונו הנמשך אחר חכמתו אשר הוא עצמו ואינה דבר יוצא חוץ מעצמו ולא בהתחלף הפעולות יתחלפו הענינים הנמצאים בעצם הפועל, והנה לך משל בזה כמ"ש הרב בענינים הנמצאים אתנו ר"ל שיהיה הפועל אחד ויתחייבו ממנו פעולות מתחלפות ואע"פ שלא יהיה פועל ברצון כמו האש אשר תתיך שאר הדברים ותקפיא קצתם ותבשל ותשרוף ותלבין ותשחיר וכן הכח המדבר אשר באדם יבאו ממנו פעולות רבות מתחלפות ואם הוא כח אחר פשוט אין רבוי בו כ"ש בהשי"ת אשר התעלה על כל ספור יגיעו ממנו פעלים רבים מתחלפים בלא שנוי בעצמו, וברא השכלים כלם ומספרם כפי אשר גזרה חכמתו וברא הגלגלים והכוכבים והארץ וכל אשר בה ושם בגלגלים כח ההנעה בשלמות עצמם ולשלמות זולתם שהם ישפיעו הטובות במציאות תמיד כפי גזרת האל ורצונו הקדום, ואין לנו לחקור במה יפרדו השכלים זה מזה אם לא כשיהיה האחד עלה והאחד עלול לפי דעת מאמיני הקדמות או בהמציא אחד זולתו כפי מאמיני החדוש כמו שאמרנו שיש לטעות כמו כן בשתי אלה איך יפרד דבר מזולתו אחר שהם ענינים שכליים ומתדמים זה לזה ולא הרוחנו לזה כלום לתת בהם מספר מצד היותם עלות ועלולים או מצד היות האחד ממציא האחר זולתו כשנעיין בזה בעיון רק, וכן נאמר בנפשות השלמים והמשיגים השי"ת כל אחד כפי כח האפשר לו לפי שכלו שכל אחת יש לה עמידה וקיום וההשגה והתענוג כפי הדבקות והקורבה אשר היה לה עם השי"ת בעודם עם הגוף:

חכם גדול העמיק העמקה גדולה להפיל החומה בניתיה בזה ההיקש התנאי ולא מצא דרך לסתור דברי כי אם בזה הצד, אמר, כמו שניצוץ השמש הוא אחד בעצמו והוא מתחלק לכמה ניצוצות בעת משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים והם רבי המספר כן בכל האנשים המשתדלים להשלים עצמם בחכמות השכל הפועל הוא אחד נמצא בכלם ואם הם אישים מתחלפים רבי המספר. ואמרתי אינו דומה כי הסבה בהיות השמש ניצוצות רבים המונעים הם כמו הכותלים או ההרים הגבוהים העושים צל ימנעוהו מלהתפשט, אמנם כאשר הוא במקום אחד פשוט רחב כמה שיהיה אין מתחלק כלל, אמנם השכל כאשר השתדלו שני אנשים בחכמה אחת או בכלם היתרון שיש לאחד על חבירו מבואר נגלה אם כן איננו אחד לכל אנשים בשוה, ואם יאמר אומר אין המונע

מעצמו רק מצד ההכנות המתחלפות באישים בשווי מזג מוח או בבלתי שווי שיש מי שעצם מוחו בתכלית השווי או שהוא רב הליחות או שהוא רב היובש או זכרן גדול מצד יובש שיש לו באחורנית המוח או שהוא שכחן מצד שיש רוב הליחות שיש שם ומצד זאת הסבה לא ישוו בגדולה, התשובה זה אמת שהחלוף הוא מצד הכנת מזגם אמנם לא נוכל לומר כי השכל הפועל הוא השכל אשר בנו עד שיהיה הוא הוא שהשכל מסכים, כי השכל אשר בנו הוא כח לבד והוא ההכנה אשר בנפש משוללת מן הצורות ההיולאניות כמו ההכנה אשר בלוח לקבל הכתיבה אם כן הוא צריך למי שישיבהו אל הפועל והולידו והצמיחו ויתן לו הישות והמציאות, וזהו אמרם עליו כי הפועל יתן לפעול בסבתו דומה למה שבעצמו א"כ הוא עלולו, וראה אמרו ואנחנו נדבק בסוף בשכל הפועל, הרצון בו אחר שנשלם ושב שכל בפועל לא קודם ואמר שהוא התחלה מניעה ופועלת לנו, מורה שהמניע אינו המתנועע ולא הפעול הוא הפועל, ואמר עוד כי הוא יניעהו על צד התשוקה כמו שיניע החשוק חשוקו ולא החשוק הוא החושק, ואמר עוד אם היה כל תנועה יגיע בסוף בדבר אשר יניע יחוייב שנדבק בסוף השכל הפועל. בנה בניתי בית זבול ההקש התנאי שלא יתכן להיות זה ההתדבקות והנה קמה אלומת דברי וגם נצבה בקומה זקופה קיימת נשאת והחומה בניתיה לא איל הברזל יגיחה ולא תפול החומה תחתיה:

וכן הביאו ראיה על השאר שהם בערבות מהיותם מיוחסים לשם ית' והבן זה. פי' אמר והבן זה כאלו אמר הם הראו כמו שצדק ומשפט מיוחד לערבות וקראם מכון כסאו כן כל שאר המנויים אם הם מיוחדים לשם ית' הם באים מערבות כי השם ית' שמהו התחלה להם להשפיע מהם כל אלו הטובות, ובגאותו שחקים שב הכנוי לשי"ת, או נוכל לומר שכנוי גאותו שב לגלגל העליון ואמר ובגאותו שהוא היכולת העצומה הנאצלת לו מאת השם יתעלה יניע שאר השחקים:

פרק עא

בכתב, ר"ל התלמוד:

ושגגה תתחבר בו באחרונה. רוצה בו טעות סופר:

וכמו שיורה עליו דבר תורה, כדכתיב ע"פ התורה אשר יורוך:

למה שיגיע בזה מן ההפסד, ר"ל רבוי הדעות כענין הנכתב:

כל שכן שיחובר דבר, רוצה בו שאין ראוי שיחובר:

והם גרגירי לב מועטים. ר"ל אותם הסודות ועליהם קליפות רבות, ר"ל מעורבים בענינים אשר הם בלתי מכוונים:

וחשבו שאין תחתם לב, רוצה בו שאין במדרשים ההם דבר עמוק בענין שיש לו תוך:
ראו חכמי הדורות ההם, פירוש ראו שדעות הפילוסופים כותרות פנות תורתם והולידו חכמת הדברים ההם:
ובחרו ג"כ, פירוש הישמעאלים בחרו מדעות הפילוסופים הראשונים כל מה שראהו הבוחר אותו שהוא מועיל לו והוא החלק והריקות, הרצון בזה קיום העצם הפרדי והריקות שהם צריכים להם לקיים דעתם:
וראו שאלה ענינים משתתפים והקדמות יצטרך לכל בעל תורה, הרצון בזה החלק והריקות:
לא נחלו בה, לא החזיקו בה:
שאותם היו קרובים לפילוסופים, רוצה בו שאותם המדברים הראשונים היה זמנם קרוב לזמן הפילוסופים ולא ידעו במה שעשו האחרונים:
אשר עמסו על עצמן שתי האומות האלה העסק בהם כעסק האנשים, הרצון בזה והוא העסק אשר עמסו על עצמם שתי האומות בענין השלוש ובדבור הנבואה אם הוא קדמון או מחודש:
שילקחו מהם הקדמות, ר"ל מאותם הטענות:
כן עשו המשכילים, ר"ל המדברים אשר חברו זאת ההנהגה פירוש לבטל טבע המציאות ובנו הקדמות לאמת דעתם:
מאין נשוא פנים לדעת קודם, זה הוא רמז לקיום החלק והריקות אשר בטלו הפילוסופים:
אמנם הפילוסופים האחרונים אשר יעיינו כו' בספרי הראשונים, המדברים חשבו שכל מה שעשו המדברי' הראשוני' וכל ההקדמות והראיות שהביאו לא עשו זה לחזוק תורתם אבל לבטל דעת הפילוסופים, ולא ידעו שאין הדבר כמו שחשבו אבל כל מה שטרחו המדברים הראשונים לקיים דבר ולבטל אפילו אחר מאה הקדמות לא עשו זה אלא להסיר הנזק המגיע להם בדתם אם ימשכו אחר דברי הפילוסופים:
אפשר בשכל חלופו, רצה בו שישתנה זה המציאות ויהיה בהנחה אחרת זולת זאת ההנחה אשר הונח בה:
המחקים אותם, רוצה בו הנמשכים אחריהם והמתדמים להם:
אשר לא ירוחקו, רוצה בו לא ירוחקו ההמשך אחר טבע המציאות אלא מפני שמירת קצת דעות, ר"ל דעות תוריות, שאם יחשבו אחר טבע המציאות יראה שהתנועה והזמן נצחיים כי לא תצוייר התחלה לתנועה סבובית וכן לזמן:

פרק עב

חומר אחר מתחלף. רצה לומר חומר ראשון:

לא ימצא בזולתו. רוצה בו היסוד לא ימצא בזולת מקומו המיוחד:

וכל זה במצוע האור והחושך הנמשכים אחר אורם והקיפם סביב הארץ, רוצה בזה אחר אור הגלגלים והקפתם סביב הארץ, האור סבת החום החשך סבת הקור והחום הוא פועל בעצם והקור במקרה מצד שתמזג בו החום והחום הממוזג בו קיום כל הנמצאות, והאור אשר הוא סבת החום הוא מגיע בהתהפכות הניצוץ המכה על הארץ ואחר שב אחור כמו הכדור הקטן שאם תזרקנו בחוזק על הכותל ישוב אחור כן הניצוץ במקום חזרת התהפכותו למעלה כמו שמנה עשר מילין, והחלק האוירי אשר הוא עליו הוא קר כמו שתראה הקרירות הגדול בהרים הגבוהים אפי' בימות הקיץ והחלק העליון הקרוב לאש הוא חם:

בתנועת הגלגל אשר היא כדמות הלב לבעל הלב. רוצה בו כי הגלגל הוא למציאות כמו הלב לבעל הלב מבפנים והגלגל מבחוץ. או נוכל לומר אשר הוא בו שהמציאות הוא בו בתוך הגלגל והגלגל הוא לו כדמות הלב לבעל הלב:

בזה המציאות המיושב אשר דברנו בו. רצה בזה אחר שנברא ברצון הבורא ונתישב אבל בעת הבריאה היו קצתם בלתי קצתם או הכל נברא בעתה שהיתה התחלה לזמן ואיננה זמן ואחר כך נתגלו הדברים זה אחר זה:

ואע"פ שהליחה ההיא נוטה מעט בכמותה ואיכותה. רוצה בזה נוטה מעט מקו השווי מצד הכמות שיש בה יותר מן הראוי מצד האיכות שהיא יותר חמה מן הראוי:

כן במציאות דבר אחד. רוצה בו השי"ת, והוא המניע לאברו, רוצה בו מה שהוא אבר העולם וקיומו כמו שהאבר הראשיי והוא הלב הוא קיום הגוף:

הראש הראשון. רוצה בו והוא הראש כלומר האדון והמושל. הראשון, רוצה בזה שיש לו ראשונית מעלה וכבוד וכמו בן קראהו ראשון אחר שהשאר כלם חלקים בו, וכן קראהו אריסט"ו השמים הראשונים, ואמרו שהשם מניע זה הגלגל שנקרא שמים ראשונים אחר שהוא נכבד מכל שאר הגלגלים אשר הם בתוכו ייחס התנועה היותר נכבדת ליותר נכבד ותנועת הגלגלים האחרים ייחס לשאר השכלים הנמצא מאתו:

פרק עג

ההקדמה האחת עשרה, בין שיהיה בכח או בפועל או במקרה. רוצה בו וכמו שלא ימצא בעל שיעור או בעלי שיעור בפועל לאין תכלית כן לא ימצא שיעור בכח יחלק אל לא תכלית, וכן יש תכלית במקרה כלומר בא זה אחר סור זה וזה לא יהיה לאין תכלית, וזה

נמשך לאמונות החדוש, והפילוסוף אומר כי בא זה אחר סור זה הוא לאין תכלית וזה נמשך לאמונתו בקדמות:

או משוערים מן המציאות. פירוש ממה שנעדר מן המציאות ובא זה אחר סור זה שקר הוא שיהיו בלתי בעלי תכלית:

ההקדמה הי"ב וכו' ולא ילקחו מוחלטים התחלת מופת. ר"ל המוחשות והמושכלות הראשונות הם התחלות המופתים האמתיים, וכן מן הנסיונות יעשו מופתים כשנסו פעמים רבות כמו שהגיע בנסיון כי האשקמוני"א משלשלת הבטן ויעשה מזה השכל גזרה כוללת, וכן מהמפורסמות יעשה מופתים בנצוח ומהמקובלות במלאכת ההלצה, והמדברים כפרו באלה ההתחלות החזקות והם המוחשות שלא יעשה מהם מופת:

ההקדמה הראשונה כו' הרכבת שכנית. כמו הבשר והעצם והגידים והעור שכל אחד נכר בפני עצמו והם מורכבים הרכבה שכנית, כן רוצים באלו החלקים הפרדיים שהם מורכבים הרכבה שכנית ואינם מורכבים הרכבה מזגית כמו היסודות בנמזג שכל אחד תפסד צורתו ולא נכר במזג:

כמו שהיה חושב אפיקורוס וזולתו מן המאמינים בחלק שאינו מתחלק. פירוש שהיה חושב שאלו החלקים היו קודמים ואין להם התחלה:

ולא יצוייר הכנס הגשמים קצתם בקצתם. פי' שאלו יצוייר לא יצטרכו לרקות. ואם היה זה כן שהגשמיים יכנסו קצתם בקצתם יכנסו כל הנמצאות בגרגיר חרדל אלו יחלקו לחלקים רבים:

ההקדמה השלישית, וזה שהם ראו בלא ספק מופתי אריסטוס. פירוש שאמר וראוי שתדע שזה הענין מה בלתי בעל תכלית במציאות יאמר בקדימה ואיחור, הנה יאמר תחלה על השיעור ושנית על התנועה ושלישית על הזמן ושאמנם ימצא בזמן מפני מציאותו בתנועה וינשא על התנועה מפני מציאותו בשיעור ירצה בו החלק בכח לאין תכלית:

ויתחייב שלא תהיה תנועה ממהרת מתנועה, פירוש אחר שהעצמים הפרדיים שוים ומצדם לא תהיה תנועה אחת מהן ממהרת והאחרת מאחרת ואין בכאן מקבל התנועה מתחלף מהאחר, כי התנועה האחת תהיה חזקה מתנועה אחרת לפי המקבלים כאלו תאמר כי תנועת המתנועע באויר תהיה יותר חזקה מתנועת אותו המתנועע בעצמו כשהיה מתנועע במים אמנם התנועה בריקות אין בו מקבל יותר ממקבל והריקות מצד שהוא ריקות מתדמה א"כ יחוייב שלא יהיה בה תנועה ממהרת מתנועה, כי התנועות מתחלפות מצד חלוף טבעי הנעתקים ומצד חלוף טבעי המקומות:

כסגולת ההבדל וההשתתפות בקוים ובשטחים. פירוש שקו אחד ישער קו אחד ודומה לו והשטח שיוכל לצאת מהקו וכן הגשם שהוא בדומה לשטח לא יותר גדול ויותר פחות, וכן נמצא קוים משותפים בכח והוא שהשטחים היוצאים מהם יוצאים בשווי ובזה הם משתתפים לו:

והיות קוים מדוברים. פירוש קו מדובר הוא כשישער האורך ההוא בשווי כאלו תאמר שיש קו ארכו זרת ויש אורך שהוא בעל מאה זרתות שזה הקו ישערם בשווי לא פחות ולא יותר וקו שאינו מדובר הוא שלא ישער האורך בשווי:

לא יתכן חלוקו לפי הנחתם, פי' אם בקו דרך משל יש בו חמשים ואחד חלק מהעצמים הפרדיים איך נוכל לחלקו לחציו אחר שיש חלק יותר על הזוגות והוא שאינו מתחלק:

הרביעית, אי אפשר לו מבלתי היות לו מקרה אחר המות. הרצון בזה שהם חשבו המות העדר החיים במקרה מן המקרים. כאלו תאמר ההום והקור שיש להם מציאות עומדים בנושא וכן יהיה לו מראה וטעם ותנועה או נוח וקבוץ או פירור, פי' הנושא שהוא המקבל יהיה לו מקרה המראה ומקרה הטעם או מקרה התנועה או המנוחה או קבוץ או פירוד:

החמישית, אחר התיחדו בו. פירוש אותם העצמים התיחדו במקרה ההיא:

הנה לא ימלטו מהיות ענין הנפש מקרה אחר. פי' ולא ימלטו אלו המדברים מהיותם שמים ענין הנפש מקרה אחד התיחדו בו עצמים דקים באותו המקרה ובו היו לנפש:

השישית, וזהו אמתי על צד אחר. פירוש כי יש צד שיתלה פעולת פועל בהעדר כמו שיאמר במי שהפסיר הראות שהוא עושה העורון וכמו שנאמר במי שכבה נר בלילה שהוא המקרית אשר נבראת ביד לא יעבור ממנח אל נושאו אחר והוא חדש החושך:

שהמקרה לא יעבור משאו. פי' כי התנועה הקולמוס לכן צריך שיברא הנענוע בקולמוס:

התשיעית, אבל המקרים כלם. פירוש המתחלפים זה מזה הם כלם נשואים על כל עצם פרדי בשוה ולא ישא מקרה מקרה אחר:

בקצת המקרים. פי' אמר זה מפני שקצתם חושבים שיש קצת מקרים יעמדו זמן מה מבלתי שיחדהו מקרה אחר, רוצים בו שהוא אינו מיוחד במקרה אחד אבל מקרים רבים ייחדוהו ויבדילוהו מן נמצא אחר:

העשירית, עובר אצל השכל. פירוש שהוא אפשר אצל השכל. וכמו שיתנועע כדור האש. פירוש שיחשבו שזה אפשר: העברה שכלית. פירוש האפשר אצל השכל:

ואי זה דבר שיניחוהו. רוצה מן המדומה אצלם:

ולא הכנס גשם בגשם יתכן. פי' באלו תאמר שיכנס גרגר חרדל בתוך גרגר אחר ויהיה עתה שני הגרגרים בכמות אשר היה כל אחד לבדו בתחלה לא יתכן, שאלו יתכן היה

חתיכה גדולה מאיזה דבר שיהיה ותחתכנה חתיכות דקות מאד יכנסו כלם בגרגר חרדל ולא ישתנה כמותו:

אמנם היות כל מה שמנוהו מן הנמנעות בלתי מצוייר בשום פנים. פירוש שהסבה בהיות קצת הדברים נמנעים אצלם הוא מצד שהדברים ההם אינם עולים בציור הדמיון ומה שעולה בציור הדמיון הוא מאמר אמתי אצלם שעובר אצל השכל:

הנה אתם בזאת ההקדמה. פי' שאתם מניחים כי כל מדומה אפשר:

הדעת המשותף. פירוש בתחלת המחשבה:

אמר המדבר לפילוסוף. וחמרי הגשמים המורכבים הרכבה אחרונית. פי' היסודות יתערבו קצתם בקצתם עד שיתהוו מהם מינים חלוקים ונבדלים זה מזה כמו מיני המחצבים ומיני הצמחים וכל אחד מאלו המינים הרכבתו הרכבה אחרונה, כלומר שלא יתערב הברזל עם הזהב והכסף ערוב טבעי עד שנתהוה מהם עצם אחר מחודש הפסיד כל אחד מהם בו צורתו:

מן ההעברה בזאת ההקדמה. רוצה בו ההקדמה הנזכרת כי כל מדומה אפשר:

ושהאדם לא הובדל בדמיון. פי' לא הובדל משאר בעלי חיים בדמיון כי הם בעלי דמיון כמוהו:

כי השכל יפרק המורכבות. רוצה בו שהוא יבדיל בין הדברים המתאחדים במציאות אל הדברים אשר הורכבו מהם, ואם לא יובדלו במציאות, הרצון בזה שהמורכב מחומר וצורה השכל הוא אשר יפשט הצורה מהחומר ויצייר הצורה מופשטת והחומר מופשט, וכן על דרך משל המראה אשר לא ישיגהו החוש רק עם האורך והרוחב והקרוב והרחוק, הוא יפשיט אותו מהחומר ויצייר עצמות המראה בלי אורך ורוחב רק עצם המראה לבד:

וישיג מהדבר האחד ענינים רבים מאד נבדלים אצל השכל. הרצון בו כאלו תאמר שהוא יצייר הנפש שהיא אחת וישיג כל כחותיה אחד אחד לבדו:

ובשכל יבדיל הענין הכללי מן האישי. פירוש כאלו תאמר שהוא ישיג מן האיש האחד החיות והדבור וישוב כללי שהוא ישפוט זה המשפט בכל אישי המין ההוא. וכן כשיקח מן הדמיון השחרות אשר השיגהו מן החוש באיש אחד ישיב אותו כללי וישיג שחרות כולל:

הנשוא העצמי מן המקרי. רוצה בזה כאלו תאמר הצורה אשר היא נשואה בחומר אשר הוא עצם הדבר ההוא ואמתתו, והנשוא המקרי הוא על דרך משל הלובן והשחרות או השחוק אשר הוא מקרה נמשך לצורה:

או ירכיב הדברים המפוזרים במציאות. פירוש כאלו תאמר שהוא ישיג ענין הספינה וישיג הברזל וישיג האויר וירכיבם יחד וידמה שספינה תתנועע באויר:
והשתוות המקרים במקריות. כאלו תאמר שעצם הברזל אין ראוי בו הקושי והחוזק יותר מהספוגיות והרכות:
ואם יאמר הפילוסוף שהמציאות עדי כמו שיאמר פירוש שהוא לוקח ראיותיו והוא עוזר לו על הנחתו:
לא שהתחייב. פי' ויהיה קדמון כקדמות האלוה ויהיה מציאותו לא בכוונה ממנו אבל על צד החיוב:
החלק הגשם אל לא תכלית בכח. פירוש כי אי זה שיעור שתקחהו במחשבה תוכל לחלקו ואותו החלק הנחלק תוכל לחלקו כמו כן וכן אל לא תכלית מצד השיעור שתקח במחשבה, וכן התנועה תחלק בזה האופן לאין תכלית במחשבה אחר שבכל חלק ישאר לך זמן וכן בא זה אחר סור זה לאין תכלית אפשר להיותו למאמיני הקדמות:
ואלו הארבעה חלקים שאין תכלית לו הם אצלם שווים, פי' שכלם יש להם תכלית והם מציאות גשם אחד או גשמים או שכלים נבדלים אין תכלית להם וזהו החלוקה האחת, או החלק השיעור בכח אל לא תכלית וזהו החלוקה השנית, או החלק הזמן בכח אל לא תכלית וזהו החלוקה השלישית. או בוא זה אחר סור זה ללא תכלית וזהו ההלוקה הרביעית:
הסופיסטאני"ן. רוצה לומר ההטעיים:

פרק עד

למציאות דבר אחר ההעדר הגמור. כלומר שהיה נעדר ואחר היה והוא התחלת כל הנמצאות ויתחייב בהכרח שיש בורא ממציא הדבר ההוא והוציאו מהעדר אל המציאות:
ולא ימלט מהם הוא מחודש. פירוש אחר שלא נמצא עצם מבלתי מקרה והמקרה מחודש יתחייב שיהיה העצם מחודש:
על בלתי מחודש בסבוב. פירוש שהעולם הוא קדמון כמו שמבאר מצד התנועה ואם היא קדומה המתנועע בזאת התנועה קדמון אבל יגיעו המחודשים זה אחר זה בסבוב מתמיד:
אם הוא גשם. רוצה לומר הנמצא:
ועובר. רוצה בו אפשר שיהיה יותר קטן ויותר גדול:
עם העברת חלופם. ר"ל האפשר בחלופם:

וכל חלק מחלקיו כאחד מהפרטים. פי' אחר שיהיה אפשר לברוא אותו בתואר אחר אם בשיעור יותר גדול או בשיעור יותר קטן או בתכונות אחרות או במקרים אחרים והוא בזה התואר הנמצא יהיה ראיה על מיחד ייחדהו בזה התואר והוא הש"י:

אצל כל אדם, רוצה בו אצל הפילוסוף:

עם השתוות דין המציאות והעדרו. רוצה בו שהמציאות היה אפשרות בו כמו ההעדר:

וזה הדרך מספיק מאד. לא אמר זה על דרך ההנחה אבל כמלעיג עליהם:

עניני הנמצא. פירוש שהיה מביא ראיה מפרטי הנמצאות ואמר שיש להם מיחד אחר שאפשר שיהיו בתואר אחר ועכשיו לקח הנמצא בכללו:

או טעה במאמר האומר העולם אפשר המציאות. פירוש שהיה חושב שהאפשר אצל הפילוסוף היה רוצה בו אפשר שימצא ואפשר שלא ימצא, והפילוסוף באמרו שהעולם אפשר המציאות אין כונתו זאת הכונה אמנם קראו אפשר מפני שיש לו סבה מתחייב מציאותו והיא מחוייבת בבחינת סבתו ואפשר בבחינת עצמו:

אמנם הדבר הנמצא כו' לא יצוייר בו בשום פנים זה הענין. פירוש שיאמר בו שהוא צריך למכריע שיכריע מציאותו על העדרו אחר שהפילוסוף חושב שהוא קדמון:

ואם נקח מציאותו והעדרו מחשבי. פירוש שיקחם במחשבה מצד הדמיון והוא שכל מדומה אפשר ובדמיון יוכל לצייר אותו נמצא או נעדר ומפני זה יצטרך למכריע כבר שכנו להקדמה העשירית:

ואין הכונה לסתור מאמריהם. רוצה בו אין הכונה עתה ממני לסתור מאמריהם:

עם האמינו השאר הנפשות. פי' שב אל הפילוסוף שהוא מאמין השאר הנפשות בלא ספק אמנם האמנתו בהשארותם אינו על דרך שמאמין אותו המדבר:

וזה הכלל האחרון יותר מן הכלל הראשון. פירוש בכאן ידחה המדבר שאי אפשר שיהיה העולם קדמון שאם תניח זמן מה אשר אישי זה המין בו הווים נפסדים כאלו תאמר באלף שנים יתהוו אישי זה המין ויפסדו בבוא זה אחר סור זה ואחר זה הזמן המונח באלף שנים אחרות יתהוו אישי מינים ויפסדו בבוא זה אחר סור זה ואם היה העולם קדמון יחוייב שיהיה מה שאין תכלית לו יותר גדול ממה שאין תכלית לו, אחר שבזה הזמן המאוחר שהוא אלף שנה אחר הזמן הקודם המונח יתילדו אישי המין ויפסדו בבוא זה אחר סור זה וזה שקר מבואר שיהיה אין תכלית לו יותר גדול ממה שאין תכלית לו, אמנם אם נניח העולם מחודש בכל מה שיתאחר הזמן ויולדו בו אישי מין יהיה יותר מן הזמן הראשון:

פרק עה

על שאלת העצם הפרדי אשר הוא ראש הקדמותיהם. פירוש כי לפי דעתם אשר חשבו כי העולם כלו בין שיהיה גלגל או כוכב או כל מתהוה מן היסודות הוא מורכב מעצמים פרדיים אין הפרש ביניהם, היה מתחייב שיהיו שניהם עוסקים יחד בכל הנמצאות, ולא יתכן שיהיה האחד מתעסק בחלק אחד לבדו כאלו תאמר בכל מה שנתהוה מן היסודות, והאחד בחלק אחד לבדו כאלו תאמר בגשם החמישי, אחר שכל מורכב הוא מעצמים שווים:

ועל הקדמת בריאת המקרים. פירוש שהם אמרו שהשם בורא המקרים תמיד משל זה בחי שהוא בורא לו מקרה החיות תמיד, או בדבר החם שהוא בורא מקרה החמימות תמיד, א"כ כשירצה האחד לברוא מקרה החמום ירצה האחר לברוא מקרה הקרירות:

ועל הקדמת היותו העדר הקנינים ענינים נמצאים צריכין לפועל, פי' כי המנוחה הוא העדר התנועה אינה צריכה לפועל והם יחשבו שהיא מקרה צריכה לפועל, וכן בשאר ההעדרים, ומתור חלוף דעות שניהם תעמוד הפעולה ותמנע מכל אחד מהם:

ואע"פ שהביאם אליו מביא. פי' האמנת ג' הקדמות הנזכרות:

ענין אחד שישתתפו בו. והוא הענין אשר בו ראוי כל אחד מהם להיות אלוה:

בו נפל החלוק והחלוף. פי' והיו שנים יהיה א"כ כל אחד מהם מורכב משני ענינים ויהיה כל אחד מהם בעל סבות:

לא בנושא. פי' עומד לבד בלא נושא:

ביאור הנעלם. פי' ענין האחדות, בדבר שהוא יותר נעלם, פירוש רוצה לבאר במה שהוא יותר נעלם והוא הרצון לא בנושא שאינו נופל תחת הציור:

ואם תאמר. פירוש זה המאמר המדבר:

ואפשר היותו אחד ואפשר היותו רבים. פי' זה לא תוכל לומר כי הוא ית' מחוייב המציאות אין אפשרות בו ולא רבוי ואחר שאין בו אפשרות שבזה מודה כל הפילוסוף אם כן הוא אחד:

וזה מבואר הטעות מאד שמציאותו יתברך הוא אשר אין בו אפשרות. פי' שהפעולות מורות על ממציא ופועל אין אפשרות בו ולא יחוייב מזה שלא יתכן לומר שהוא אחד או שנים או שלשה והאפשרות הוא בידיעתנו כמו שבאר שאנחנו נחשוב שהוא אחד והנוצרים חשבו שהם שלשה והכל מאמינים באלוה ואולי כמו שיחשבו הנוצרים שהם שלשה ואינו כמו שנחשוב אנחנו, כן נחשוב אנחנו שהוא אחד ואין הענין כן לפי דעתם:

וזה אמנם הוא סעיף מההמנעות. פירוש בהצטרך האחד אל אחד ואפשר שמה שירצה האחד לא ירצה האחר, וזאת היא דרך ההמנעות הנזכר למעלה בזה הפרק:

לשכל ידיעה מוטבעת ישרה. פירוש שידיעתנו היום איננה כידיעתנו אתמול שהשם יברא לשכל תמיד מקרה הידיעה לפי דעתם:

עד שנניח מציאות שנעשה ממנו מופת. פי' שהם בטלו טבע המציאות והמשיכו אותו אחד דעתם כדי שנעשה מופת על מי שאין עליו מופת, כאלו תאמר חדוש העולם אשר יעשו בו מופת לפי דעתם הפחותית וגרם לנו שקצרה יד שכלנו ממופתים מה שימצא בה מופת, פירוש כאלו תאמר היותו ית' בלתי גשם ושהוא אחר אשר אלו השרשים התבארו במופתים אמתיים לפי הקדמת הפילוסופים, ואם נמשך אחר דעת המדברים במופתים העושים באלו השרשים יש להם בטולים רבים:

פרק עו

ואין ענין למציאות זה הגשם. פי' אחר שנשלם מציאותו בעצם פרדי אחר שהוא בלתי מתחלק ואינו גשם:

אבל הוא גשם אחד מדובק לא יקבל החלוקה אלא במחשבה ואין התבוננות במחשבה. פי' שאין בחינה במחשבה אם נחשוב אותו מתחלק א"כ נאמר שהוא גשם ולא הרוחתם בראיות שאתם מביאים היותו בלתי גשם אחר שאינו מורכב מהעצמים הפרדיים:

ואם תאמר שאם היה דומה. פי' זה אומר הטוען בהגשמה אל המדבר:

ואני לא ארחיק זה מאמר הטוען ולו צדדים. פי' שיש בו ענינים שלא ידמה בם לברואיו:

כי מאמין ההגשמה לא יברח מזה, פי' שישבו דברים שלא ידמה בהם לברואיו:

ופנים אחרים יותר נאותים, מה שקרא אותם נאותים הוא לגנאי:

כי אין גוף המרחקים הוא הגשם אבל הגשם מורכב מחמר וצורה. פי' המרחקים כשהם בפועל הם מקרים לעצם הדבר המורכב, כי האורך והרוחב הם ממאמר ?חכמה, אמנם נקראו המרחקים צורת הגשמיות מצד שכל גשם בכחו קבלת המרחקים לא שהמרחק יהיה עצם הדבר אשר לו המרחק:

ולא יקבל הטוען בהגשמה היות הגשמים כלם מחוברים מחלקים דומים. פי' שמצד זה לא יהיה הפרש בין עצמי גשם האלוה ועצמי גשם הגלגלים והיסודות:

אבל יאמרו. פי' יאמר הטוען או יאמרו הטוענים:

והם מתחלפים העצם והאמתות. פירוש אחר שהם מתחלפים בעצם ובאמתות ואינם דומים זה לזה והיו א"כ עצמי גשם הגלגל בלתי דומים לעצמי גשמי היסודות ויאמר עליהם גשם בשתוף גמור, כן נאמר בעצמי גשם האלוה ובין עצם הגלגלים הפרש גדול עד שיאמר עליהם גשם בשתוף גמור:

זה הדעת העלול. פירוש שהוא חלוש בדרכיהם המופלאות, הרצון בזה המורחקות:

נשלמו ראיות המדברים ובהם נשלם חלק ראשון ויבא אחריו החלק השני אשר תחלתו ההקדמות הצריך אליהם:

חלק ב

הקדמה

אין ספק בדבר. רוצה בזה בעשרים וחמש הקדמות לא באותה האומרת שהזמן והתנועה נצחיים כי בזאת יודה אך דבר שפתים עד שיתבאר המבוקש וזאת אין בה מופת אבל ראיות והוא יכריע אחר זה שראיות החדוש יותר חזקות מראיות הקדמות:

שמציאות בעל שיעור אחר אין תכלית לו שקר, זה מבואר במאמר שלישי מן השמע טבעי כלל ג' פרק ב'. אמר כל גשם הנה יקיף בו שטח אחר אם היה סבובי או יותר משטח אחד אם היה בלתי סבובי וכל מה שיקיף בו שטח אחד או שטחים הנה הוא בעל תכלית בהכרח הנה כל גשם בעל תכלית בהכרח וכאשר היה כל גשם בעל תכלית הנה כל שטח בעל תכלית וכל קו בעל תכלית לפי שהשטח לא יבדל לגשם והקו לא יבדל לשמח וכאשר היה זה כן הנה כל גודל בפועל הנה הוא בעל תכלית:

שמציאות בעלי שיעור אין תכלית למספרם שקר והוא שיהיו נמצאים יחד, וכמו שהתבאר בשיעור התבאר במספר ואמר שכל מספר בפועל בעל תכלית לפי שכל מספר הנה הוא ספור בפועל וכל ספור הנה הוא אם זוג אם נפרד הנה כל ספור בעל תכלית. והוא עשה מופתים רבים אחרים שאם היה גשם בלתי בעל תכלית לא היה לו מקום שיתנועע לו:

עלות ועלולים אין תכלית למספרם שקר ואע"פ שלא יהיו בעלי שיעור והמשל בו שיהיה השכל הזה על דרך משל סבתו שכל שני וסבת השני שלישי וסבת שלישי רביעי כן אל לא תכלית והוא ג"כ שקר מבואר. זאת ההקדמה ביארה אריסטו בספר מה שאחר הטבע במאמר הל' במאמר הנה כבר ימצא מה שיגיע בעיון מופתי פילוסופי דק מאד ושמע ענינו אמר דבר ידוע כי דבר בינוני לא יאמר אלא על שיש לו שתי קצוות והוא בינוני ביניהם שאינו מאחד מהקצוות אלא בינוני כלומר ממוצע ביניהם ומורכב משניהן ולזה הוא אמצעי וכל מה שהוא בינוני ויש לו קצוות הוא בהכרח בעל תכלית כי לדבר שאין לו תכלית איך נצייר שהוא בינוני ויש לו קצוות הלא הכל אחד ואין בו קצה ולא בינוני, ואחר שנתבאר לנו זה מכח הציור השכלי אומר כי כבר נתבאר במופת בחכמת הטבע כי יש עלה בלי עלול ויש עלול נמצא בלי עלה וזה נתבאר במופת ואלו הם השתי קצוות והבינוני שביניהן היא העלה והעלול, א"כ כשנאמר על דרך משל השכל הפועל

לאלו הנפעלים כלם והוא עלתם סבתו שכל שני כלומר שהשני הוא עלה ועלול הוא אמצעי בין שתי הקצוות וכן כשתאמר שכל שני סבתו שכל שלישי א"כ שב השכל השני עלה ועלול והוא ג"כ בינוני בין שתי הקצוות וא"כ בהכרח יש תכלית למספרם שאם ילך אל לא תכלית א"כ אין כאן קצוות ולא בינוני כמו שביארנו למעלה שלא יצוייר בינוני כי אם בקצוות ונכחש המציאות כי אנחנו נמצא עלות ועלולים שהם בינונים כמו שהוא עלה ועלול שהוא מורכב ממניע ומתנועע ואחר שנמצא בינוני באמת יחוייב ימצאו הקצוות ותכליתם הוא עלה ועלול בלא עלה והוא המתנועע האחרון והוא החומר שקבל ארבע צורות והגלגל מניעו ומכינו לקבל הצורות מנותן הצורות והוא בעירוב והמזג והוא עלול ולא עלה: (הגה"ה זאת ההקדמה מתבארת בשמע טבעי במאמר ח' בכלל ב' בפ"ד שאין בעצם תנועה לפי שההווה והנפסד הוא בלי זמן אמנם ההויה נמשכת לשינוי שהוא קודם ההויה ובפרק ח' מאותו הכלל מתבאר שהתנועה בלתי נמצאת אלא באיך וכמה ואנה לא בשאר המאמרות וכל תנועה שינוי ולזה אמר מורנו שהשינוי ימצא בד' מאמרות) ע"כ הגה"ה:

כי השינוי ימצא בד' מאמרות במאמר העצם וזה השינוי ההוה בעצם הוא ההויה וההפסד וימצא במאמר הכמות והוא הגידול וההסרון וימצא במאמר האיכות והוא ההשתנות וימצא במאמר האנה והוא ההעתקה ועל זה השינוי באנה תאמר התנועה ביחוד. וביאור זה כי כל משתנה לא ישתנה מאי זה דבר שיזדמן ולא לאי זה דבר הזדמן ולא יהיה השינוי אלא אל דברים המתנגדים וזה יראה בחפוש כמו מההעדר אל המציאות הנקרא הויה ומהמציאות אל ההעדר הנקרא הפסד וזה השינוי הוא במאמר העצם או מהקטן אל הגדול ונקרא גדול או מהגדול אל הקטן ונקרא גרעון וזה השינוי הוא במאמר הכמות או מלמעלה למטה או מלמטה למעלה ונקראת העתקה וזה במאמר האנה ועל זאת לבדה נאמרת תנועה על האמתות ועל שאר השינויים בכלל ושם תנועה בסתם נאמר על דבר המתנועע במקום אבל כשיהיה הדבר עומד במקום ויגדל או יחסר לא יאמר בו מתנועע בסתם אלא במפורש שאין ראוי לומר בו תנועה בסתם כמו שנאמר בתנועת ההעתקה במקום אבל אנו קוראים אותו תנועה ואם אינו ממין ההעתקה בעבור שהגידול והחסרון יהיה בזמן מעט מעט יגדל עד שיגיע אל תכלית הגודל או יחסר ודומה לתנועה וכן במאמר האיכות כמו ששם הנמצא יאמר על העצם באמת ועל שאר המאמרות מצד התיחסם לעצם שהם איכיות כו או הפעליות או תנועות לו בכלל וע"כ התחייב שיהיה קודם על כל שאר המאמרות, ויהיה נראה כי אין תנועה במאמר העצם לפי שענין התנועה התחדש דבר מעט מעט ושנוי העצם בהפשיטו צורה הוא פתאום בלא זמן שאין

אמצעי בין ההעדר והקנין, וכן אמר בפי"ב מזה החלק כי הצורות לא יתחדשו ראשון ראשון וע"כ אין תנועה בהם וע"כ יפסדו בלא זמן ואמר אריסט"ו כי אין תנועה במאמר העצם מפני שאין בה הפך, ומפני כי מיני ההפכים שלשה היו מיני התנועות שלשה תנועה בכמות ותנועה באיכות ותנועה באנה אבל אין תנועה במאמר העצם:

כי כל תנועה שנוי ויציאה מן הכח אל הפועל כשהדבר הוא בכח גמור אין בו תנועה וכשיצא אל הפועל השלם אין בו התנועה שכבר נשלמה אם כן הוא ממוצעת בין הכח הגמור ובין הפועל הגמור ולזה גדרה החכם בספר השמע במאמר שלישי כלל ב' פרק שני ואמר שהוא שלמות מה שהוא בכח מצד מה שהוא בכח, הרצון בזה שהיא אינה שלמות גמור אכל שלימות חסר שכאשר היתה בכח גמור לא היה לו שום שלמות וכשהתחילה להתנועע יש לה שלמות מה שלא היה קודם ולזה נתן הבדלה שהיא שלימות מה שבכח מצד מה שהיא בכח. המשל בזה הבנאי קודם שהתחיל לבנות כותל הבית הוא בונה בכח והחומר שהם האבנים והעפר כותל בכח וכשעשה נדבך אחד היא שלימות ממה שהיה קודם בכח גמור ואינו שלימות שלם עד שיגמר הכותל (הגה"ה זאת ההקדמה מתבאר בשמע טבעי במאמר ה' בכלל א' בפי"א):

כי התנועות מהם בעצם מהם במקרה ומהם בהכרח ומהם בחלק והוא מין ממה שבמקרה ואשר בעצם כתנועת הגשם ממקום למקום, וביאור זה כי העתקת הגשם ממקום למקום באמת תנועת העתקתו עצמית אע"פ שהגשם מחובר מעצם ומקרה כאמרנו על דרך משל האדם מחובר מעצם ומקרה א"כ תנועת העתקתו באמת עצמית לא מצד המקרה אשר בו:

ואשר במקרה כמו השחרות אשר בזה הגשם שנעתק ממקום למקום. וביאור זה באמרנו על דרך משל רושם השחרות אשר סבתו הליחה אשר היא בבשר האדם ונעתקה הליחה אל מקום אחר לבן וישתנת לשחור בסבת הליחה הנושאת השחרות שהתנועעה לשם ואותה התנועה נאמר שהיא במקרה ר"ל שבדרך המקרה בא השחרות שם כי העתק השחרות לא נתחייב מעצם הנושא שהוא לבן שישתנה לשחרות אך בדרך מקרה התנועע השחרות לאותו מקום, ר"ל הליחה הנושאת השחרות, ולא התחייב שאין לו מציאות בעצמו ולא תנועה כי אם מצד הנושא שהיא הליחה הבאה שם בדרך מקרה לא בדרך חיוב עצמיי שהעצם לא חייב שישתנה ממקום לבן לשחור וכן אם בגד לבן או שחור על דרך משל התנועע ממקום למקום נאמר בשחרות שהוא עליו יתנועע בדרך מקרה כלומר שנשתנה ממקום שהוא מקיפו זה האויר ועכשיו מקיפו אויר אחר וזה שהוא ישתנה זה השינוי בדרך מקרה לא בדרך חיוב עצמי שעצמו אינו מחייב זה השינוי שנעתק ממקום

למקום וכן נוכל לומר בכל גשם ואם יטען טוען איך לא נקרא זה תנועת החלק הלא בהתנועע עצם הנושא התנועע במקרה שהוא חלקו עמו. נשיב שהוא אינו חלק מחלקי העצם. ואשר בהכרח כתנועת האבן למעלה בהכרח יכריחנה על זה וזו הכרחית שאינה רצונית. ואמנם היא עצמית לא מקרה שהרי מעצמה תתחייבה תנועתה בהכרח המניע שיניע, ואשר בחלק כתנועת המסמר בספינה כשהתנועע הספינה יאמר שכבר התנועע המסמר גם כן והוא מין ממה שבמקרה אחר שהתנועה אינה מעצם המסמר כי אם בסבת חלקי הספינה ואינה כתנועת השחרות שהיא במקרה הגמור שזה עצמו מקבל התנועה לבדו מה שלא ימצא בשחרות שאינו דבר שיש לו ממש:

שכל משתנה מתחלק ולזה כל מתנועע מתחלק והוא גשם בהכרח וכל מה שלא יתחלק לא יתנועע וע"כ לא יהיה גוף כל עקר. ואומר כי אריסט"ו ביאר בשמע טבעי במאמר הששי פרק ז' שכל מתנועע מתחלק ושהסבה בהתחלקו הוא הסבה בהתחלק התנועה וכל מה שישיג התנועה כמו הזמן שהוא ספירות הקודם והמתאחר אשר בתנועה ונאמר כי כל משתנה יתחייב בהכרח שיהיה מתחלק. וביאור זה כי מאחר שהיה כל שינוי מדבר אל דבר והיה המשתנה בעוד היותו בדבר אשר אליו ישתנה תחלה הוא בלתי משתנה מפני שהוא כח בו וכמו כן בהיותו במה שממנו ישתנה מפני שהוא כמו כן עומד בו א"כ מהחיוב שיהיה השינוי הוא נמצא בפועל כשיהיה קצתו במה שממנו וקצתו במה שאליו והוא כי א"א שיהיה בכללו בכל אחד מהם וא"א שיהיה ולא באחד מהם מפני שאין אמצעי במה שממנו ובין מה שאליו תהיה תחלה כי אלו היה שם אמצעי לא היה מה שהניחוהו תחלה אבל האמצעי הוא בין מה שממנו תהיה התנועה ובין מה שאליו תהיה התנועה לא תחלה כי לא תהיה התנועה במה שאליו השינוי אחרונה אלא באמצעית אשר לא תהיה התנועה, ודמיון זה כי השינוי יהיה מהלבן אל השחור בהיותו תחלה אל הגוון הצהוב שהיא אמצעי ביניהם כי כל משתנה מקצתו במה שממנו ומקצתו במה שאליו א"כ כל משתנה מתחלק: (הגה"ה זאת ההקדמה היא בחלק ד' בפרק ד' מכלל ד' במאמר ח' משמע טבעי והביא משל מהמלח שהוא מניע הספינה בעצם והיא ממנו בעצם). עד כאן הגה"ה:

יש להקשות על זאת ההקדמה אם מניע הגלגל כח בלתי מתפשט בגוף בנפש ובשכל אחר שתנועתו איננה לכוין אל הנאות ולברוח ממה שכנגדו והנעת המניע היא עצמית והמתנועע עצמי ואיך תבטל התנועה המקרית לנפש או לשכל אשר היא לה בעבור נושאה שהוא הגלגל ואותה התנועה המקרית מתחייבת מההנעה העצמית למתנועע זה לא יצוייר ולא יחוייב והם אמרו שבעבור זה ר"ל בטול התנועה המקרית ותתחייב ממנה

בטול ההנעה לפי דעתם שיצטרך אל מניע נצחי בלתי מתנועע לא בעצם ולא במקרה והלא הם אמרו שזאת התנועה אינה ממנו ולא בכונתו אבל הוא בעבורו אחר שהוא חשוק. אמר אריסט"ו ויניע כמו שיניע הנכסף והמושכל אמר עוד ויניע א"כ כאהוב. ואמר אבוחמ"ד והתנועה הסבובית אמנם תצטרך אל מניע ממנו יהיה התנועה וזה לא יהיה כי אם נפש משתנה כי המניע אשר לא ישתנה לא יגיע ממנו התנועה המשתנה אבל בעבורו התנועה בעבור שהוא חשוק ומכוון הנה נראה מזה שאין לזה המניע חלק בזאת התנועה אלא מצד החשק ואם התנועה המקרית למניע אשר בגלגל יגיע לה הבטול מצד שהוא מתנועע במקרה לא יגיע לה הקיום בעבור החשוק שהוא בלתי מתנועע לא בעצם ולא במקרה אחר שאין התנועה ממנו. ולא יועיל אם לקחה בתנאי והוא שיאמר כל מתנועע וכו' אם לא שתהיה לו התנועה מצד ציור החשוק וא"כ לקחה בזה התנאי לא יחוייב אם יבוטל ציורו לחשוק שתעסק אותה התנועה המקרית אחר שהמניע מניע תמיד בעצם הוא פועל התנועה התדירה ואין לו סבה תחייב לו הבטול מההנעה כמו שיש לבעלי חיים המתנועעים לסבה מן הסבות התנועה המקרית המתחייבת מההנעה העצמית א"כ זאת ההקדמה לא תתאמת רק בכל חי בעל חומר הווה נפסד המתנועע לסבה מן הסבות. אמנם אנחנו מאמיני החדוש לא נצטרך לכל זה אבל נאמר שהשם ברא הגלגל מציאותו מכוון לעצמו ונתן לו האדנות והממשלה להנהיג העולם השפל בתנועתו וזאת ההנעה הטביע השם בו בעת שבראו או הוא הממשיך והמניע אותו תמיד זאת ההנעה לתועלת לזולתו כמו שאמרנו במקום אחר שמציאותם לעצמם ותנועתם בעבור זולתם. כי כל מה שיתנועע במקרה ינוח בהכרח מפני שאין תנועתו בעצמו:

ולזה א"א שיתנועע התנועה ההיא המקרית תמיד. וביאור זה כי א"א שיהיה זה מניע לבדו סבה בתנועה תדירה אחר שאין לו תנועה בעצם והוא מתנועע במקרה א"א בלתי שינוח, והמשל בו כי האדם כאשר תניעהו נפשו שהיא צורתו עד שעלה מן הבית לעליה גופו הוא שהתנועע בעצם והנפש הוא המניע הראשון בעצם אלא שכבר התנועעה במקרה וכשתנוח הנעת הנפש ינוח המתנועע בעבורה והוא הגוף ובנוח הגוף תסור התנועה ההיא המקרית לנפש: (הגה"ה זאת ההקדמה מבוארת בספר השמע בפרק שני במאמר שביעי וזה שהגשם יתנוער כשיניע חבירו וימשיכהו וזה לא ילך אל בלתי תכלית אחר שהמניעים והמתנועעים ישובו כאלו הם גשם אחד אחר שכל אחד ממשש חבירו ויהיה כאלו הם גשם אחד בלתי בעל תכלית ותנועתם בלתי בעל תכלית וזה כבר התבאר המניעו יתחייב א"כ שיהיה למתנועע הראשון אשר הוא סבה לכל המתנועעים ממנו

במשוש מניע אחר בלתי גשם ולא כח בגשם והוא הבורא ית' המניע הגלגל המקיף בכל. ע"כ הגה"ה):

כי כל גשם שיניע גשם אמנם יניעהו כשיתנועע גם הוא בעת הנעתו. ואין להקשות מהאבן המושכת הברזל שתניע האבן והיא בלתי מתנועעת בעצמה, כי אלו המניעים אשר אמרנו הם על צד הפועל וזאת על צד התכלית ונוכל לומר שזאת היא סגולה באבן והיא מפזרת כחה באויר בשיעור מוגבל שיתפעל הברזל מזה הכח:

כי כל כח מתפשט בגוף הוא בעל תכלית להיות הגשם בעל תכלית. אמר אריסט"ו במה שאחר הטבע במאמר הלמ"ד ואמנם שהעצם מה נצחי ובלתי מתנועע נבדל למוחשים הוא מבואר ממה שנאמר וכבר גלינו שא"א שיהיה לזה העצם גודל כלל אבל הוא אין חלק לו ולא חלוקה לפי שהוא יניע זמן אין לו תכלית ואין דבר בעל תכלית לו כח בלתי בעל תכלית, הגלגל הוא גשם בעל תכלית ויהיה כחו בעל תכלית כי כל גשם מתחלק ויתחלק כשיעור חלוקו והכח, ולו דמינו החלק היה קצת הכח ולא ימנע אם שיהיה מניע עד אין תכלית ויהיה כמו הכל מבלתי חסרון וזה שקר, ואם שיניע לתכלית וקצת האחר ג"כ יניע עד תכלית ויהיה המקובץ דבר בעל תכלית וא"כ לא תמלט זאת התנועה ממניע מופשט מן החמרים יניעהו על צד שיניע החשוק חשוקו ומאתו יגיע לו התנועה הנצחית ומאשר הכח אשר בגלגל הוא בעל תכלית יתנועע בזמן כמו שאמר אבן רשא"ד כי התנועה כבר התבאר שהיא מחוברת משני מניעים מניע בעל תכלית ההנעה והיא הנפש אשר בו ומניע בלתי בעל תכלית הנעה והוא הכח אשר אינו בחומר, הנה מצד שיתנועע מהכח בעל תכלית אשר בו יתנועע בזמן אחד שהיה ענין התכלית הוא שיש לו יחס מוגבל אל המניע והוא בעצמו נצחי ומהכח אשר לו בנושא תהיה תנועתו נצחית:

הקדמה (**אחרי השלמת חיבורו כתב זה**). כל כח מתפשט בגוף הוא בעל תכלית להיות הגשם בעל תכלית זה מתחייב מזאת הקדמה שיצטרף אל מניע מחוץ. וכן הניח אריסט"ו במה שאחר הטבע. אמר אמנם שיש עצם מניע נצחיי נבדל למוחשים הוא מבואר וכבר גלינו שא"א לזה העצם גודל כלל אבל אין לו חלק ולא חלוקה לפי שהוא יניע זמן אין לו תכלית, ואין במה שהוא בעל תכלית לו כח לאין תכלית ונתחייב מזה שהאל הוא המניע מצד החשק אמר ויניע ג"כ כאהוב ואמר עוד ויניע כמו שיניע הנכסף והמושכל:

אמר המקשה זה הכח אשר הוא בעל תכלית אשר הוא בגלגל יצוייר על ב' פנים, האחד שהוא בעל תכלית בשיעור ההנעה ארצה שהיה הכח אשר בו יניע יש לו יחס עם המתנועע עד שיניעהו בכ"ד שעות מנקודה אחת עד שישיבהו אל זאת הנקודה בעצמה באותו הזמן ואלו דמינו שיהיה זה הכח בגשם אשר הוא יותר גדול ממנו לא יניעהו

זאת התנועה רק בזמן יותר מאוחר או אפשר שלא יניעהו כלל כאלו תאמר שזה הגשם יותר גדול הכפל מהאחד או שני כפלים, משל זה באדם שהוא יניע שני ככרים פרסה אחת בשעה אחת ואלו יניע ג' ככרים לא יוכל להניע זה השיעור אלא בזמן יותר ארוך ואפשר שיהיה זאת המשא כל כך גדול עד אשר לא יניעהו כלל כמו שיהיה במשקל עשר ככרים או יותר ויהיה הבעל תכלית בהנעה כמו שאמרנו בעל תכלית בזמן שלא יניע לאין תכלית. והפנים השניים שאפשר שזה הכח אשר הוא בעל תכלית בהנעה יניע לאין תכלית ואותה התנועה מצד היחס אשר בין המניע והמתנועע בזמן המוגבל והשכל מחייב שלא יתמיד זאת ההנעה כי אם מצד החשק והוא שיצייר הגלגל הוא החשוק והוא האל וירצה להדמות לו לפי אחד מהדעות שיתדמה בקיום והוא היותו על מין המצבים בפועל תמיד ולפי הדעת הב' שיקנה הטוב והסדר בתנועתו לעצמו ולזולתו אמר הטוען אחר שיש יחס בין המניע והמתנועע והכח הוא מתפשט בכל חלקיו ואם הוא מתחלק במחשבה לא במציאות כי הגלגל בלתי מתחלק בפועל וכן הכח אם כן איזה סבה הוא המונע שלא תתמיד זאת התנועה כל זמן שהכדור קיים ולא יתפוצץ ולא ישבר ולא יפול לחלקים מצד היחס אשר ביניהם אחר שאין לגלגל הפך שאשר ממנו מתנועע אליו יתנועע ואשר אליו מתנועע ממנו יתנועע, ואם תאמר לתנועה הפך והיא המנוחה ואפשר שינוח אומר אחר שהכח מתפשט בכל גופו והיחס הוא בתכלית השלמות בין שניהם ארצה בזה באחת בהנעה והשנית בתנועה אפשר שתתמיד זאת התנועה לעולם. עוד יש להקשות במה שהניחו שהכח אשר בגלגל מתפשט או בלתי מתפשט לא יניע לאין תכלית כי אם בשביל מניע מחוץ והוא מצד הציור שהוא מצייר וחושק החשוק לא בכונה מן החשוק ולא בבלתי כונה ממנו שיגיע לו הכח ההוא כמו שנאמר בשכל הפועל הנותן צורה בחמרים בלתי כונה ממנו לכל מוכן להגעת הצורה ואחר שהיה הכח בעל תכלית ולא יניע לאין תכלית רק מצד החשק איך יתוסף לאין תכלית מצד חשקו שזה היא כאלו תאמר שהגלגל הכח אשר בו יניעהו עשרת אלפים שנה מצד שהוא בעל תכלית וכשנערבהו לאין תכלית ישוב זה ברגע אחת מצד הערך אשר בינו ובין מה שאין לו תכלית. עוד יש להקשות אריסט"ו הניח במה שאחר הטבע והאריך מאמרים רחבים מבוארים בעצמם בלתי סובלים ביאור אחר, שההתחלה הא' יניע זאת התנועה היומית הנכבדת מצד החשק ומביא ראיה על מציאות השי"ת מצד התנועה בכמה מקומות וכן בספר השמע הביא ראיות על מציאות הבורא מצד התנועה, וכן הרב מורה צדק הביא מופתים עליו ואמר שאפשר שיש מניע לגלגל כח מתפשט או בלתי מתפשט ואמר יתחייב בהכרה שיהיה מניע לגלגל על הפנים השניים ר"ל נבדל כמו שחייבהו החלוקה

א"כ איך אמר מבואר מאריסט"ו ומכל מה שנתפלסף שהשכל הראשון והוא האל לא יניע הגלגל היומי בעבור שיש לו השתתפות בהנעת הגשמים א"כ הוא מבטל כל המופתים שנעשו עליו מצד התנועה גם סתר דבריו שעשה מופתים מצד התנועה על מציאותו וחשקו להדמות אליו. ועוד איך יקרא זה השתתפות אם הגלגל הוא בעל שכל ונפש וציור ומצד ציורו ומציאותו חשקו להדמות אליו איך יקרא זה השתתפות וכי אין לנו להאמין כי מצד שכל הגלגלים בעלי שכל הם מציירים מציאות האל וחושקים להדמות לו עם החשק שיש לכל אחד ואחד לחשוקו לפי דעתם האם יקרא זה השתתפות בעבור שיציירו מציאותו והם נמשכים אחר התנועה היומית אשר הוא לגלגל הראשון המניע לכולם, עוד יש לטוען טענות ולמערער ערעורים. אמר הטוען כמו שגשמי היסודות הם מתחלפים מצד טבעם כי קצתם יתנועעו למעלה וקצתם יתנועעו למטה ואם החומר הנושא להם הוא אחד ופועלים קצתם בקצתם כן יאמר שהגלגל אחר שהוא מתחלף להם בתכלית החלוף והוא נבדל מהם הבדל עצמי במעלת העצם והחשיבות והגשם יאמר עליו ועל שאר השמים בשתוף השם והוא כדורי זאת התנועה המיוחדת לו טבעית לא שהוא יהיה בעל נפש ושכל וציור אבל כן התחייב לפי דעתם ולא שתורה תנועתו שיהיה בעל חשק ורצון שאנחנו נראה כמה כחות ונפלאות מפוזרות בצמחים ובדוממים הם טבע להם ולא נוכל לתת בהם סבה היקשית אם לא ראינו בעינינו או לא שמעו אזנינו שמועות הכחות מפי רבים לא יאמינו רעיונינו שלא נתן להאמין שדומם אחר יניע דומם אחר להעתיקו ממקומו ואם לא שכך ראינו או שמענו כמו האבן שמושכת הברזל או כאבן שהיא כגריס של פול אם תחברה אל העין תכנס ולא תושג כמותה בעין ולא תתן לו צער אבל תענוג וגרגיר החרדל תצערנו, והאבנים הטובות אשר להם טבעים נעלמים ואין להם סבה היקשית וכן הם רבות המספר בצמחים לא יגיע אליהם עיון הפילוסופים לתת בהם סבה, וכן בשור הימים עמדו עליו דייגים פעמים רבים והעידו עדיות לא יתכן בהם השקרות מצד רבוי המעידים זה שלא בפני זה שזה הדג בערב השבת כבוא השמש הוא מתקרב ליבשה ואינו שט ואינו זז ממקומו ואף אם יפצעוהו בחרבות וברמחים הוא בלתי נעתק מאותו המקום, וכן הם מעידים על נהר שבתיון שהאבנים מתנועעות כל השבוע ונחות כל השבת והוא ענין מופלא מורה על מיחד זה הטבע, וכן הפלא גדול שנמצא בב"ח הנבראים מטפת המים שבאותה טפה הכח לצייר האברים והקשרם קצתם בקצתם עם הגידים והעורקים והכחות המתחלפות עד שהשכלים האנושיים ילאו דעותם לתת סבות לקצת דברי הברייות המתהוות מטיפת המים אבל יאמרו שזה הוא פועל הטבע ואין הטבע בעל שכל לפי דעתנו כן נאמר שזה הגלגל תנועתו טבעית אחר

שהוא כדוריי לא שיהיה בעל נפש ושכל אבל כן התחייב מהתחלה השכלית. אבל אנחנו המאמינים בתורת מרע"ה והוא שהשם ברא העולם וחדשו לעת שרצה נאמר שהוא ממשיך התנועה לגלגל תמיד או הוא אשר הטביע בו כח ההנעה בעת הבריאה כמו שהטביע באדם הכח המנהיג לעשות כל מה שירצה ומציאותם בעבור עצמם ותנועתם בעבור זולתם והוא ההנהגה והשולטנות אשר יש להם בשפלים, ואם קבלה הוא שהוא בעל נפש ושכל אקבל, וכן נאמין אנחנו שהם יודעים רבונם ומשיגים אותו השגה יותר שלימה מהשכלים האנושיים, לא שנאמין זה בעבור מופת וראיה שהראיות בלתי מספיקות. טענה אחרת כל הגשמים ההווים הנפסדים לא ישיגם הפסד רק מפני החומר, אמנם מפני הצורה ובבחינת עצם הצורה לא ישיגם הפסד אמנם יגיע ההעדר לצורה במקרה מפני התחברה לחומר וזה שאחר שהצורה היא שלמות לבעל הצורה כל זמן שהחומר קיים לא ישיגנה ההעדר א"כ ההעדר מגיע לה מצד החומר, ומשל זה באדם כשיגיעו לו חליים רעים וקשים בצאת גופו ממזג השווי אם מצד ההפסד איכות הליחות אם מצד השינוי בכמותם כאלו תאמר שהחום גובר יכלה הליחות שהוא מזונו ואין לו עוד במה ישען או הלחות הוא יותר גדול מן הראוי ותכבה החום הטבעי ויהיה סבה מהפסד האדם ואז יגיע ההעדר לצורה ואם נשער שיהיה ימיו בלא חולי לא תעדר הצורה עד שיגיע לזקנה המופלגת ויהיה לו אז אסיפת החום והלחות ואז יגיע ההעדר לצורה ארצה בו לכל הכחות הטבעיות והחיונות והנפשיות אמנם בימיו כל זמן שהוא בריא לא תהיה לו בטול התנועה אם בזולת מקומו כשיניעהו הנכסף פעם וינוח פעם ואחר יתנועע תנועה אחרת מנכסף אחר או בעת היותו במקום אחר לא ימלט אם בכל גופו אם בקצת חלקיו אם לא שיגיע לו אונס מחוץ שימנענו מתנועה ויש אחר מן הכחות בב"ח שיגיע להם הביטול בעת מה והוא כשיגיע לתכלית הגידול והצמיחה האפשרית לו אחר תבטל זה הכח המשלים הגידול לו כי הטבע לא יעשה דבר לבטלה ושאר הכחות כגון הטבעיות והנפשיות והחיונית נשארות בו עד עת הפסדו, והנה החכם השלם אריסט"ו הניח כל גשם שיש לו תכלית הכח שיניעהו אם מתפשט אם בלתי מתפשט לא יניעהו לאין תכלית אמנם היוצא מדבריו שיניעהו זמן מה ונניח זה הזמן מועט או מרובה כאלו תאמר אלף שנים או אלף אלפים או יותר ויותר אותו הזמן כלו כרגע אחד ביחס לזמן שאין לו תכלית ואם זה הכח המניע לגלגל הוא כח נתפשט או בלתי מתפשט הוא בצורה ושלמות לו ואחר שזה הגשם השמימיי הפשוט הזך והבהיר לא הווה ולא נפסד כפי דעתו, וכן לפי דעת נביאינו, אפשר שיתקיים לנצח וכן לפי דעתנו אינו הווה אבל נברא, ולפי דעת אריסט"ו אין לו שינוי אשר בעצם ואשר באיך ואשר בכמה והוא לא קל ולא

כבד ולא מתפעל ואין לו רק השינוי אשר באנה והוא התנועה ונניח שיהיה זה הכח כח מתפשט בו כחום באש או כח בלתי מתפשט בנפש ובשכל ואחר שבעל זה הכח לא יפסד והוא צורה ושלמות לו איך יפסד זה הכח או יהיה בעל נפש ושכל או יהיה לו זה הכח צורה טבעית אם הגשמים ההווים הנפסדים לא תפסד צורתם כ"א בהפסד עצמם כ"ש לזה הכח הוכבד המניע לגלגל שלא יעדר כל זמן שהגלגל קיים. עוד טענה אחרת הנה אנו רואים בעין לבבנו ומשיגים השגה אמתית בענין אחת הוא מתנועע תמיד במקומו ותנועתו טבעית והוא בלי הפסק כל זמן שהנושא קיים והוא האבר הראשיי והוא הלב ואם הוא מקור החיים תנועתו לא בכונה ממנו ונאמר שכן התחייב לפי דעת הפילוסוף אם בכחות טבעיות וחיוניות ונפשיות מצד ההתחלה השכלית והוא הסבה הראשונה לכל הנמצאות שיש להם טבעים מתחלפים וכן פועלות לפי טבעם, ולפי דעתנו מסבה פועלת המציא כל הנמצאות כולם והיא בעת הבריאה גזר בכולם שיהיו פועלים לפי טבעם כאלו תאמר בטפת הזרעים שיתהוו מהם הב"ח והושם בהם בכחם לצייר הב"ה כל אחד בדומה לו וכן אמרה התורה אשר ברא אלהים לעשות שיעשו בדוגמתם על הדרך שנברא וכמו שראינו בלב שהוא במקומו בלא חלוף מקום מתנועע תמיד כן נאמר בגשם הגלגל שהוא מתנועע תמיד תנועה טבעית לא שתורה תנועתו בלי חלוף מקומו שיהיה בעל שכל ורצון אמנם כמו שאמרתי איני מכחיש זה אבל השכל יקבל שמצד חשיבותם ומעלתם יציירו מציאות השם ציור נכבד מאד לא שהתנועה שאין לה תכלית תורה זה מצד החשק שאם הוא בעל תכלית שלא יתמיד לנצח איך יצוייר הכח לאין תכלית מצד חשקו אם לא יהיה זה בכונה מהאל או לא בכונה ממנו והוא על צד החיוב: (הגה"ה זאת ההקדמה מתבארת במאמר שמיני משמע טבעי בפרק ג' ובכלל ה'):

היא שאי אפשר ממנה. וביאור זה כי השנוים הם מהפך אל הפך באלו תאמר השינוי מההעדר אל ההויה או מההויה אל ההפסד וכן בכמה מהחסרון אל הצמיחה והצומח לא יצמח תמיד רק יגיע לשיעור שהוא תכלית צמיחתו וכן התנועה מהצמיחה והחסרון לא תתמיד אותה התנועה רק יגיע אל שיעור מה מהחסרון וכן התנועת מהלבן אל השחור לא תתנועע אותה התנועה תמיד רק תגיע לתכלית והיא כשתגיע אל השחור וכן בתנועת ההעתקה בתנועות יתרות מאחר שהם מההפך אל ההפך תהיה בהם מנוחה כאלו תאמר כשהתנועע מלמטה למעלה כשיגיע אל מקומו ינוח וכן חלק מן הארץ או מן המים כשיתנועעו מלמעלה ינוח במקומו הטבעי אבל הסבובית היא תנועה מדובקת אי אפשר שיצוייר בה מנוחה: (הגה"ה זאת ההקדמה מתבארת בספר השמע במאמר שמיני בכלל ה' בפרק א'):

כי תנועת ההעתקה היא קודמת שבתנועות והראשונה שבהם בטבע כי ההויה וההפסד תקדם להם השתנות וההשתנות קדם לו קריבת המשנה אל המשתנה ואין צמיחה ואין חסרון מבלתי שיקדמו בו הויה והפסד. וביאור זה כי בהיות כל מתהוה בהתחברות שנים תקדם לו תנועת ההעתקה כי המולידים צריך שיעתק כל איש לבת זוגו אשר בהם תשלם ההויה וכן המשנה צריך שיקרב אל המשתנה אשר יעשה בו השינוי ותנועת הצמיחה והחסרון ואין צמיחה וחסרון מבלתי שיקדים בו הויה והפסד וההויה וההפסד יקדם להם השינוי והשינוי הוא בקריבת המשנה אל המשתנה אשר היא בהעתקה אמנם באיש המתהווה ההעתקה מאוחרת שהוא יתהוה ויצמח ויגדל גודל מה ואחר נעתק: (הגה"ה זאת ההקדמה מתבארת בשמע טבעי במאמר ד' בכלל שלישי בפרק רביעי):

כי הזמן מקרה נמשך אחר התנועה ודבק עמה ולא ימצא אחד משניהם מבלתי האחר ולא תמצא תנועה כי אם בזמן ולא יושכל זמן אלא עם תנועה וכל מה שלא תמצא לו תנועה אינו נופל תחת הזמן. וביאור זה כי התנועה מקרה במתנועע שהוא הגלגל אחר שהיא אינה עצם הדבר אבל מקרה נמשך לו והזמן הוא ספירת הקודם והמתאחר אשר בתנועה כי כשהתנועע השמש בגלגולו מצד הגלגל היומי המניע אותו שיעור מה יאמר שכבר עבר מן הזמן ד' שעות או ו' לפי מה שתהיה התנועה אחר אמר שלא תמצא כי אם בזמן כי הזמן מקיף אותה משני קצותיו וכל מי שלא יתנועע אינו נופל תחת הזמן וכן אמר הפילוסוף בתנועה הגלגלית אחר שהזמן שאיננה בזמן אינו מקיף אותה משני קצותיה:

כי כל מה שאינו גוף לא יושכל בו מנין אלא אם יהיה כח בגוף וימנו אישי כחות ההם בהמנות חמריהם או נושאיהם ובעבור זה הענינים הנבדלים מן החומר אשר אינם גוף ולא כח בגוף לא יושכל בהם מנין כלל אלא בהיותם עלות ועלולים. וביאור זה כי המנין מסוג הכמה המתחלק ישיג הנמצאות המזומנים לקבל זה המקרה והם הגופים הנבדלים אחד מחבירו בכמות ואיכות ובהם יפול המספר אבל הדברים שאינם גוף והם פשוטים בתכלית הפשיטות לא יושכל בהם מנין אלא בהיותם עלות ועלולים: (הגה"ה זאת ההקדמה כבר התבארה בפרק א' מטבעי בספר השמע וביאר שם שיחוייב שיגיע אל המתנועע ראשון מפאת עצמו שהוא מורכב ממניע ומתנועע וכל שאר הגלגלים מתנועעים מן הגלגל הראשון המקיף ואם יניעהו שכלו ויתנועע במקרה ואי אפשר מבלתי שינוח ואם מניעו כח מתפשט בו אחר שגשמי הוא בעל תכלית כחו כמו כן בעל תכלית ולא יגיע לאין תכלית א"כ הוא צריך אל מניע מחוץ אינו גשם ולא כח בגשם

ולא יתנועע לא בעצם ולא במקרה וכבר הקשינו באלה ההקדמות והקושיות במקומם עומדות): עד כאן הגה"ה

כל מתנועע יש לו מניע בהכרח עד שלא יתנועע התנועה ההיא, כלומר אחר שימות וישאר הגוף לא יתנועע התנועה הרצונית אשר היתה לו בעוד שהיא בחיים ואמנם התנועה הטבעית תשאר בו שיתנועע כל חלק לשוב אל יסודו:

כי כל מה שלמציאותו סבה הוא אפשר המציאות בבחינת עצמו שאם ימצאו סבותיו ימצא ואם לא ימצאו או יעדרו לא ימצא, זאת ההקדמה כתב אבן סיני בעצמו ואבן רשא"ד דחה אותה ואמר אם ידע ענין אפשר מהו לא היה אומר זה. וזה מבואר כי הדבר לא ימלט מאחד משני עניינים או הכרחי או אפשרי וההכרחי יאמר על שני פנים או יהיה מוכרח המציאות כלומר מחוייב או יהיה מוכרח ההעדר והאפשר בדבר הנמצא ובדבר שאינו נמצא, אם היא נמצא נאמר עליו שהוא אפשר העדרו ואפשר שלא יעדר ואם אינו דבר נמצא נאמר אפשר שיהיה או אפשר שלא יהיה אבל בדבר נמצא לא יאמר עליו אפשר המציאות כי אם בדרך שאמרנו. ואיך יאמר אבן סיני על הגלגלים והשכלים שלא סרו מהיותם ולא יהיה זמן שלא נמצאו עם האמינו בקדמות העולם איך יאמר עליהם אפשר המציאות אחר שהיה מאמין בקדמות העולם. אמר המפרש זה דברו כי לא קראם אפשר המציאות שאפשר שלא ימצאו ומציאותם אפשרות אלא שלא ימצאו כ"א בסבה ולא בבחינת עצמם רק בבחינת השי"ת הנמצא בבחינת עצמו אבל אפשריים בבחינת עצמם ומחוייבים בבחינת סבתם: הקדמה כ

היא שכל מחוייב המציאות בבחינת עצמו אין סבה למציאותו כלל ולא בשום ענין. וכבר התבאר שיש שם מחוייב המציאות בבחינת עצמו ממציאות התנועה אשר אין לה תכלית אשר לא סרה ולא תסור לפי דעת אריסט"ו והתנועה מצד מה שהוא כח בגשם ב"ת והוא הגלגל יהיה כח המניע בו ב"ת ולא יתנועע תמיד יתחייב א"כ שאותה התנועה המתמדת מגעת מכח בב"ת והיא הסבה הראשונה:

כי כל מה שהוא בכח ויש בעצמו אפשרות אחד יתכן בעת אחד שלא ימצא בפועל. ביאור זה כאלו תאמר חתיכת הברזל הוא סוף בכח ויש בעצמו אפשרות שאפשר שיהיה סייף או לא יהיה שאם לא קדם לו ההעדר היה נמצא בפועל תמיד:

כי כל מה שהוא בכח דבר אחד הוא בעל חומר בהכרח כי האפשרות הוא בחומר לעולם. ביאור זה כי הכח והאפשרות הם ממשיגי החומר אבל מצד הצורה לא יגיע אפשרות שהוא שלמות הענין ואמתתו והתכלית והשלמות והכל לדבר הוא מפני הצורה:

אם ממינה. רוצה בזה כאלו תאמר תנועת הגלגל המתנועעת תקדם לאותה תנועה תנועה אחרת וכן לכל תנועה תנועה לפי שלא תצויר התחלה לתנועת הסבוב: אם מזולת מינה, ירצה כי התנועה תמצא בד' מאמרות וכן לכל ב"ח תקדם לתנועה המקומית תנועה אחרת והוא שיתנועע הדמיון מן הדבר הנכסף ואחר יתנועע האדם מהדמיון אשר הוא כח המתאוה לדבר המדומה. כי כל מה שיתחדש יהיה אפשרות חדושו קודם על חדושו בזמן פירוש האפשר לא יתכן לומר אלא בענין שיש לו מציאות ואפשר שיהיה מציאותו על זה התואר או על תואר אחר והאפשרות יהיה בזמן א"כ הזמן נמצא והתנועה נמצאת אחר שהזמן הוא ספירת הקודם והמתאחר אשר בתנועה והתנועה היא במתנועע והוא הגלגל:

הזמן והתנועה נצחיים, מתבארת לפי דעת אריסט"ו בשמע טבעי במאמר ח' בכלל ב' בפרק ב' ו':

פרק א

אמר הרב מורה צדק:

והמניע ההוא חייבהו להניע עצה על דרך משל. ואמרו קצת המפרשים כי עצה על דרך משל הרצון בה העץ שלה וזה דבר פלא עץ מאן דכר שמיה כי העץ לא נזכר כאן רק המקל שני פעמים לפי זה הצורך ועוד שאמרו והוא שיביא בהכות המקל הוא עד נאמן כאמרו להניע עצה הוא ענין זולת המקל ועוד איזה יחס יש לעץ עם האבן או עם היד שנקראהו עץ שלה איננו מחובר עם האבן או עם היד חבור עצמי ולא חבור מקרי שיתכן לומר העץ שלה ועוד החכם הפילוסוף מעתיק נכבד מאד ומדקדק בלשונו ולא יאמר דבר שהוא מותר ולא מה שאין צורך לו ודי לו באמרו להניע האבן בהכות המקל לה מצורף לפרש עצה במקום הזה עץ שלה זר הוא מאד. ועוד איך אמר על דרך משל הוא על דרך האמת שהיד הוא המניע לעץ והעץ הוא המניע לאבן. ובאמת מלת עצה במשמעה כמו עוצו עצה ואמרו שהוא חייבהו להניע עצה על דרך משל כאלו אמר שהחום הטבעי אשר הוא המתנועע הראשון בזאת התנועה בהתנועעו מן הצורה המניעה אשר היא הנפש והיא התעוררה להניעו מצד הנכסף. והוא סתימת החור יחשב כאלו הוא מצווה ממנה בעשיית העצה והמחשבה בהניע הכח אשר בעצבים בתנועה על דרך הנזכרת עד שישלם המבוקש והענין הנרצה. ומה שאמר הרב מורה צדק ואליה ישתלשל כל מניע ומכין בעולם התחתון, כבר ביאר הרב זה בפרק ע"ב מראשון, אמר כשיתנועע זה הגשם החמישי בסבוב תתחדש ביסודות תנועה הכרחית וכו' עורה לקראת אותו הפרק וראה מה שאמר בו:

יהיה א"כ מציאות אחד בפני עצמו על העדר החיוב. אמר אריסט"ו במאמר הל' במה שאחר הטבע הנח כבר מצא מה שיניע שלא יתנועע, ומפני שכבר מצא מתנועע שלא יניע וג"כ מניע ומתנועע הנה כבר ימצא דבר מניע ושלא יתנועע, וביאור זה כאשר נמצא הקצה האחרון פשוט והוא היותו מתנועע לבד הנה יחוייב שימצא הקצה המקבילו פשוט, ולפי שכל מורכב משני מקבילים ימצא אחד מהם נפרד מחבירו יחוייב שימצא האחד נפרד גם כן:

וזה מבואר באמצעות בהנעת כולם. רוצה בזה שהוא כאלו תאמר הגלגלים כלם מורכבים ממניע והוא הנפש אשר בה מתנועע והוא הגלגל והגלגל היומי והמקיף בכלם מורכב ממניע וממתנועע והוא הנפש אשר בו יחוייב א"כ שימצא מניע לא שיתנועע כלל לא בעצם ולא במקרה והוא התחלה הראשונה המניעה לגלגל, ואמרו ויתנועע מזולתם בעת שיניעו הרצון בזה שאותם המניעים אשר הם כמתנועעים יתנועעו מזולתם במקרה ואי אפשר מבלתי שינוחו אלא שממשיך להם התנועה המניע הנצחי אשר לא ישתנה. והפירוש האמתי באמרו באמצעות הנעת כלם שכל גלגל וגלגל מתנועע מזולתו עד הגלגל המקיף והוא המניע את כלם בתנועתו והוא המתנועע הראשון מפאת עצמו ואין גשם אחר חוצה לו יניעהו ויצטרך אל מניע מחוץ יניעהו לא גוף ולא כח בגוף ולא יתנועע לא בעצם ולא במקרה והוא השם יתברך:

והאפשר במין אי אפשר בהכרח מבלתי היותו. הרצון בזה שאם לא יצא האפשרות לפועל בעת מן העתים באחד מאישי המין לא יהיה אפשר אבל נמנע ואין זה דומה אל האפשרות והכח אשר באיש אחד לעשות פעולות מה או ללמוד חכמה מן החכמות כי הכח אשר בו הנה יתכן שלא יצא לפועל ולא יהיה בזה בטל טבע האפשר כי יתכן שיצא לפועל באיש אחד. במה שאמר הר"ם מורינו שאם היה כל נמצא פועל תחת ההויה וההפסד יהיו כל אחת מן הנמצאות אפשר ההפסד, יש לי ספק גדול לקוצר שכלי ומעוט הבנתי כי מי יוכל לבא לתכלית עומק אדוננו. וזה שהוא מבואר לפי דעת אריסט"ו שכל מה שהוא נופל תחת ההויה וההפסד הוא מחוייב ההפסד שכבר ביאר בפנים רבים שכל הווה נפסד וכל נפסד הווה והרב מודה לו וזה לא יזיק לאמונתנו שאנחנו נאמר בשמים שהם נבראים לא הווים ויכול השם להעמידם לנצח אם ירצה, אמר הרב מורינו והאפשר במין אי אפשר בהכרח בלתי היותו וראוי שיפסדו הנמצאות כלם. יש לאומרו שיאמר ומה הסבה המונעת שלא יתקיימו שני חלקי האפשר במין באישים מתחלפים וקצתם יפסדו וקצתם לא יפסדו כי כן טבע האפשר שאדם על דרך משל אפשר שיחלה קודם שימות ואפשר שלא יחלה ושני האפשריים מתקיימים כמו שמתים בלא חולי כמתי

מלחמה הרוגי מלכות וטובעים בים ומיתה פתאומית וכן האדם אפשר שיהיה חכם ואפשר שלא יהיה או גבור או חלש או עני או עשיר והכל מתקיים באישים מתחלפים א"כ איך ראוי שיפסדו הנמצאות כלם אם ההפסד אפשרי והנה החוש יעיד בכל אישי המין ב"ח שההפסד אינו מכת האפשר אבל הוא מחוייב שהרכבתם הם סבת הפסדם. ולא יכולתי להבין עומק אדוננו למה קראו אפשר:

כי כל גשם אמנם הוא אחד מפני ענין נוסף בו על היותו גשם, פירוש שהמתדמים מצד שכלם שווים בצורת הגשמיות שהם הג' רחקים והם מתחלפים זה מזה שהגשם האחד אינו דומה לגשם האחר אם כן הוא בעל שני ענינים בהכרח:

פרק ד

שזה הענין קשה להשיג שיהיה הגלגל בעל נפש, ואין זה ענין המאמר באמרנו שהוא בעל נפש שיהיה בנפש האדם או זולתו להדמות במה שהשיג, רוצה בו כי ההדמות ההוא מחייב לו התנועה כי החשוק ההוא יניעהו לא יהיה פועל התנועה אבל בעבורו התנועה, ובאותו ההדמות יש שלשה תנאים. הראשון שיהיה לנפש הדורשת ההדמות ציור לזה התואר הדרוש ולעצמות החשוק שאם לא היתה ברצונה דורשת מה שלא תדעהו והוא שקר. השני שיהיה אותו התואר אצלה נכבד ואם לא לא יצוייר הכוסף בו. השלישי שיהיה אפשר הגעתו בחקה כי אם היה נמנע לא תצוייר בקשתו ברצון שכלי צודק כי אם בדרך המחשבה והדמיון אשר הוא מקרה הנה הוא קרוב ולא יתמיד עולם ועד, אם כן אין ספק שיהיה לנפש הגלגל השגה להדר זה החשוק ויעיר ציורו זה ההוד חשקו אשר מגמתו להביט ולהשתכל אל צד המעלה ותשתלח ממנו התנועה המגעת אותו אל הדרוש מן ההדמות. א"כ יהיה ציור ההוד סבת החשוק והחשק סבת הדרישה והדרישה סבת התנועה ויהיה זה החשק הוא הראשון האמתי והראשון ממנו להדמות בו ואין לו כח בעצם שהוא ההויה וההפסד לפי דעתם שחושבים שהוא בלתי מחודש, ויש לו התמונה הנכבדת שבתמונות ויש לו הזוהר והספיריות, ואמנם נשאר לו דבר אחד שאי אפשר שיהיה בפועל במצב מן המצבים כי כל מצב שהונע אפשר להניעו על מצב אחר, כי אי אפשר שיהיה על שני מצבים בעת אחת ולולא יהיה לו זה השיעור בכח היה קדום הדמיון מן השכלים המופשטים ואין קצת המצבים יותר ראוי לו מקצת עד שידבק בזה ויעזוב הנשארים, ואחר שאי אפשר שיהיה בכל המצבים בפועל ואפשר להיותו בכח במין בא זה אחר סור זה כיון שיהיה כל מצב לו בפועל ושיהיה תמיד זה אחר זה כדי שיהיה בכל המצבים תמיד לו בפועל דבר, כמו שהאדם עבור שלא היה יכול להשאר באישו בפועל סבב השאר מינו בבא זה אחר סור זה, ולתנועה הסבובית ג"כ סגולה בהיותה בפועל

רחוקה מן השינוי והחלוף כי התנועה הישרה אם היתה טבעית תשתנה אל המרוצה בסופה ואם היתה הכרחית תשתנה אל ההשקט בסופה, והסבובית תעמוד במדרגה אחת, הנה אם כן הגשם השמימיי כשישתדל להשלים מן המצבים בנפשו בפועל תמיד כבר התדמה אל העצמים הנכבדים בתכלית מה שאפשר בנפשו ותהיה דרישתו ההדמות עבודה לרבון העולמים, כי ענין העבודה ההתקרבות וענין ההתקרבות דרישת הקורבה וענין דרישת הקורבה שיקרב ממנו בתארים לא מקום. כל זה מאמר אבוחמ"ד בספר כונות הפילוסופים. ובמאמר הל' אמר אריסט"ו שהם קונים שלמות עצמם כונה ראשונה ויגיע מהם שלמות לזולתם בכונה שנית, והמניעים אותם שהם השכלים הנפרדים הם מניעים על צד שהם פועלים לתנועה ועל צד שהם תכלית לתנועה, והמשל בזה צורת המחצי שמצד שהוא בנפש הוא פועל התנועה ומצד שהוא חוץ לנפש הוא תכלית התנועה כאשר יגיע אליו. אמר וכן ראוי שיובן במניעי הגרמים השמימיים שהם מניעים על שני הפנים מבלתי שימנו ויתרבו, הנה מפני שאותן המושכלות צורות להם הם מניעים על הדרך הפועל ומצד שהם תכלית להם מתנועעים להם על צד התשוקה, ואם יאמר אומר אחר שהיה מה שיצוייר מאותן הצורות הוא מציאותן מה צרכם אל התנועה שאלו היה ציור עושה הארון הוא מציאות הארון לא התנועע לעשות הארון, ונאמר שהם אמנם יתנועעו לפי שהם ישכילו מנפשם לפי ששלמותם ועצמם אמנם הוא בתנועה כמו מה שישכיל אשר יתנועע לשמור בריאותו ששמירת בריאותו אמנם הוא בתנועה, ועוד שהם ישכילו שהתנועה היא לאשר יוציאו מה שהוא בכח באותן הצורות הנבדלות אל הפועל והם הצורות ההיולניות, כי מן הדומה שיהיו לאלו הצורות ב' מציאיות מציאות בפועל והוא המציאות ההיולאני אשר להם המציאות בכח אשר להם באותן הצורות, ורצוני בכח הנה כמו מה שנאמר שהצורות המלאכתיות להם המציאות בפועל בהיולי ומציאות בכח בנפש, ולזה מה שיראו שאלו הצורות להם שני מציאיות מציאות נבדל ומציאות היולי והנבדל הוא סבה לאשר בהיולי נמצא שבתנועה הם קונים מציאותם כונה ראשונה ומציאות השפע והטוב לזולתם בכונה שנית, משל זה שמי שהניע לשמור בריאותו בעשיית מלאכה מן המלאכות כונה ראשונה לשמור בריאותו וכונתו השנית אמנם הוא פעולת אותה המלאכה. ואנחנו מאמיני הדת האמתית אומרים שהשם בראם והרצון בבריאתם מציאות עצמם ובתנועתם קיום זולתם, וזהו שאמרה תורה למשול ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך ולולא האור לא יתקיים העולם השפל ובתנועתם יתערבו היסודות קצתם בקצתם והם ההתחלה לכל מתהוה וארבע כחות מגיעות מהם הכח המתחייב העירוב וההרכבה וכח יתן הנפש הצומחת לכל צמח וכח יתן הנפש

החיה לכל חי וכח יתן הנפש המדברת לכל מדבר, והש"י ברצונו שהוא עצמו שמהו התחלה לנבראים בעולם השפל כמו שאמר אשר חלק ה' אלהיך לכל העמים, כאלו אמר הגלגלים הם חלקם ונחלתם והם משפיעים הטובות בעולם השפל ברצון השי"ת. אמר הפילוסוף שהשכל אשר יניע הגלגל יניעהו בדרך החשק כי אחר שגשם הגלגל הוא בעל תכלית כחו ב"ת ויהיה תנועתו נפסקת אם לא שיגיע לו כח מכח מניע לבלתי תכלית מופשט מן החמרים אשר לא ישתנה, וזה הכח אשר יגיע לו הוא מצד הציור שיצייר הגשם הגלגלי שיתדמה לו בקיום כמו שהוא קיים ויהיה על מין המצבים בפועל תמיד אחר שאי אפשר לו שיהיה בכל פרטי מצביו בפועל תמיד אבל פעם בכח ופעם בפועל. אמנם יש אחרים שירצו כענין ההדמות קיום עצמם וקיום זולתם כמו שביארנו בחלק שני בפרק ד'. ובכאן יש ספק אחר שכח נפש הגלגל הוא בעל תכלית איך יגיע לו הכח המתמיד בעבור הציור לבד והוא שתרצה להדמות לחשוק לקיום והוא היות הגלגל על מין המצבים בפועל תמיד לאין תכלית והוא שקר שיגיע לכח ב"ת מצד הציור לבד כח לאין תכלית אם לא שתגיע ההשפעה על הנפש הגלגלית אם בכונת השכל הנבדל ממנו בשפע יגיע מעצמות השכל הנבדל ואם בלא כונת והוא בזה הענין בשכל הפועל הנותן הצורות לכל מוכן ומזומן לקבל אותה הצורה בלי כונה ממנו, ויתכן לפי זאת ההנחה בשימצא אדם משכיל והוא בתכלית השלמות ויש לו שכל בפועל תמיד ואין לו שום עסק בשום דבר מעניני העולם רק מחשבתו נקשרת תמיד בעליונים ונפש ציורו קשורה בעצם השכל הפועל ויהיה ציורו תמיד להדמותו אליו ולהיות עומד מתמיד קיים כמוהו אחר שכחו בעל תכלית כי בזה הענין יוכל לדמותו בנפש הגלגל בעבור ציורו יתקיים לעולם אחר שנפש הציור לגלגל הוא נותן הקיום וההתמדה, לא בעבור גשמו עם היותו בתכלית השלמות והחשיבות ולא מצד גדלו ומצד היות לו התמונה היותר נכבדת שבתמונות והוא הכדיריות והספיריות והבהריות ולא בעבור שאין הפך לו, כי אם היה קיומו סבת זה ולא בעבור הציור נאמר שהפסדנו אנחנו בעבור היותנו מורכבים מההפכים, אבל אחר שנניח שלולא נפש הציור תפסק תנועתו מבלתי שנשגיח לשאר מעלותיו אבל נפש הציור הוא סבת קיומו והיותו מתנועע בלי הפסק, כן נוכל לומר שנפש ציור המשכיל הרמוז בדרך שהונח הוא סבת קיומו לעד מבלתי שנשגיח אל היותו מורכב מהפכים, דלא כן הדבר שאין נפש הציור המשכיל לשכל הפועל אשר הוא סבת הוצאת שכלו מן הכח אל הפועל והוא הנותן צורתו לא בעבור זה יתקיים המשכיל, כן נאמר שאין נפש ?ציורו סבת קיומו אחר שכחו בעל תכלית. ואם יאמר ציורו הגדול אשר הוא יותר מציור זה המשכיל הוא יחייב לו התמדת התנועה. או יאמר

שנפש ציורו אינו ממין ציוריו אבל הציור יאמר עלינו ועליו בשתוף גמור, נשיב כי ביחס שכלו אל השכל החשוק הנפרד אשר הוא סבתו כן יחס שכלנו אל השכל הפועל אשר הוא סבתנו, וכערך ציור נפש הגלגל אל ציור השכל אשר הוא חשוקו כן יחס שכלנו אל השכל הפועל. ואם יאמר נפש הגלגל ציור להתמיד בלי הפסק והאדם המשכיל כמו אריסט"ו וזולתו תפסק אותו הציור בעת המאכל והמשתה או בעודם ישנים, נשיב לו לא ימות האדם בעת שיאכל ובעת שישתה ולא בעת שינום, ואם הציור יתחייב ההתמדה והקיום אין ראוי שתגיע להם בטול הכח בעת הציור והם תמיד בציור בלתי אלו העתים, אכן יש לנו לומר אחר שהגלגל בו כח ב"ת יתחייב לו מהציור לבד הקיום וההתמדה. ואם תאמר האדם השלם אשר הוא בציורו תמיד אי אפשר שלא הגיעוהו מקרים וחליים או מרוע מזגו או משנוים יגע למזג מחוץ ובעת החולי יגיע לו הבטול מהציור אמנם הגלגל הוא בטוח ממקרים ומפגעים אחרים ואין גשם אחר חוצה לו יפעל בו א"כ לא יגיע בו בטול הציור, נשיב כי אחר שכחו יש לו תכלית ואפשר שיגיע אל העדר התנועה והציור ימנעהו מאפיסת הכח ומבטול התנועה. כן ראוי לנו שנאמר שהאדם השלם ימנעהו עצם הציור שלא יגיעו לו חולי מהחליים, ובתורה ראינו שהש"י הבטיח יראיו מהסיר מהם כל חולי ולא הבטיחם מן המות א"כ אם בעבור הציור יגיע לגשם הכדורי הקיום וההתמדה היה לנו לומר ג"כ באדם השלם שיגיע לו מכח ציורו אם היה משתדל בזה תמיד הקיום וההשאר, ולא ימנעוהו מזה הרכבתו מן ההפכים כמו שהכדור לא ימנעהו כחו אשר הוא ב"ת מהשאר התנועה בעבור כח הציור עם חשק ההדמות, ואחר שיצא מהנחתנו כי אין הציור והחשק מספיקים בזאת התנועה המתמדת אחר שדעתם הוא שכח הגלגל הוא בעל תכלית, יש לנו לומר לפי דעת אריסט"ו שאמר במאמר הל' והנמשכים אחריו שהש"י עלה למציאות השכל הראשון ועלה למציאות גלגל המקיף בכל אשר הוא היותר נכבד שבגלגלים כמו שהשם ית' הוא היותר מעולה והיותר נכבד שבשכלים שהוא מחוייב המציאות והוא סבת מציאות כלם, ולפי דעת הפילוסופים שמאמינים ואומרים שמהש"י לא נתחייב אלא שכל אחד ולא נתחייב ממנו גשם כל גלגל שאינו משותף עמהם בהנעת הגשמים, אבל הם חושבים שמהשכל הנאצל מהש"י נאצל שכל אחר והגלגל המקיף בכל ומאשר הוא מחוייב המציאות בבחינת סבתו חוייב ממנו שכל השני ומצד שהוא אפשר המציאות מצד עצמו נתחייב ממנו הגלגל המקיף, וכן כל שכל ושכל יתחייב ממנו שכל ויתחייב ממנו גלגל עד שיגיעו אל תכלית המונח, ואחר שנתחייב משפע השכל הגלגל עם התמונה היותר נכבדת שהוא הכדוריות והתכונות המעולות שהם הספיריות והבהיריות והנפש והשכל אשר בו יהיה הציור נוכל לומר כמו

שנתחייב ממנו כל אלו הענינים נתחייב ממנו התנועה התמידית, לא שהגלגל יגיע לו מנפש ציורו התנועה המתמדת כמו שאנחנו לא הגיע לנו מנפש ציורנו הקיום וההתמדה מהשכל הפועל רק הכח וההכנה לבד ולא נתן לנו בטבע שנהיה שכל בפועל אבל הוא לנו באפשרות, וכן לא נתן לנו בטבע שנהיה קיימים רק במין כמו שהגלגל קיים באיש, א"כ אין בנו דבר שימנענו מהיותנו כלנו הווים נפסדים ולא יועיל בין שלם ובלתי שלם אחר שאין עצם הציור לבד נותן הקיום וההתמדה, ואין הפרש בין שלם לבלתי שלם אם לא בהשאר הנפשות שנפש השלם היא קיימת לעולם לפי דעתם ולפי דעתנו כמו כן, או נאמר שכל שכל שנתחייב ממנו גלגל לפי דעתם ימשיך לו העמידה והקיום תמיד לא שהתחייב מעצם ציורו וחשקו אותה התנועה המתמדת אחר שכחו בעל תכלית. ומה שהביא אריסט"ו לזאת ההנחה לפי שהוא אינו מאמין בסבה פועלת א"כ השי"ת אינו התחלה לגלגל היומי רק על צד ההנעה והצורה והתכלית וזה שישכילהו הגלגל מצד שהוא חשוק והוא סבת השארותו והשארות חלקי העולם, והחשוק סבה למשכיל באלו הצדדין השלשה, וכן הוא התחלה לשכל הראשון על צד הצורה והתכלית והוא שיציירהו השכל הראשון והוא צורתו ותכליתו מצד קיומו בו, וכן נאמר שכל הגלגלים יציירו התחלותיהם מההתהלה הראשונה ולא יחייב זה רבוי בעצם האלוה מצד רבוי המציירים, לפי שכל אחד יציירהו בצד מתחלף ובאופן מתחלף אחר שהעלה איננה עלה אלא מצד הציור כי המצוייר עלה למצייר וא"כ אין שם לא חיוב ולא פועל ולא הגעה, כי אלו כלם תארי הסבות הפועלות והוא אינו מאמין בסבה פועלת. ומה שאמרו קצת הפילוסופים האחרונים שהאחד לא יגיע ממנו אלא אחד אמר אבן רשא"ד שהיא הקדמה שקרית כוזבת, לפי שאם רצו בזה שהאחד לא יגיע ממנו אלא פשוט הנה אין שם יגיע דבר ממנו אלא דבר אחר כי מה שחוייב בראשון חוייב בשני כי אם לא יגיע מהראשון א"כ אלא פשוט כן לא יגיע מהשני אלא פשוט וכן מהשלישי ואיך ימצאו הגלגלים וכבר אמרנו שלא יתכן בזה דרך חיוב כלל, והוא הרחיב המאמר בו במה שאחר האמצעי ובארוך במאמר הלמ"ד, וכל מה שאמרנו הוא לפי דעתם בקדמות העולם אמנם לפי דעתנו השי"ת בכונתו אשר אינה ממין כונתנו ברא השכלים והגלגלים והעולם השפל כפי מה שגזר רצונו לעת שרצה, ואם באמת יש לנו לומר כמו שהוא קדמון בלי ראשית ידיעתו קדומה בעצמו והיא המחייבת הוית הנמצאות כלם לעת שרצה בלי שנוי ותמורה, ואין לומר בזה שיצא מן הכח אל הפועל אחר שאין שם דבר רמוז אליו שיהיה אפשר שיאמר לו זה הדבר הרמוז אליו היה לו דבר בכח ואחר שב בפועל כמו שיש לומר בטפת הזרעים שיש להם דבר בכח ואחר ישובו בפועל והם הדברים המתהוים

מהם, וכמו כן אין לו מונע מצד עצמו רק עצם הרצון כי אין לו מונעים שימנעוהו ולא מחדשים שיחדשוהו והוא אשר הטביע בגלגלים הכחות המצויות בהם והוא התנועה המתמדת והוא אשר השפיע להם הנפש והשכל אשר בו יציירו וישיגו השי"ת וישיגו שאר השכלים הנפרדים אם הם סבות מציאותם ברצון המחוייב המציאות או הוא אשר ימשיך להם העמידה והקיום תמיד ושמם מנהיגים לזה המציאות השפל, כמו שאמר הכתוב ולמשול ביום ובלילה ונאמר בסדר התפלה להיות מושלים בקרב תבל, ותנועתם היא ברצון הבורא קיום עצמם וקיום זולתם והם בעלי חומר ההוה הנפסד, ואם היתה כונתם ברצון היכול הנהגת העולם השפל אין לומר בזה איך יהיה מציאות הנכבד בעבור הפחות, כי בהיות מלך ממנה אחד משריו להיות פקיד על ארצו אע"פ שזאת ההנהגה והפקידות בעבורם, אין לנו לומר שהמונהג יותר נכבד מהמנהיג, אחר שהמנהיג הוא המדריך המיישיר והכל יראים ממנו והכל סרים אל משמעתו וכל ממרה דבריו בן מות הוא, האין זה שלמות גדול ושררה נכבדת אחר שלא ירים איש את ידו ואת רגלו זולת רצונו אם המלך המושל בארץ הוא בעבור העם ואם אין עם אין מלך, והכל יראים ממנו יראה גדולה, והוא סבת חייהם וקיומם וסידר משפטים ישרים אשר בהם יסודר קבוצם ולולי הסדור המגיע ממנו והיראה והפחד היו הורגים זה את זה ויגיע להם ההפסד הגדול, האין זה מעלה גדולה למלך המושל והם כלם יראים באים לפניו ומשתחוים לו וכורעים אליו וכל אחד יישר דרכו שלא למרות מאמריו ודבר שפתיו וכל אחד יפנה למול הדברים הנכספים לו כדי למצא חן בעיניו האין זאת מעלה גדולה ונכבדת, כן נוכל לומר ?שהשי"ת בכונה ממנו המציא אלו הגלגלים הנכבדים מכוונים לעצמם להיותם נמצאים נכבדות יקרות בתכלית העלוי והחשיבות ויש להם התקרבות עם המלך קורבה גדולה אחד המשרתים רואי פני המלך היושבים ראשונה במלכות, ולרוב מעלתם ויקרתם שמם מנהיגים מושלים בקרב תבל הם מנהיגי מציאות עולם השפל כפי רצונו וכונתו כמו שאמר הכתוב הידעת חקות שמים תשים משטרו בארץ, ולפי דעתנו אנחנו מאמיני החדוש שהשם ברא השכלים והגלגלים והיסודות והכל בעתה, ולפי דעת קצתנו שהשם ברא השכל הראשון ובאמצעותו נבראים השכלים כלם בהדרגה, וכן הגלגלים נאצלו מהם החומר הראשון והיסודות או מהשכל הפועל והוא הנותן צורות בחמרים אחר שהמציאם הוא בעצמו או באמצעות יחוייב שיגיע השפע ממנו להמשיך להם מציאותם ולהתמידם או באמצעות יגיע השפע האלהי לשכלים הנפרדים וימשיך להם הקיום וההתמדה ומהשכלים אל הגלגלים אשר השכלים מהם הם סבת מציאותם לפי אחת מהדעות, ומהגלגלים ליסודות אשר הם המערבים אותם בתנועתם

לקבל הצורה מנותן הצורות או ארבע כחות מגיעות מהם לפי דעת אחרים כח יחייב העירוב וההרכבה וכח יתן הנפש הצומחת לכל צמח וכח יתן הנפש החיה לכל חי וכח יתן הנפש המדברת לכל מדבר, ולא בעבור זה נאמר שהנכבד בעבור הפחות ולא המונהג יותר נכבד מהמנהיג, ומפני זה נקרא הש"י צורת העולם ותכליתו לפי שקיום העולמים כולם בו שהוא מתמיד מציאותם ומעמידם או בעצמו או באמצעות קצתם לקצתם כמו שאמרנו, אבל הכל הוא בהשפעת המגעת ממנו, ואמר הכתוב וישבע בחי העולם והוא קיום העולם כלו ואין לו עמידה בו. ומה שאמרנו למעלה שקצת הפילוסופים אומרים שהשכל הנאצל מהש"י יתחייב ממנו הגלגל המקיף ושכל מניע הגלגל אשר ילוה אליו, וכן מהשכל השני יתחייב שכל אחר וגלגל וכן כלם, וכינו כל שכל ושכל בשני תארים והוא היותו מחוייב המציאות בסבתו והוא אפשר מצד עצמו, והוא מצד שהוא אפשר בכח ומצד שהוא מחוייב בפועל הנה בו רבוי מדבר ידמה החומר ואחר ידמה הצורה, אשר ידמה החומר הוא האפשרות ואשר ידמה הצורה הוא החיוב אשר לו מזולתו. זה השכל הוא פשוט בתכלית הפשיטות ואיננו מורכב כלל אין חלק לו ולא קצה ולא חלוקה ואין בו אפשרות בזמן, ואין למחוייב המציאות שום קדימה עליו, ואיך יקרא אפשר מצד שהוא נתלה בזולת כי הוא בזה הענין כמו השמש והאור שהשמש הוא סבת האור ולא ימצא זה בלא זה ואיך יהיה לענין אחד שאין הרכבה בו שני תארים קיימים והוא החיוב והאפשרות כי החלק בעצמו אשר הוא מחוייב אותו החלק יקראוהו אפשר והם ב' דברים מקבילים, והדבר עצמו אשר קוראים אותו חומר הוא הדבר בעצמו קוראים אותו צורה והעצם בעצמו אשר הוא הפועל הם מכנים אותו בכח ואלו דברים סותרים, ואיך ימצא בזה העצם הפשוט זה הרבוי אשר מהאחד יתחייב שכל והוא מצד היותו מחוייב ומצד היותו אפשר יתחייב גלגל, אין זה החיוב והאפשרות מצד שיש לו חלק בעצמו הוא אפשר וחלק אחר מחוייב כי החלק המחוייב הוא החלק האפשר כמו שאמרנו אלא שהם מכנים אותו בשני צדדים, ואין זה אלא כמי שיתאר הדבר האחד בשני שמות מתחלפים והוא בעצמו דבר אחר, כמו שיתאר האריה בלביא וליש, ואם זה כן שזה העצם הפשוט הוא בעצמו דבר אחד כמו שיראה באמת א"כ המחוייב והאפשר הם שני תארים לדבר אחד ואיך יתחייבו שני דברים משני תארים אשר לעצם אחד אחר שהחלק המחוייב בעצמו הוא החלק שקורים אותו אפשר, א"כ כשהם אומרים מצד שהוא אפשר נתחייב ממנו גלגל כאלו יאמרו מן האפשרות שהוא תואר לבד יתחייב גלגל ואיך יתחייב דבר מתואר, ואמרם אפשר כאלו יאמרו שאינו מחוייב ואיך יתהווה דבר משלילה, ועל דרך האמת למי שיפליג בעיון בזה הענין יראה שמהעצם האחד יתחייבו מציאיות חלוקים.

כמו שנראה מן הענין הנמצאים אתנו והוא האש שהוא עצם אחד יתחייבו ממנו דברים רבים מתחלפים, שהוא ישרוף וילבין וישחיר ויבשל ויתיך ויקפיא, אמנם הפילוסוף אשר הלך בזה הדרך ומי שנמשך אחריו ברחו מלומר בביאור שמהעצם האחד יתחייבו עצמים חלוקים, בעבור שאמרו שהשי"ת לא נתחייב ממנו אלא דבר אחד והוא השכל הראשון, ולא רצו לומר שנתחייב ממנו גלגל ולא שיניעהו, כי אמרו שאם היה זה היה לו שתוף עם השכלים האחרים בהנעת הגשמים, והחליטו המאמר שמחוייב המציאות שהוא הש"י לא יתחייב ממנו אלא שכל אחד לבד, וכבר אמרנו למעלה מה שבמאמרם מן המום והטעות. ולכן לא מצאו דרך שימלט להם שמהשכל הנאצל ממנו יתחייב ממנו עצמים מתחלפים אם לא שיאמרו שהוא מחוייב מצד סבתו ואפשר מצד עצמו ומצד החיוב נתחייב שכל ומצד שהוא אפשר נתחייב גלגל, והנה נראה במי שירצה להשתכל באמתת הדברים שמה שאמרו בזה שאין לו שורש ולא ענף ולא הרויחו בזה כלל, אבל יראה שהיוצא מדבריהם שמהעצם האחר יתחייבו דברים מתחלפים אע"פ שלא יבארו זה, אמנם הערימו זאת ההערמה שמצד שהוא מחוייב נתחייב ממנו שכל ומצד שהוא אפשר נתחייב ממנו גלגל לסבה אשר זכרנוה. ודעת אריסט"ו במאמר הלמ"ד ובביאור אבן רשא"ד במאמריו יראה תכלית ההראות שהשכל הראשון והגלגל המקיף הם עלולים משי"ת והוא יניע הגלגל המקיף על דרך החשק וכן כל שכל ושכל עלה לשכל אשר תחתיו וגלגל אחד. עוד יש לי טענה אחרת לטעון נגד אלו שאמרו שהמחוייב המציאות לא יחוייב ממנו אלא אחד, וכן יש לי טענה נגד אמרם שידיעתו לנמצא סבה לנמצא ואמרו כי בידיעה אחת פשוטה ידע הידועים כלם, לא שערי הטענות עליהם בזה הדרוש נעולים בפנינו, שלא נוכל לומר שהידיעה ההיא הפשוטה חייבה כל הנמצאות כפי מה שהם אם מציאות שכלים נפרדים ואם מציאות הגלגלים ואם מציאות השפלים אחר שהוא יודע בידיעה אחת כל הידועים ויהיה ציירו סדר הכל בידיעה פשוטה סבה להשפע הכל ממנו על הדרך שירצו, והוא שיהיה זה בלי כונה שהם ירחיקו ממנו הכונה לסבה מה כמו שאמר אחר זה, ועוד אומר כי הציור לדברים הם בענינים מתחלפים, אם ציור הדבר ודעת אמתתו וגדרו שאין בזה הציור רק ידיעת הענין לא שיתחדש מן הציור לבד דבר, כמו ידיעת גדר האדם והוא חי מדבר, וידיעת גדר הרעם שהוא הכבות האש אשר בעבים, וגדר קדרות הירח שהוא עמידת הארץ בינה ובין השמש. ואם אי אפשר לזה בלא כונה שיהיה כונתו אל הידיעה נניח שאין זה כונה, אמנם הידיעה לדברים שיתחייבו לאותה היריעה ויהיו הדברים נמצאים לסבת אותה הידיעה איך יצוייר בשום פנים שלא תהיה הידיעה רגע אחת קודמת למתחייב מן הידיעה ואם קדמה רגע הידיעה

לנמצא המתחייב מן הידיעה יהיה אותו הנמצא מחודש, ואל תשיבני במה שאמרתי רגע שהוא מורה על זמן שאני רוצה בו שעור זמן לא זמן עוד איך יצוייר שיהיה זה בלא כונה אחר שהידיעה חייבה המציאות כלו כפי מה שהנחנו או מציאות האחר כפי מה שהניחו, וכמו שהם בורחים מליחס לו ידיעה שיהיה אותה הידיעה מחייבת לנמצא שמאמרנו ידיעתו הנמצא סבה לנמצא מורה על היותם בלתי נמצאים רק בהיות הידיעה קודמת, כ"ש שיש לנו לומר שהכונה נמשכת לנמצא המתחייב מן הידיעה, ואם יאמר אומר שמה שאמר שידיעתו הנמצא הוא על צד ההנעה והצורה והתכלית, לא שיובן מזה שיתחדש נמצא מן הידיעה א"כ מה לנו ליחס זה הענין לידיעה, כן דרך כל נכסף בכוסף יהיה יודע בו או בלתי יודע יהיה בעל נפש או בלתי בעל נפש, אמנם באמת אחר שהונח שידיעתו הנמצא סבת הנמצא הוא כענין העושה מעשיו שיש לו קדימה על הנעשים ממנו, וכמו כן יתחייב מזה שלא יהיה רבוי ידיעות אחר שהכל נמשך לידיעתו, ועוד איך אפשר שתהיה הידיעה לנמצא שלא תהיה שם כונה, אחר שהנמצא ההוא חלוק במינים מתחלפים רבים כי זה פליאה היות הגלגלים המתחלפים עם רוב גדלם וכוכביהם המתחלפים ומציאות המינים המתחלפים בעולם השפלים כמה יש בהם מן הפליאה שיתחדשו התמונות המתחלפים והאברים המתחלפים לכל מין ומין מהב"ח שיהיה זה בלי כונת מכוון ורצון רוצה, אין זה רק עומק מחשבות להתנכל כנגד התורה הקדושה ולבטלה מעיקרה באלו האמונות הפחותות ואלו הדמויים הריקים, אכן אנחנו קהל בעלי הדת נאמין בתורת אלהינו המאמתת שיש בורא ממציא לכל הנמצאים בעת שרצה והוא משגיח השגחה שלימה יודע הצפונות ותוכן לבות כמו שאמר ירמיה גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, ולא יתכן שיהיה השכל המניע הגלגל העליון הוא המחוייב המציאות, שכבר השתתף עם השכלים האחרים בענין אחד והוא הנעת הגשמים. פירוש במה שאחר במאמר הלמ"ד במאמרי אריסט"ו ובפירושי אבן רשא"ד יראה תכלית ההדמות כי הש"י מניע השמים הראשונים שהוא הגלגל העליון המקיף בכל והוא שיניעו כמו שיניע החשוק חשוקו, ואמר במאמר וההתחלה הוא הציור בשכל ומאלו העצם הוא ראשון אמר עוד ויניע א"כ כאוהב לאהוב המנועעו הנה יניע אותן הדברים האחרים, ופירש אבן ראש"ד וזה שהשמים הראשונים יתנועעו מזה המניע בתשוקה אליו, ר"ל שיתדמו בו בשיעור יכלתם כמו שיתנועע האוהב לאהוב יתנועעו שאר הגרמים השמימיים על צד התשוקה לתנועת גרם הראשון, ואמר במקום אחר ואולם שיש עצם מה נצחי ובלתי מתנועע נבדל ממוחשים הוא מבואר, וכבר גלינו שאי אפשר שיהיה לזה העצם גודל כלל

אבל הוא אין חלק לו ולא חלוקה לפי שהוא יניע זמן אין תכלית לו, וג"כ יתבאר שלא ישתנה כי כל התנועות אחר המקומות, וכל זה הוא מבואר ממה שנאמר שהוא מדבר בהתחלה הראשונה, ואמר במקום אחר כי התחלה וראשון כל היות הנה לא יתנועע לא בעצמו ולא במין מהמקרה ושהוא יניע התנועה הראשונה הנצחית האחת ג"כ, ואמר אבן רש"ד בפי' וההתחלה לזה הוא מה שביארנוהו קודם מאשר ראשון הנמצאות והתחלתם הוא דבר בלתי מתנועע לא בעצם ולא במקרה וזאת ההתחלה היא אשר תניע התנועה הראשונה הנצחית האחת המדובקת ר"ל התנועה היומית. ואמר במקום אחר ואמנם מה שאמרו אחרים מאשר בכאן עצם יותר קודם ממניע הכל הוא דבר בטל, וזה שכל עצם מהעצמים הוא התחלה לעצם המוחש על שהוא מניע ועל שהוא תכלית, ולזה מה שאמר אריסט"ו שאלו היה בכאן עצמים לא יניעו היתה פעולתם בטלה, ואמנם אשר הניעם אל זאת המחשבה הוא הקש שיעמוד על הפסדו מי שהרגיל מעט בזאת החכמה, וזה שהם אמרו יראה מענין אלו השכלים שקצתם מתחייב לקצת על מה שיתחייב העלול לעלה והמסובב מהסבה, והעצם הראשון יחוייב שיהיה אחר בתכלית ופשוט בתכלית והפשוט לא יגיע ממנו אלא אחד ומניע השמים הראשון יחוייב ממנו נפש השמים הראשונים ומניע הגלגל אשר ילוה לו הנה יחוייב שיהיה בלתי פשוט הנה לו עלה יותר קודמת ממנו. וזה המאמר מדומה וזה שאין שם הנעה ולא חיוב ולא פועל עד שנאמר שהפועל האחד יחוייב שיהיה מפועל אחד, ואמנם שם עלה ועלול על צד מה שנאמר שהמושכל הוא עלה למשכיל, וכאשר היה זה כן הנה אינו נמנע במה שהוא בעצמו שכל ומשכיל ומושכל שיהיה עלה למציאות חלוקים מצד מה שיושכלו ממנו צדדים, וזה כאשר היו אותן השכלים יצויירו ממנו צדדים מתחלפים מן הציור הנה מה שיצוייר ג"כ מהמניע הראשון גרם השמים והוא העלה בנפש השמים בלתי מה שיצוייר ממנו מניע גלגל שבתאי דרך משל, וכן הענין באחד מהם ר"ל שכל אחד מהם שלמותו הוא ציור עלתו אשר תיחדהו בציור העלה הראשונה ובזה היו תנועותיהם כלם ימשכו לדבר אחר והוא הסדר הנמצא לכל, וכבר הרחיב אבן רש"ד כמו כן באמצעי במאמר הלמ"ד הרחבה גדולה חולק על האומרים שהתחלה הראשונה והוא הבורא בלתי מניע הגלגל היומי שהם מבטלים בזה מציאות המניע הראשון אשר הביא אריסטו מופת על מציאתו מצד התנועה, וכבר בטל אריסטו בכמה מקומות היות צורות בלתי מניעות. ולא ירדתי לעומק דעת הרב מורנו שהוא הביא מופת אריסטו בפרק ראשון משני אמר ונמצא מתנועע לא יניע כלל והוא המתנועע האחרון יתחייב בהכרח שימצא מניע לא יתנועע כלל וזה הוא המניע הראשון, אחר כן אמר בפרק רביעי משני בשם אריסטו ולא

יתכן שיהיה השכל המניע גלגל העליון הוא המחוייב וכמה מאמרים אחרים נמשכים לזאת הכונה שדעת אריסטו שהתחלה הראשונה היא המניעה לגלגל היומי המקיף בכל אלו שאותה התנועה היא על דרך החשק, עד שאמר בסוף המאמרים והתענוג פעל לזה, ואמר בסוף זה המאמר הנה זה לו הוא חיות לפי שפועל השכל החיות וזהו הפועל והשכל אשר בעצמו ולו חיות משובח, ואם היה לו יותר מופלא הרבה וימצא בלי ספק הנה נאמר שהאלוה חי נצחי בתכלית החשיבות, הנה אם כן הוא חיות והוא מדובק נצחי וזה הוא האלוה. הנה ראינו מכל אלה המאמרים שדעת אריסטו שהש"י הוא המניע הגלגל המקיף בכל אלו שהם יניעו על צד שיניע החושק לחשוק, אמנם אנחנו מאמיני דת משה רבינו לא נרויח בזה כלל אחר שדעתו הוא שהגלגל קדמון ואין לו מד' התנועות אלא התנועה אשר באנה ואפשר שיתהפך אל המנוחה אחר שהמניע אשר בו הוא כח בעל תכלית, אמנם יגיע לו הנצחית מההתחלה הראשונה והיא מניעה אותו לאין תכלית מצד שהוא חשוק המציאות, שכבר השתתף עם השכלים האחרים בענין אחד והוא הנעת הגשמים, ומהו זה השיתוף אחר שהעלה הראשונה לפי דעתם איננה עלה אלא מצד הציור לבד ר"ל שהמצוייר עלה לאשר יציירהו ויניע כמו שיניע הנכסף והמושכל, ואחר שזאת התנועה לגלגל אינה אלא מצד ציור מציאות השם והדמותו לו נמצא שאין חלק למניע כלל בזאת ההנעה רק הציור לבד הוא גורם לו אותה התנועה. ואם נאמר שהבורא לא יניעהו על זה הצד א"כ אין לגלגל ציור בבורא כלל, וזאת ההנעה מצד הציור שהוא בזה ההדמות וההמשך אליו, וענין ההדמות הוא שירצה להיות קיים נצחי, ואותו הקיום הוא קונה בתנועה. ודעת קצת שהוא ירצה ג"כ בתנועה כונה שנית והוא להשפיע הטוב לזולתו ולעצמו, שזה ג"כ דרך ההדמות, ואמנם אנחנו כמו שאמרנו מאמינים שהוא מחודש והשם הטביע בו הכח על זאת התנועה המתמדת לקיום אישו ולקיום המין ההוא הנפסד:

אחר השלמת חיבורו כתב: **יש** לי ספק בשני דעות באמרו בתנועת הגלגל, האחת אמרם שתנועת הגלגל הוא להדמות לשכל בקיום והוא אחד שאינו יכול להיות על כל אחת מהמצבים בפועל תמיד יהיה על מין המצבים בפועל והוא שישנה כל חלק מהגלגל מצבו עד שלא ימצא שום חלק מחלקי הגלגל שלא יהיה בעת מה בכל אחד מהמצבים, והוא אמרו בספר הכוונות הנה א"כ הגרם השמימיי כשישתדל להשלים מן המצבים בנפשו בפועל תמיד כבר התדמה לעצמים הנכבדים בתכלית מה שאפשר בנפשו ותהיה דרישתו ההדמות עבודה לרבון העולמים, כי ענין העבודה ההתקרבות וענין ההתקרבות דרישת הקורבה וענין דרישת הקורבה שיקרב ממנו בתואר לא במקום,

וכל זה מציור החשוק לפי זה הדעת, התשובה ומה תועלת יגיע לגרם השמימיי בזה השנוי שכל חלק וחלק מן המצבים הוא במצבו בפועל ואחר כן ישוב פועל וזה תמיד ויש בכל חלק וחלק אפשרות ויציאה מן הכח אל הפועל ומה תועלת לו בזאת התנועה, היתכן שיעשה לבריאות גשמי כמו שיתנועע האדם ההוה הנפסד בעבור הבריאות או יחסר גופו ויותך אם לא יתנועע או הוא כואב בצדו האחד ויצטרך להתנועע על צדו האחר או יגדל גופו ויתרבה זכותו ובהירותו בעבור התנועה, או התנועה היא כמו מזון לו ופרנסה לא יוכל להתקיים זולתה, הלא טוב לו לעצמו אחר שלא ישתנה במין מן השנויים שלא ישתנה בזאת התנועה ולא יהיה לו אפשרות ויהיה במדרגת השכלים הנפרדים שאין בם מין ממיני השנויים, ואחר שהגלגל אין לו הפך וחמרו הוא היותר זך שבחמרים וצורתו בלתי נעתקת מגלמו והחומר נאמר עליו בשתוף בינו ובין שאר הגשמים ואינו צריך לתנועה בסבה מן הסבות שזכרנו א"כ אין תנועתו לקיום עצמו כלל לפי זה הדעת. הדעת השני שהשמים הראשונים אמנם יתנועעו כדי להגיע להם מהסדר והטוב בתכלית מה שבטבעם להגיע, וזה כשיגיעו הם בעצמם מההתחלה הראשונה תכלית מה שבטבעם להגיע ויגיעו מהסדר והטוב לזולתם משאר הנמצאות לתכלית מה שבטבעם שיגיעו וההתחלה הראשונה היא סבתם על צד ההנעה והצורה והתכלית מצד שהוא חשוק ונכסף ואיננה עלה רק מצד הציור והציור הוא סבה למצייר באלו השלשה צדדים. ואמנם יסופק בכאן אם זאת התנועה היא לקיום עצמם ולזולתם מה יועילו בזאת התנועה לעצמם היוסיפו בזאת התנועה ידיעה בהתחלה הראשונה ויתחדש להם תמיד ידיעה חדשה בו ויתחדשו להם ציורים תמיד לאין תכלית וכל תנועה ותנועה תחדש להם תוספת ידיעה א"כ יחייב זה רבוי עניינים בעצם ההתחלה הראשונה, כי אם אמרנו שלא יחייב בו רבוי ברבוי המציירים כאלו תאמר שהגלגל המקיף יציירהו וכן כל אחד משאר הגלגלים ישכילו ההתחלה הראשונה לפי מה שבטבעם וישכילו התחלותיהם, זה באמת לא יחייב רבוי בעצם הבורא אחר שכל אחד יציירהו באופן מתחלף ובצד מתחלף ובמין אחד מן הציור הגלגל היומי באופן היותר נכבד וכל א' משאר הגלגלים כל אחד לפי מה שבטבעו, אבל אם נאמר שהגלגל המקיף המניע הכל כל תנועה ותנועה יחייב לו תוספת ציור יהיו הציורים לאין תכלית ורבוי ענינים בעצם האל לאין תכלית והתנועה מתחייבת מן הציור ולא הציור מן התנועה, ואין לנו לומר שהציור שיש לו בבורא מתחלת עניינו שהתנועה המתמדת תשמור לו זה הציור, כי מה יחס וערך יש לתנועה עם הציור אשר הוא בשכל, ואין לנו לומר שיפסד ויבטלו לולא התנועה כי הם נמצאים לפי דעתנו או נמצאים בקדמות לפי דעתם עם כדורייתם ונפשם ושכלם, וציורם

להתחלה הראשונה ולא בתנועתם יוסיפו בהירות וזכות ולא תוספת גשמם, ולא יפול ברשת השכל שזאת התנועה יעמיד הציור או יוסיפהו לאין תכלית ולא בביטול תנועתו יבטל שכלו וציורו, א"כ יש לנו לומר שמציאותם לעצמם באי זה דרך שיהיו נמצאים וציורם אתם מתחלתם באי זה דרך שהם נמצאים והתנועה איננה בעבורה כי לא יוסיפו בהשלמות לעצמם אחר שאינם בשאר ב"ח ההויים הנפסדים המצטרכים לתנועה אמנם תנועתם היא מפני זולתם ולא בעבורם אחר שהמציאות כלו יתקיים בתנועה, וזה שאם לא יתנועעו התנועה התמידית יבטלו התקופות הארבעה שפועלם השמש בגלגלו הנוטה והוא סבת מציאות כל מה שיתחדש ולא יוכל להתקיים העולם, כי במקומות אחדים יגדל החום בהם לאין תכלית ויפסיד שאר היסודות לתגבורת החום עד שיפסדו אותם המקומות ובמקומות אחדים יגדל הקור לאין תכלית ויפסדו אותם המקומות, וכן לולא התנועה באותם המקומות שיראה שם זריחת השמש יעמוד השמש באותם המקומות בנקודת הזריחה ההיא לעולם ולא יהיה להם חלק לעולם מהנשאר מהיום ולא יהיה להם לילה כלל לעולם, וכן באותם שיש להם חצי היום יהיה להם לעולם חצי היום באותם המקומות ולא יזוז מאותה הנקודה לא לפנים ולא לאחור ולא יגיע להם לילה כלל, וכן תוכל לומר בכל מקום ומקום באיזה שעה מן השעות כאלו תאמר עת בא השמש באותם המקומות יהיה באותה נקודה לעולם, וכן תוכל לומר בכל שעות מאיזה שעות הלילה בזה הענין בעצמו באותן המקומות שיש חצי הלילה באותם יהיה לעולם חצי הלילה ובאותה נקודה בעצמה, וכן בעת עלות השחר באותם המקומות אשר השחר עלה לא יאיר להם יותר לעולם ולא יחשיך יותר, וא"כ לא יתקיים המציאות לא באור ולא בחושך ולא יתערבו היסודות ולא יהוו קצתם את קצת ולא יתהוו ההויות, ובעבור שהיו התנועות נצחיות להיות המניעים להם נצחיים יהיו ההויה וההפסד נצחיים, וזהו שאמרה התורה הברה המאירה הטהורה השלימה שבראם למשול ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החושך, להיות ההויה וההפסד קיומם בם, אמנם מציאותם הוא בעבורם, אבל בתנועתם אינם מועילים לעצמם כלל, ואין לומר בזה שמציאות הנכבד בעבור הפחות, אחר שהם נמצאים לכונת עצמם ותנועתם היא בעבור זולתם והוא כבוד ותפארת ומעלה להם באשר הם שופטים ושוטרים עליהם והם כמו המלך במדינה שכל סדור ההנהגה היוצאת מאתו הוא בעבור אנשי המדינה שיגיע להם הסדר המושכל הנאות אשר בו יתקיימו וזהו מעלה גדולה למלך. ולזה נאמר לפי דעתם בקדמות שהתנועה המגעת לגלגל מציור הסדר המושכל אשר הוא בהתחלה הראשונה הוא להשפיע הסדר והטוב בנמצאות ההוות הנפסדות, וזהו ההדמות לא לקיום עצמם כמו שאמרנו, ולפי דעתנו אנחנו המאמינים

בחדוש, הש"י הטביע בהם כח על התנועה והם עם נפשם ושכלם וציורם מעת שנבראו כמו שהוטבעו כחות הב"ח בם מעת יצירתם, או הוא אשר יתן להם הכח על התנועה וההשפעה יגיע להם מאתו תמיד להשפיע הסדר והטוב לנמצאות אשר בם יתקיימו והתנועה ההיא כעבור הנמצאות לא בעבור קיום עצמם, כי כמו שאין למתנועע והוא הגלגל מעת שנברא אין מנוחה לתנועתו כך אין למניע מנוחה להנעתו ובכונתו. כך נראה בעיני. ע"כ:

פרק ה

ומה מאד רחוק מציור האמת מי שיחשוב שזה לשון הענין, פי' שירצה לומר שהרצון בזה בחינת האנשים בהם. לשון חריזי לשון הענין הנראה מהם לבני אדם, וזה כי לשון הגדה וספור לא יפילום העברים יחד פי' אבל כל אחד בפני עצמו יפילום על מי שאין לו שכל כאמרו עוף השמים יגיד לך ויספרו לך דגי הים. אמרו אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם. פירוש ואלו ירצה בזה בחינת האנשים לא היה אומר אין אומר ואין דברים, כי בענין הבחינה מצאנו לשון אמירה כמו כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך כי הם אינם בעלי שכל, אמנם אמר זה מפני בחינת האנשים בהם. כל דברי הרב יקרים מפנינים, אמנם לפי עניות דעתנו היה נראה לנו כי זה הספור אינו יוצא מכלל ויספרו לך דגי הים ואם הספור הזה יותר גדול ויותר נכבד, וזה כי דרך הנביאים לכפול דבריהם ואחר שכפל דבריו ואמר במקום שמים רקיע אמר הגדה לרקיע במקום ספור לשמים והכל ענין אחד, ועוד כי הגדה וספור אינו נופל רק על הזולת נראה שזה הוא מצד הבחינה. ראיה אחרת אמרו יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת וכמו שאמר יחוה דעת הוא לזולת כן אמרו יביע אומר, והאמת שזה כלו מצד הבחינה, ולזה אמר אין אומר ואין דברים אחר אמרו יחוה דעת, שירצה בו שהוא מצד בחינת האנשים בהם. ראיה אחרת אמרו ובקצה תבל מליהם אחר אמרו אין אומר ואין דברים, א"כ מה זה שאמר ובקצה תבל מליהם רצה בו הדבורים שהם מדברים לזולת והוא הבנת ענייניהם והבחינה בהם על עוצם ממציאם ומניעם. ועוד אחר שנאמרו הגדה וספור בב"ח מה לי אם בשני סוגים אם בסוג אחד, ועוד נאמר בהם לשון הוראה, וכאשר זכר שלשה סוגים מב"ח אמר בהם ג' מלות יורו ויספרו ויגידו ואין בכאן דרך לכפול: (הגה"ה מן המחבר ואולי יחשוב החושב שהגדה וספור הוא כהגדת וספור בני אדם שהם דברים נשמעים בחוש השמע, שלל מהם זה ואמר אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, וכאלו אמר שאין זה אלא מצד הבחינה, אחר כן ביאר לנו תאר ההגדה איך היא ואמר בכל הארץ יצא קום, ירצה בזה קו תכונתם ותנועתם וסבובם תמיד בלי הפסק, ואח"כ תאר אותם בדבור באומרו ובקצה

תבל מליהם וכבר שלל מהם קודם הדבור א"כ זה באמת מצד הבחינה אחר שהיחס הוא לקצה תבל, וכאלו אמרו שאין מקום בעולם שלא יגידו זאת ההגדה, ואם היתה כוונה בזה השגתם אין ליחס אותה לקצה תבל, אמנם אמרם כל עצמותי תאמרנה אין בו מקום ספק שלא יהיה זה אלא מצד הבחינה, ואפשר לאומר שיאמר כי הרקיע הוא האויר ואומרו מעשה ידיו מגיד רומז אל הענינים הנוראים ההוים באויר כמו הברקים והרעמים והלהבות והלפידים וכוכבים בעלי זנבות וכן המטר המתהוה באויר ברצון הש"י אשר הוא מן הנפלאות הגדולות כמו שאמר הכתוב עושה גדולות עד אין חקר וכו' אשר סבת כל זה הם האדים העולים בסבת תנועת הגלגל בשפע השופע לו מהש"י תמיד או הוא אשר נותן לו הכח על התנועה המתמדת מעת היותו. עכ"ה):

(**ועוד** אמר בהם לשון אלוף וחכמה) ודוד כשכפל ואמר במקום רקיע שמים ואמר במקום כבוד אל מעשה ידיו אמר במקום מספרים מגיד, וזה יותר נאות משישנה הספור, ואחר שזכר הספור וההגדה וההבעה והחואה אמר אין אומר ואין דברים כאלו אמר שזה כלו מצד הבחינה. ע"כ דבריו:

וענין הממשלה השלטון כהנהגה, ואפשר לומר שהממשלה הזאת לא מכונתם ורצונם אבל הש"י בעת בריאתם סדרם בזה הסדר הטוב שיגיעו מהם טובות העולם השפל וכחות אשר ישפיעו ממנו על השכלים ומהשכלים עליהם כמו שאמר אשר חלק ה':

פרק ו

ותנועת אתון בלעם על ידי מלאך. פירוש שהשם יתברך שם בה כח נע אל הדבור כמו ששם כח באריות למנעם מהזיק לדניאל לא שבא מלאך לסגור פיהם שלא יזיקוהו:

אין מלאך אחד עושה שתי שליחות. אמר החכם הנאות לכל כח שיהיה פעלו כפי מה שיגזרהו טבעו כי כל כח נברא בעבור פעולה מהפעולות והפעולה ההיא גזרת טבעו כי גזרת הכח הכעסני תאות הנקמה ובקשת הנצוח וגזרת הכח המתאוה המטעמים וכן לכל כח פעולה אחת מיוחדת:

אברהם שהיה כחו יפה נדמו לו בדמות אנשים. פי' אברהם שהיה כחו יפה והיה משיג במראה שהיא מדרגה ממדרגות הנבואה הגדולות ראה אותם כדמות אנשים ולוט שהיה משיג במדרגה השפלה מן הנביאים והוא החלום ראה אותם כדמות מלאכים, וההשגה יותר גדולה ונכבדת השגת איש במראה מהשגת מלאך בחלום:

עד שלא עשו שליחותם אנשים. פי' בעוד שהנבואה תחול על הנביא ברצון השם על ידי מלאך ויניע השפע ההוא על השכלי ומן השכלי על המדמה, והמדמה הוא כח גופני ולא ימלט מדמות ענינים גשמיים כמו שתמצא בדניאל אמר והאיש גבריאל ונביאים אחרים

בדמיון זה, ולזה אמר עד שלא עשו שליחותן אנשים, שזה הוא בעוד שתשרה נבואה עליו שהוא מצייר אותו המלאך בדמות גוף אבל אין לו תואר ותמונה, וזה אמרו משעשו שליחותם לבשו מלאכות:

פרק ח

הלא תראה כו' גודל קול השמש בעת מרוצתה בכל יום בגלגל. פי' אמרו רבותינו שלשה דברים קולם הולך מסוף העולם ועד סופו ומכללם קול המונה של רומי וקול גלגל חמה וקול יציאת הנשמה מהגוף, ואמרו וכן לכלם שאם היה זה בגלגל השמש כן יתחייב לשאר הגלגלים:

פרק ט

למעלה מן השמש. פי' כי זה הוא הנרצה אצל רבים כדי שישלם לו שהם ארבעה גלגלים מתחלפים בכחותם במה שיניע, הרצון בזה שכל אחד מאלו הארבעה גלגלים יניע יסוד מיוחד, והרמז כלו לארבע חיות:

פרק י

ברבעי הגלגל. פי' שהגלגל נחלק לש"ס מעלות חציים למטה מן הקטבים וחציים למעלה ומהקו השוה עד סוף הצפון תשעים מעלות וכן מקו השוה עד קוטב הדרומי וכן מלמטה נמצא רבעי הגלגל הם ארבעה אחד בחצי השמים ולמעלה נקרא יתד חצי השמים וכן כנגדו מלמטה ונקרא יתד התהום וכן שני יתדות נגר הקוטבים ונקראו יתדות העליה והירידה:

שמספר מיני הצמחים כמספר אישי הכוכבים. והם באמת רומזים לגלגל הכוכבים העומדים אשר כוכביו רבים מאד:

כי בין שתי התנועות זו הפך זו כמו שהתבאר במופת במקומו. פי' הנה זה יראה מפנים, אחד מהם שאשר יחזור לאחור על קו אחד בעצמו תנועה ישרה יתנועע בשובו לאחור שתי תנועות הפכיות, כי התנועה במקום אם היתה התחלתה מלמטה למעלה יהיה שובה לאחור מלמעלה למטה ואם היתה התנועה הראשונה אל הימין תהיה חזרתו לאחור על השמאל, ומבואר הוא שמה שאליו התנועה בשתי תנועות הפכיות אינו אחד בעצמו אחר שהיה המעלה הפך המטה והימין הפך השמאל וכבר יורה על שהתנועה מא' אל ב' הפכיות לתנועה מב' אל א' שהם חולקות זו לזו ומעכבות זו את זו ותבטל כל אחד מהם חברתה וזה גלוי במאמר ובחוש יחד, אם בחוש שכאשר הנחנו שני מתנועעים שוים במהירות והחלו יחד להתנועע על מהלך אחד משני קצותיהם המקבילים זה מקצה האחד וזה ממקבילו ונניח אותו המרחק מתחלק לחציים אין ספק ששני אלו

המתנועעים יפגשו בחצי מהלך יחד, ואם שב אחד מהם כשיגיע לחצי ויחזור אל הקצה אשר התחיל ממנו והוא הקצה אשר אליו יתנועע המתנועע השני הנה יראה לחוש שהמתנועע אשר לו יחזור ויגיע אל הקצה אשר אליו יתנועע המתנועע קודם הגיעו אל הקצה אשר חזר אליו:

ובכל המדרשות יזכור שארבע מחנות של מלאכים הם. רצה בזה ד' פעמים ארבעה והוא רמז לכל מה שאמר לארבע סבות תנועת המתנועע וארבע כחות המגיעות ממנו וארבעה גלגלים שהם מניעים ארבע יסודות, שנים עולים ושנים יורדים רמז בזה לארבע יסודות שנים עולים האש והאויר שנים יורדים המים והארץ ויתקבצו במדרגה אחת שהם מתערבים יחד ויתהוו מהם ההויות, או ירצה בזה שנים עולים הנפש החיונית והמדברת ושנים יורדים הצומח והדומם, ושנקבצו כלם במדרגה ר"ל באדם שאלו כלם נקבצים:

ארבע מרכבות יוצאות מבין שני ההרים וההרים הרי נחושת, פי' ד' מרכבות רמז לד' חיות ואמר ההרים הרי נחושת אע"פ שהגלגלים לא קלים ולא כבדים יש להם השתתפות עם היסודות כמו הלבנה שיש לה אופל בעצמה כמו הארץ וכן החלק המאיר מהם דומה לטבע האש ומתוך כך אומר הפסוק נחושת קלל, אלה ארבע רוחות השמים יוצאות מהתיצב על אדון כל הארץ ארבע רוחות רמז על אותם הארבע מרכבות והם עלות כל מה שיתחדש במציאות עולם השפל והוא עולם ההויה וההפסד, ואמרו מהתיצב על אדון כל הארץ שהם שמשים עומדים עושים שליחות אדון כל הארץ ושהוא השי"ת, והרצון בזה שבהשפעת זהרו ואורו וטובותיו עליהם וסבובם והקפתם סביב הארץ ישפעו מהטובות המושפעות עליהם על עולם ההויה וההפסד, ואמרו על אדון כל הארץ כמו כל צבא השמים העומדים עליו שהרצון בזה לפניו:

פרק יא

שדרך השמש דרך נוטה מו הקו השוה. פירוש שדרך סבובו הוא דרך גלגל המזלות והמזלות נוטים חציים לצפון וחצים לדרום:

לא היה נפסד עלינו סדרנו במנותנו גלגל כוכבים כדור אחד, פי' אפילו היו הגלגלים רבים במספר הכובבים לא נחוש לזה אחר שהכח המושג מכלם אחד מבלתי שנזהר לגבול אמתת השכלים והגלגלים מבלתי שנשית לב לאמתת השכלים הנפרדים:

אין מציאות המועיל וכונתו ותכליתו להועיל זה המקבל התועלת לבד. פי' כבר אמרנו בזה שהשי"ת כשרצה להמציא זה המציאות כפי מה שהמציאו אם מציאות השכלים הנפרדים ואם מציאות הגלגלים שהם בעלי חמרים וצורות קיימות בלתי נעתקות מצורה לצורה ומציור בעלי חומר משתנה האישים שזה הוא עולם ההויה וההפסד הטביע

בגלגלים כחות אשר בהקפתם וסבובם יקנו בהם שלמות עצמם וקיום ושלמות זולתם, או הוא אשר ישפיע להם הטוב תמיד ברצונו בלי אמצעות או באמצעות השכלים הנפרדים יגיעו כחות לגלגלים שפע רב לקיום עצמם ולקיום זולתם באמצעותם:

פרק יב

וכל גשם לא יעשה מעשה אחד מאשר הוא גשם. פי' מצד שצורת הגשמיות לכלם שא"כ היו כל הגשמים פועלים ואין זה כן אבל כל גשם הוא פועל מצד הצורה המיוחדת לו והמבדילה אותו מזולתו כאלו תאמר האש פועל מצד צורתו המיוחדת שהוא החום והיובש. שאם היה זה מצד צורת הגשמים היו כל הגשמים פועלים בכמו זה הפעל:

אחר שהוא נמצא. רוצה בו אחר שהמחדש הקדמון נמצא, ואי אפשר בהכרח מבלתי שיהיה המנעות הפעולה, הרצון בזה אחר שהוא קדמון ופעל פעלו בעת מה ובעת פעולתו אם ניחס אותה אל מציאות הקדומה זמן אין תכלית לו אי אפשר בהכרח מבלתי שיהיה המנעות הפעולה המחודשת קודם חידושה אם מהעדר ערך אחד בין מהפועל והפעול אם היה הפועל גשם או מפני העדר הכנת החומר אם היה הפועל בלתי גשם:

פועלים קצתם בקצתם ומתפעלים קצתם מקצתם. פירוש פועלים מצד צורתם ומתפעלים מצד חמרם כי לכל היסודות כח פעל והוא החום והקור וכח מתפעל והוא הלחות והיובש: קריבת גוף אל גוף או רוחק גוף מגוף, כאלו תאמר במקום מהמקומות יש באותו עירוב מן האש שיעור גדול עד שיתהוו באותו המקום הויות יש בה שיעור גדול מן החום ובמקום אחר אין באותו עירוב אלא שיעור מועט ובאותן ההויות יש בהם שיעור רב מן הקור וזהו אמרו אין רוחק גוף מגוף, המשל בזה בארץ האינדיי"ה הארץ ההיא חמה מאד בתכלית החום עד שיתהוו בהם הסמים החדים ר"ל כמו הפלפל והזנגביל ובארצות הקרות בהפך זה:

כי פועל הצורה צורה לא בחומר. פי' כי הפועל נתן בסבתו דומה למה שבעצמו. כי כל מזג מקבל התוספות והחסרון, כי הדברים יש בהם מן היחוד האחד יותר במקום מה מן העירוב ופחות מאותו היסוד במקום אחר וכן בשאר:

והוא יתחדש ראשון ראשון. פי' ההדרגה לא בפתע פתאום ברגע אחד:

כי כל חסרון בדבר או במדות הוא פועל הדמיון. רוצה בו שאם היה איש בעל שכל יש לו דעות בלתי אמתיות אין זה מצד השכל כי השכל הוא שלמות ומצד השלמות לא יגיעהו חסרון, אבל אלו הדעות הפחותות הוא מצד המשכו אחר הדמיון שהוא מתנועע תמיד או לישר או לבלתי ישר וכל פעל שיהיה מן השכל הוא ישר וטוב:

ומהנה נכנס למשפטי הכוכבים. כלומר מצד קורבתם למרכז נכנס למשפטי הכוכבים שנוכל לדעת מקרבתם העניינים אשר יורו עליהם:

פרק יג

הנטיה וההקף בקו. פי' הקו הוא מקרה שאין לו אלא אורך לבד ולא יצוייר כי אם בשבל ושיהיה הקו עקום הוא מקרה במקרה שזה הוא הנטיה שהוא מקרה בקו וכן ההקף:

שלא תתחייב התשובות אשר אין דרך לנטות מהם למי שיסכל זה. פי' מה שאני אומר כי העולם לא נברא בהתחלה זמנית שאם הניח זמן קודם שנברא העולם התחייב התשובות, וזה שאחר שהניח זמן יחוייב שתמצא התנועה אחר שהזמן נמשך לה, וכשתמצא התנועה ימצא המתנועע והוא הגלגל ויהיה הגלגל וכל מה שבו נמצא אם כן העולם קדמון:

פרק יד

תהיה התנועה אם כן נמצאת. פירוש זאת התנועה מקרה ולא תמצא ריקה מנושא והוא המתנועע א"כ אינה מחודשת. אשר בה נמצאה התנועה האחרונה תקדם לה תנועה, אם יהיה א"כ דבר נמצא מתאר בתנועה:

כי התנועה הסבובית אין לה הפך. פי' שכל הגלגלים יש להם תמונת העגול וכלם יתנועעו בסבוב ואם יש בהם שתנועתם מתחלפת שזה תנועתו מן המזרח אל המערב וזה תנועתו מן המערב אל המזרח זה חלוף אבל לא הפוך כי אין בתנועת הגלגל הסבובית מה שממנו ומה שאליו כי מה שממנו יתנועע אליו יתנועע ומה שאליו יתנועע ממנו יתנועע:

אמנם סבת הפסדו מה שבו מן ההתהפכות. פירוש כמו הגוף המורכב מן הפכים והם ארבע ליחות שיש בה הפכיות ויהיה א"כ הפסדו כשיותך גופו ונעתק כל יסוד אל יסודו כי אם הוא גוף כמו הצמחים יהיה הפסדו שיגיע מן ההפך אל ההפך כאלו תאמר מהצמיחה אל החסרון או מאיכות אל איכות כמו שיבא מהלובן אל השחרות היה הלובן נפסד או ממציאות אל העדר:

כל מתחדש תהיה אפשרות חדושו קודמת על חדושו בזמן, פי' ומי נושא זה האפשרות אם לא שתאמר שזה הוא החומר הראשון אשר ממנו יתהוו הדברים ואליו יפסדו וכן זה ההתחדשות הוא בזמן ואחר שהזמן נמצא התנועה נמצאת ונושא התנועה שהוא מתנועע נמצא א"כ א"א לך שתצייר החדוש לפי דעתו:

האפשרות הוא אצל הפועל לא בדבר המתפעל, פירוש שאפשר שיפעל ושלא יפעל ואחר שזה האפשרות הוא אצל הפועל לא יחוייב שיהיה שם נושא האפשרות אחר שזה

האפשרות איננו אצל הדבר הנפעל אבל אצל הפועל שאפשר לו שיפעל כך או שלא יפעל, וזה אינו כלום מפני שהם שני אפשריים:

פרק טו

נרצה עתה שנחקור אחר זה על השמים גם כן ונאמר התראם מתהוים מדבר. זה אמר אריסט"ו במאמר הראשון מספר השמים והעולם בכלל עשירי פרק א':

יעביר לו מה שיעביר לעצמו מיושר הטענות. פי' שיודה לו מה שיודה לעצמו, ולשון מעביר הוא נאמר הרבה בזה הספר כמו שנאמר עובר אצל השכל כלומר שהשכל מקבל אותו:

ואשר אין לנו בהם טענה. פירוש טענה ראיה, ואשר הם גדולים כאלו תאמר שעריהם נעולים בפנינו מאמרנו בהם למה זה, קשה מאמרנו אם העולם קדמון אם לא. פירוש למה זה הם בזאת התכונה כלומר הגלגלים אמר שידיעת זה הענין קשה לדעת סבוב חלוף תנועות הגלגלים על אמתתם כמו שהוא קשה לעמוד על אמתת הדבר אם העולם קדמון אם לא:

פרק טז

והיות הענין אשר אין מופת עליו נשאר עם היותו מבוקש לבד. בלתי מבואר אבל עומד בספק אם הוא כן אם לאו, או שיקובל כמו שקבלנו אנחנו אמונת החדוש ממרע"ה, שהנבואה לא תבטל אפילו על דעת מי שהאמין בקדמות. אמר החכם הנפש מוכנת בקצת האומות ותדבק בעצם הכללי ולא תצטרך כשתרצה לדעת דברים אל היקש ואל מחשבה אבל תסתפק בהתעוררות אלהי, הרצון בזה שהאומה ההיא מצד טבע ארצה וזכות אוירה יש לחכמיה יתרון על חכמי שאר האומות שקצתם עם שלמות הכח המדמה אשר להם בתחלת הצורה ועם שלמות הכח הדברי בלמוד ידבקו בשכל הפועל וינבאו בלי הקש ובלי מחשבה ואם לא נתעסק בלימוד, ויראה להם השכל הפועל בחלום או בהקיץ בעת התבודדם עם השתקעות הכחות הגופניות ויראה להם כאלו הוא מדבר עמם או יראה להם המלאך במראה נורא מאד או בתמונת איש או לא יראה כלל אבל ישמעו דברים והדברים ההם יצוייר חקויים בכח המדמה ובאותם הדברים ינהיגו בהם זולתם שנראה להם כאלו נצטוו בזה ומדעתם שהטבע כן חייב שיהיה לא שיהיה הדבר בכונה ולא ברצון ולא בהשגחה מהשם, וכן יאמרו שיש להם יכולת לחדש אותות ומופתים בעולם, ואמר אבוחמ"ד בספר הכונות במאמר התשיעי בשרשי האותות והמופתים אמר שסגולה בכח הנפש ועצמותה לרשום בחלל העולם בהסיר הצורה והמציא צורה ותרשום בשנות האויר אל הענן ויתחדש מטר כמו המבול או כשעור צורך ההשקאה

או מה שירוץ מרוצתו, וזה אפשר, כי כבר נתקיים באלהיות שההיולי משועבד לנפשות ומתפעל מהם ושאלו הצורות יבואו זו אחר סור זו עליו מפעולות הנפשות הגלגליות והנפש האנושית מעצם אותם הנפשות וחזקת ההדמות בהם אלא שיחסה אליהם יחס אור הנר אל השמש וזה לא ימנע ההדמות בהיות הנר פועל החמום והאורה כשמש וככה הנפש האנושית תפעל בהיולי העולם אלא שברוב יאצל פעולה אל עילתה המיוחד והוא גופה ולכן כאשר הגיע בה בנפש צורה נתעבת נשתוה מזג גוף והתחדש ליחות הזוהמא וכאשר נתחדשה בנפש צורת הנצוח נתחמס מזג הגוף ויתאדמו הפנים וכשנפלה צורה נכספת בנפש תחדש בכיסי הזרע חום חזק מעורר הרוח עד שימלאו ממנו עורקי כלי המשגל ויוכן אליו, וזה החום והליחות והקור אשר נתחדשו בגוף מאלו הציורים אינם בעבור חום וקור וליחות אחר רק מאת הציור לבד ואחר שיהיה הציור הגמור סבה להתחדש אלו שנויים בהיולי הגוף ואין זה להיות הנפש בו כי אם אינה בגוף היה ראוי שתפעל בגוף זולתה ובהיולי העולם כמו זה הרושם אלא שיש להם הקשר טבעי עם גופה המיוחד בה להתחדשה עמו וחשקה אותו בטבע והתעוררה אליו, ולא ירחק כמו זה החשק הטבעי כי הולד כאשר יפול באש ובמים הנה האם כבר תשליך עצמה תכף אחריו, ואחר שאיננו רחוק חשק נפשה לגוף אחר שהוא סעיף גופה, ואם לא יהיה חל בגוף נפשה אלא בגוף הולד, איך ירוחק חשקה לגופה בטבע, וזה הקשר החשק הוא אשר יביא רשומה אליו. וכבר יעבור רושם קצת הנפשות אל גוף אחר עד שיפסיד הרוח במחשבה וימית האדם במחשבה ויאמר שמצאו העין ולכן אמר העין יכניס אדם לקבר והגמל בעמק ואמר העין ממית, וענינו שהוא ישבח הגמל על דרך משל ויפלא ממנו ותהיה הנפש רעה קנאית ויחשוב נפילת הגמל ויתפעל הגמל ממחשבתו ויפול תכף. וכאשר יהיה זה אפשר לא יהיה רחוק שתחזק נפש מן הנפשות על צד הפלא בכח יותר מזה ותרשום בהיולי העולם בחדוש חום וקור ותנועה וכל הצלחת העולם השפל יסתעף מן החום והקור והתנועה כמו שקדם בחדושי האויר וכמו זה יקרא אות ומופת מיוחד, וכן כחות הנפש המדמה יתחזקו ויתדבקו ביקיצה בידיעת הנעלם כאשר קדם ויחקה המדמה מה שהשיג לצורה נאה וקולות דברים ויראה ביקיצה וישמע מה שהיה רואה אותו ושומעו בשיחה לסבה אשר זכרנוה ותהיה הצורה המחוקה בעצם הנכבד צורה נפלאה בתכלית והוא המלאך אשר יראהו הנביא והחוזה, ויהיו ידיעות אשר יגיעו אל הנפש מדבקותה בעצמים הנכבדים דומות אל הדבור נאה המסודר הנופל בחוש המשותף ויהיה נשמע כי זה ג"כ אפשר בלתי נמנע, כל זה ההתחכמות התחכמו כנגד התורה הקדושה עם שמאמינים בקדמות העולם יאמינו בנבואה ושהיא מחוייבת

על הדרך שאמרנו לא שתגיע להם הנבואה בכונה ורצון מהשם, והנה לא ראינו שום פילוסוף ואם הגיע לשלמות כל החכמות והושלם הכח הדברי אשר לו בתכלית השלמות בלמוד עם המדות היקרות שהוחזקו בהם שתגיע לו הנבואה ולא התפאר שום פילוסוף בנבואה, ואם לא היתה הנבואה כונה אלהית היה ראש הפילוסופים שהוא אריסט"ו ראוי בנבואה מכל הנמשכים אחריו או בימיו או לאחריו, והפלא מאלו הפילוסופים אשר יאמינו בנבואה ויהיה לאדם יכולת לשנות הטבעים מצד הכנתו והדבקו בשכל הפועל אם בלמוד ואם בלא למוד וחושבים בבורא יתברך שלא יוכל לשנות דבר אם בעליונים ואם בתחתונים אחר שהעולם מאתו על דרך החיוב, והרב השלם מורנו אמר שהנביא יצטרך אל שלמות המדמה בעקר היצירה ואל שלמות הדברי בלמוד וזולת זה אי אפשר שינבא שאלו הדברים הכנות לנבואה אמנם אפשר עם הגיעו לאלו ההכנות שלא ינבא כי נבואתו נמשכת אחר הכונה האלהית, אמנם אני תמה בזה משבעים זקנים אשר התנבאו ברצון האלהי אם הושלם שכלם בלמוד והשיגו השם השגה אמתית עם היותם נרדים בפרך ואם היותם רודים בעם העוסקים טרחם מרובה מאד ולא התעסקו בלמוד, וכן לפי דעת הר"ם שאמר בפסוק ואמרו לי מה שמו ששליחותו היתה שיאמת להם מציאות הבורא אצל חכמיהם ובקש ממנו באי זה דרך יאמת זה להם איך היה צריך לזה אם אלו השבעים זקנים היו שלמים בלמוד והיו יודעים המופתים על מציאותם. אבל בודאי נראה שהשכינה שורה על האדם החסיד הנכבד ואם לא הושלם שכלו בלמוד, וכן נוכל לומר בענין שמואל שהתנבא בהיותו נער והוא לא היה משיג ומכיר אם הקול המגיע אליו בנבואה אם היה נבואיי אם לא והיה מדמה בעצמו שעלי קורא אותו ולא נוכל לומר שהושלם בלמוד בזמן מועט והשתדל בידיעת החכמות המאמתות ידיעת הבורא ותדבק שכלו בשכל הפועל והגיעתהו הנבואה, והנה העידה התורה השלימה שהנבואה אינה שורה כי אם בישראל אחר כי הגוים ההמה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך ואמו נביא מקרבך מאחיך כמני אליו תשמעון ומזה נראה שהנבואה היא בכונת אלהית:

פרק יז

זה כלו יצטרך ג"כ אליו אם ילקח הכתוב כפי פשוטו. פי' שנראה מסדר הפסוקים שיתהוה ענין מה ביום אחד וענין אחר ביום אחד וכן בכל ששת ימי בראשית. ואמר אע"פ שאין הענין כן כמו שיתבאר שדעתו הוא שהכל נברא בעתה שהוא התחלה לזמן ואינה מן הזמן ולא היה זמן קודם לה שתהיה תכלית לזמן העובר והתחלה לעתיד ואח"כ

נבדלו הדברים בכל יום ויום והוא המשיל בזה לזורע זרעים בבת אחת ואינם יוצאים כלם בבת אחת אבל קצתם בזמן אחר וקצתם בזמן אחר:

פרק יח

לא מפני השכל בעצמו. פירוש אבל בשם ית' שנאמר שהוא עשה עת אחת ולא יעשה עת אחרת שאין שם סבה מונעת אותו מן הפועל כמו שיש בשכל הפועל שאין המונע לא מעצמו אלא מצד הכנת החומר א"כ כשיעשה עת אחת ולא יעשה עת אחרת זהו שנוי:

ידע זה החושב וכו' היתה הטעאה, פי' ותוכל לומר שאין הדבר דומה כי השכל הפועל אם יעשה עת אחת ולא יעשה עת אחרת אינו מצד עצמו אבל מצד הכנת החומר היתה זה יציאה מן הכח אל הפועל:

ואם יאמר אומר שזה אומר אמת. פירוש שהפועל נמשך לבד ואינו בגלל דבר אחר אינו צריך למביאים:

ולא יביא זה לתת סבה אחרת. פי' אשר בעבורה יעשה עת אחת ולא יעשה עת אחרת:

שאנחנו לא נאמין בתארים. פי' כשיהיו בו ענינים מתחלפים כפי מספר התארים כאלו תאמר חכם יכול רוצה, אבל הכל שב אל ענין אחד, וכבר ביאר כל זה בהרחקת התארים:

ובזאת הבחינה תפול זאת ההרחקה. פי' שאמרנו כי כמו שנסכל חכמתו אשר חייבה היות הגלגלים לא יותר ולא פחות כן נסכל חכמתו בהמצאו הכל אחד שלא היה בזמן קרוב, תפול ההרחקה שהיו מרחקים היותו עושה עת אחת ולא יעשה עת אחרת מצד שחכמתו קדומה בעצמו, ובזה הדרך היו מביאים ראיה שהעולם קדמון ושהוא לא גוף ולא כח בגוף. פירוש אחר שהגלגל מתנועע תמיד בלא הפסק, והתבאר שהוא בעל תכלית וכמו כן כחו בעל תכלית, וחייב שיניעהו כח ההנעה לאין תכלית מכח לא בנושא והוא ההתחלה הראשונה שאינה לא גוף ולא כח בגוף:

פרק יט

לא כל כונה. פי' כאלו תאמר שהמקיף יהיה המרכז והמרכז יהיה המקיף, או שהאש תרד למטה והארץ למעלה:

אי אפשר בטולו כמו שנבאר. פירוש הדבר שיהיה בטבעו שיהיה כך אי אפשר שלא יהיה, כאלו תאמר שההפכים בנושא אחד אי אפשר שיהיו, או קוטר המרובע בלתי שוה לצלעו אי אפשר שלא יהיה כן ושיהיה קוטר המרובע שוה לצלעו:

ואני אקיים התייחדות בנמצאות במה שצריך שיקיים בהם בהקדמות פילוסופיות. פירוש הנמצאות שצריך שיקויים בהם ההתיחדות הם השמים אשר בהם ההתחלפות

הגדול אשר לא יבואר בהם סבה אם היו על צד החיוב ואי אפשר מבלתי מיחד רוצה ומכוין אותו ההתחלפות אשר יראה:

כי מן השקר שיהיה החומר הזה לא במקום. פי' כי אחר שיש לו מקום לפי חלוף המקומות יהיו הצורות שיקבלם מתחלפות:

קצתם יותר ממהר וקצתם יותר מאחר. פי' כי האש מתנועע למעלה מכל היסודות והארץ למטה מכלם והאויר מתנועע למעלה ומתאחר מן האש והמים מתנועעים למטה וממהרים מן הארץ. כי הארץ היא במטה מן התחתיים והאש הוא למעלה שבעליונים מכל היסודות:

על אי זה פנים. פי' אריסט"ו אמר שיהיה הוא על צד החיוב. וזה שהוא השתדל לתת סבה בהיות הגלגל מתנועע מן המזרח אל המערב ולא יתנועע מן המערב אל המזרח. פירוש להיות אותה הפיאה הנכבדת שבפאות שהוא מתאר הגלגל כאלו יש לו ששה צדדין מעלה ומטה ופנים ואחור וימין ושמאל והאופק המזרחי הוא הימין, ואמר במשלו נחשוב שנדמה אדם שהקיף על עצמו גלגל והוא מניע אותו מן המזרח אל המערב ומתחת הארץ אל מעלה מן הארץ, שראוי הוא שיהיה זה ראש האדם אל מול קוטב הדרומי ורגליו אל מול הצפון וימינו באופק המזרחי ושמאלו במערבי ופניו אל אמצע השמים, ויהיה התחלת הנענוע מזה הגלגל באופק המזרחי בהכרח ויהיה נענועו אל אמצע השמים, וזה כפי מה שתמצא עליו התנועה היומית, כי יראה מענינה שהחלק אשר יעלה על הארץ הוא המכוון ראשונה בטבע, והרחיב בזה המאמר בספר השמים והעולם במאמר השני בכלל הב':

והשתדל לתת עלה להיות קצתם ממהר וקצתם מאחר ושזה מחויב לסדר הנחתם מן הגלגל העליון. פירוש דעת אריסט"ו הוא שכוכב ונוגה למעלה מן השמש ויהיה סדרם כן מן הגלגל השמיני, שבתאי צדק מאדים נוגה כוכב חמה לבנה ושיש לכל אלו ב' תנועות תנועה הכרחית מצד הגלגל המקיף בכל המניעם ממזרח למערב בהפך תנועתם המיוחדת שתנועתם המיוחדת היא ממערב למזרח, ואמר שהיותר ממהר בתנועה הכרחית היא שבתאי מצד קורבתו אל המקיף המניעו בתכלית החוזק, ויתחייב שיהיה תנועתו המיוחדת אשר היא בהפך הצד יותר מאוחרת וכל אשר ירחקו מהמקיף הם מאחרי התנועה הכרחית וממהרים בתנועתם הטבעית להם אשר הוא בהפך הצד, (אמר בזה הלשון) והוא אחר זה יבקש הסבה אשר בגללה היו הכוכבים קצתם יותר מאחרים מקצתם, ויאמר שהעלה בזה שאלה הכוכבים מפני שהיו מתנועעים תנועה מתחלפת לתנועת הגשם הראשון המתנועע בכל התנועה היומית היה ראוי שתהיה

הסבה באיחורם ומהירותם רוחקם וקרבם מן הגשם הראשון. וזה שכל מה שיקרב מן הגשם הראשון יהיה הכח המניע אליו מן הגשם הראשון המניע אותו בחלוף תנועתו יותר חזק ומה שירחק ממנו יהיה הכח הזה בו יותר חלוש, ויהיה כל מה שיקרב הכוכב מן הגשם הראשון יהיה המונע לו מתנועתו יותר חזק וכל מה שירחק יהיה יותר חלוש, ואע"פ שאין בהם שם מניע על דרך האמת, ואמנם שם תשוקה ובחירה וכל מה שתהיה תשוקתו ובחירתו להמשך אחר המניע יותר תהיה תנועתו למתנועע המיוחד בו יותר מאחרת, והוא מביא ראיה על אמתת זאת העלה במה שאמרוהו בעלי חכמת אלמגיסט"י מאמתת זה המציאות, וזה שהם מסכימים על שבתאי שהוא הגבוה שבכוכבים והיותר מאחר, ושהלבנה היא יותר שפלה שבכוכבים והיותר ממהרת שבהם, ושמה שיש ביניהם מן הכוכבים ימצא על הענין הממוצע מן המהירות והאיחור, אכל כבר יקשה המקשה על אריסט"ו, ויאמר ראוי היה שאילו היתה זאת הסבה אמתית שיהיה הענין נמצא בהם על סדר, ואין הענין נמצא כן, כי אם נודה שהשמש תחת כוכב ונוגה לפי מה שהיו רואים הקדמונים מחכמי הכוכבים מה נאמר א"כ בכוכבים האחרים, נמצא אם היו נוגה וכוכב למעלה מן השמש הם ממהרי תנועתם הטבעית לפי שנגה גומר הלוכו בי"א חדשים וכוכב בעשרה חדשים והשמש אשר תחתיהם בשנה אחת והוא מאחר התנועה תנועתו הטבעית, והיה ראוי לפי סדרו שיהיה יותר ממהר א"כ לא ימשך לו זה הענין על הסדר שחשב, ואבן רש"ד השתדל להתיר הספק והאריך בדברים כמו שתראה בכלל הה' מהמאמר השני בספר השמים והעולם:

נרצה עתה לחקור על שתי שאלות. פירוש אריסט"ו בספר השמים והעולם בכלל השלישי במאמר השני אמר והנה ראוי שנחקור על שתי שאלות חקירה מופלגת, האחת מהם למה היו הכוכבים הנבוכים אשר הוא קרוב משם מן הגלגל הראשון יתנועעו תנועות רבות ואשר הוא יותר רחוק יתנועעו תנועות מועטות וכבר היה ראוי שיהיה הענין בחלוף זה, ר"ל שיהיה מה שיקרב מן הגלגל הראשון יתנועעו בתנועות מועטות מפני שהגלגל הראשון אמנם יתנועע תנועה אחת בלבד, והוא יעשה בכמו זה המציאות לפי מה שנראה במבט הקודמים לאנשי בבל ומצרים שהשמש היא היותר רחוקה מן הגלגל הראשון אחר הלבנה, ושהיא ר"ל הלבנה היותר מועטת התנועה וזה שהלבנה על דעת אנשי בבל ומצרים אמנם העמידו לה ג' תנועות בלבד תנועת האורך ותנועת הרוחב ותנועת ראש התלי, ר"ל מקום חתוך גלגל הנוטה לגלגל המזלות, ואמנם בטלמיוס הוא העמיד שתי תנועות אחרות חוץ מאלה השלש תנועות ודעתו גם כן שהשמש למעלה מכוכב ונגה ולא חלקו בעלי הלימודיות בשהשמש היא ממעטת התנועה שבהם כמו

שלא חלקו כשהלבנה יותר שפלה שבכוכבים, ואריסט"ו מביא ראיה על זה ממה שעמד עליו שראה שמאדים לקה בלבנה. ואמנם המבוקש השני היא לאי זו עלה היא בגלגל הראשון כוכבים רבים והוא אחד ושאר הגלגלים הוא בהפך זה, ר"ל שלא ימצא בגלגל האחד מהם כי אם כוכב אחד, והוא מתנצל תחלה מן הדבור באלה השני מחקרים מפני קושיים ואמר שאין ראוי שיחשב בנו אם נחקור על כיוצא באלו הדברים שיש לנו מדת עזות ללא תכלית, אבל ראוי שנשובח על מה שנאמר באלה הענינים, מפני שמאמרנו בהם בלתי יוצא מסוג המופתים, ושישמח בזה העומד עליה, מפני שההשגה המעוטה באלה הענינים דבר גדול מאד מפני קשיים ויקרה בעצמה, עם מה שיש בחקירה על הענינים העמוקים מהדוד השכל והוצאתו אל הפועל והגעתו אל מעלתו השלמה, ואמנם היינו רואים שמה שיבוקש מאלה הענינים באלה הגשמים הנכבדים סגור ומסוגר אלו היינו מאמינים בהם שהם בלתי בעלי נפש, אך אחר שנאמין בהם שהם בעלי נפש מצד שהם מתנועעים בעצמם השתדלותנו בזה אינו יוצא מן ההקש ואינו נמנע ממנו, ונתחיל מן המבוקש הראשון ונאמר, שהדבר החשוב אשר הוא בתכלית החשיבות הוא אשר מדרכו להיות המעלה אשר תתיחד בו בלי מעשה ובלא פעולה וזהו דרך העלה הראשונה, ואמנם מה שהוא חוץ מזה מן הדברים החשובים ר"ל בעלי נפש, מהם מי שישיג הדבר אשר הוא ממין הפעולה השלימה אשר היא בתכלית במעשה אחד בלבד, ואלה הם הדברים הקרובים מן הדבר החשוב בחלטות והקרובות מעלת מן המעלה הראשונה בחלטות, ומהם מה שישיגו זאת המעלה במעשים רבים, ומהם מה שאי אפשר בהם זאת המעלה לא במעשים מועטים ולא במעשים רבים אבל אפשר בהם לקנות מה שהוא מסוג המעלה במעשים מועטים, וזה יהיה בהכרח לאחד משני ענינים אם למעלת הדבר הנקנה וכבודו אם למעוט המעלה הנקנית ורחקה מן המעלה השלמה, ומהם מה שאי אפשר בו להשיג דבר מזאת המעלה ר"ל אשר תושג למעוטה במעשים מועטים, וזה המין לא ימצא בו דבר ממעשי בעלי המעלות, ודמיון זה שקצת בנ"א יקנו הבריאות בבלתי התעמלות ולא מעשה וקצתם יקנוהו בהתעמלות מועט וקצתם יקנוהו בהתעמלות גדול ועניינים קשים וקצתם אי אפשר בו שיקנה הבריאות לא בהתעמלות מועט ולא בגדול אך יגיע למה שהוא דומה בבריאות במעשים מועטים וזה כלו מבואר ענין בעלי הנפש, ועוד שאנחנו נאמר שקצת הדברים יגיעו אל המעלה השלמה במעשה אחד וקצתם אי אפשר להגיע אל זאת המעלה אבל אפשר להגיע אל מעלות רבות ממנה במעשים רבים עד שיעמדו להם רוב המעלות מקום מה שאבד מהם מאיכות המעלה, וזהו ענין האדם עם הדברים שהם יותר נכבדים ממנו ואשר הם נכבדים בחלטות, כי

האדם מפני שאי אפשר בו שיקנה המעלה השלמה הושם לו קנין מעלות רבות ממין המעלה השלמה, וקצת הדברים אי אפשר בהם שיקנו מאלה המעלות ר"ל שהם ממין המעלה השלמה כי אם מעלות מועטות ומעשים מועטים, וזהו ענין בעלי חיים והצמח עם האדם, ומבואר הוא שקנין המעלה האחת בעצמה במעשים מועטים יותר נקל ומעט יגיעה מקנותם במעשים רבים, ואחר שנתישב מציאות אלה הדברים בבעלי הנפשות במה שהם בעלי נפשות אומר שהגשם הראשון אמנם נמצאה לו תנועה אחת מפני שאפשר בו שיגיע המעלה הקרובה מן המעלה השלמה או המעלה השלמה בפועל אחד בלבד ושמה שיקרב ממנו מן הרקיעים אמנם נמצאו לו תנועות רבות, אם מפני שהוא אי אפשר בו שישיג המעלה השיגה הגשם הראשון כי אם בפעולות רבות כמו אשר יקנה הבריאות בפעולות רבות או מפני שהוא אחר שלא היה אפשר בו השגת המעלה אשר השיגה הגשם הראשון, הושם קונה פעלות רבות מסוגה בפעולות רבות כדי שיעמוד לו הרבוי מקום מה שחסר ממנו משלימות האיכות, וזה בענין האדם עם מה שהוא יותר נכבד ממנו ויותר שלם המציאות, ויהיו הגשמים הרקיעיים הרחוקים מן הגשם הראשון. אמנם נמצאו אלו להם תנועות אם נודה שהשמש והלבנה באלה שני דברים ר"ל שהם המעטי תנועות שבכוכבים והרחוקים מן הגלגל הראשון לאחד מב' הענינים בהכרח מפני שאי אפשר בהם שיקנו הרבה מן המעלות כי אם מה שהוא למטה מן המעלות האמצעיות אשר יקנו אותם הגרמים השמימיים האמצעיים ולזה היו קנינם בפעולות מועטות בענין הצמח עם בעלי חיים, וזה שא"א שתהיה המעלה האחת בעצמה קנויה לנכבד ולמעט וכבד בפעולות משתוות במספר, ואמנם מה שלמטה מן הגשמים הרקיעיים מפני שלא היה אפשר בהם להגיע אל המעלה אשר הוא ממין המעלה אשר השיגוהו הגשמיים הרקיעיים היו פעולתם מועטות בערך אל המעלה המעוטה אשר בטבעם להשיגה. ואמנם המבוקש השני הוא למה היו בגלגל הראשון כוכבים רבים ומסבב אותם גלגל אחד ובשאר הגלגלים כוכב אחד ומסבבים אותו גלגלים רבים, הנה הוא ישיב על זה כשאמר שהגלגל הראשון מפני שיראה מענינו שהוא התחלת החיים ועלת המציאות לדברים החיים ובלתי החיים יותר משאר הגלגלים היה ראוי שיהיה כחו יותר גדול משאר כחות הגלגלים והכח העצום יניע גשמים רבים והכח הקטן יניע גשמים מועטים, ולזאת העלה היה הגלגל הראשון מניע כוכבים רבים בהתחלפות בתנועה אחת והיו האחרים מניעים כוכב אחד בגלגלים רבים, ואמנם היו הנה תנועות רבים כדי שיחליף הטבע בזה מה שאבד, אשר לא יהיו בהם כוכבים רבים שם לו תנועה

אחת בלבד ואשר שם לו כוכב אחד שם תנועות רבות כדי שיהיה כל גשם מהם תכלית מה שבטבעו לקבל מן השלמות ישתבח יוצר הכל, ע"כ דבריו:

ואיחור גלגל הכוכבים העומדים בחלוף הצד הוא עלה נפלאה, הרצון בזה כי אחר שגלגל הכוכבים העומדים שהוא בשמיני סמוך לגלגל המקיף הכל יתחייב תנועתו ההכרחית חזקה בתכלית מצד המקיף המכריח, ויתחייב ג"כ שתהיה התנועה המיוחדת אשר הוא בהפך הצד חלושה מאד:

והיה ראוי שיהיו יותר ממהרים ממה שתחתיהם, פירוש מצד שהם קרובים לגלגל המתנועע תנועה חזקה ויש תחתיהם שממהרים יותר מהם ואם כלם תנועתם מן המזרח אל המערב:

כעלת התחלף היסודות בהנחתם בין המקיף והמרכז, פי' אשר הסבה התחלף המקומות, כי מה שיקרב כל המקיף במהירות תנועת הגלגל יתילד באותו המקום אש וכן כל אשר יקרב הגשם אל נקודת המרכז התעבה עצמו וכבדה תנועתו והיה ארץ:

על מציאות השם בהכרח, פירוש כאמרו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה:

והנחות החומר מן הגלגל כמו שלמדנו אריסט"ו. ירצה בו החומר הראשון שהוא מתחלף ההנחות אשר סבת חלופם הוא הגלגל כי מה שקרב מן החומר אליו חדש בו דקות וקלות וחום מצד תנועתו וזה הוא סוד האש, ומה שרחק ממנו קצת קבל צורת האויר שאינו בקלות ובדקות וחום כמו האש, וכל אשר ירחק מהם החמר מתנועת הגלגל התהפכו הצורות שקבל, כמו שאמר הר"ם כל אשר יקרבו הגשמים אל צד המרכז התעבו עצמם וכבדה תנועתם כמו המים והארץ, וזה הוא האמתי:

פרק כ

והמאדיים כצורות אישי כל מין ופעולתם, פירוש כי לפעמים יגיע לאיש מאישי המין שנוי מה כמו שש אצבעות ביד או יולד חסר מן האברים או יולד ננס או טומטום או אנדרוגינוס וזה על המעט:

ואשר יסתור היותם במקרה שיהיו בעצם, פירוש יסתור היותם מעצמם ואחר שהם תמידיים יש להם סבה מחייבת:

כהתחייב הצל מן הגוף או התחייב החום מן האש, פירוש שאין לו ידיעה במה שהתחייב ממנו:

אבל יאמין החיוב כחיוב המושכל מן השכל, פירוש שהשכל יודע במה שהתחייב ממנו:

פרק כא

אמנם חייב לנו שלא נצייר שפועל פועל דבר אלא כשיקדם הפועל לפעלו בזמן היותנו אנחנו כן, הרצון בו בעבור שמנהגנו כך הוא שכל פעל יקדם לפעלו בזמן:

וזה ההקש אמרו בהתיחדות וברצון, פירוש שהוא מיחדו ומכוונו אלא שלא סר היותו כן:

שנו מלת החיוב והשאירו ענינו, פירוש שממלת החיוב לא יובן ממנו שיהיה פועל ומכוין או מיחד, אבל הם לא הועילו כלל באמרם מיחד או מכוין אחר שלא סר היותו כן הרי השאירו ענין החיוב:

החלוף הנמצא בשמים, פירוש שממהרי התנועה למטה ממאחרי התנועה כמו שזכרנו בפרק י"ט מזה החלק:

אשר לא יסופק אדם שהם ר"ל החום והקור והלחות והיובש הם המחדשים לאלו, פירוש שאי אפשר לומר בזה ענין החדוש אחר שאין בכאן קדימת זמן אבל יאמר בהם ענין הסבה מצד מה שאלו האותיות מתחייבות, הרצון בזה מן החום והקור והלחות והיובש:

פרק כב

כי הדבר הפשוט אי אפשר שיתחייב ממנו אלא פשוט. כבר זכרנו זה בפרק רביעי מזה החלק מה שהוא דעת אריסט"ו, ודעת אבן רש"ד שהש"י יניע השמים הראשונים כמו שיניע החשק חשוקו והשבלים האחרים מניעים הגלגלים האחרים דלא יאמר בעבור זה שהוא משתוה להם מצד הנעת הגשמים, ואיה כל מופתי אריסט"ו אשר עשה אותם מצד מציאות התנועה הנצחית על מציאות המניע הראשון אחר שדעת הפילוסופים הנמשכים אחריו לפי דעת מורנו אינם מודים שיהיה הסבה הראשונה מניע הגלגל המקיף המעולה שבכולם, והלא מופתי אריסט"ו הם מבוארים שהתנועה הנצחית תורה על מציאות המניע הנצחי שהוא השם ית' מצד שכל גשם כחו בעל תכלית אחר שהוא בעצמו בעל תכלית א"כ לא תתמיד זאת התנועה אם לא יניעהו כח ממניע נצחי שהוא בלתי בעל תכלית, וזהו דבריו אמר בשמיני מן השמע שאי אפשר דבר בעל תכלית יניע זמן אין תכלית ושאי אפשר שיהיה בגודל בעל תכלית כח בעל תכלית, הנה הוא הרחיב המאמר בעשותו המופתים על מציאות המניע הראשון מצד התנועה, ואם תאמר שהמופתים שהביא על מציאות המניע הראשון הרצון בזה השכל הראשון אשר נתחייב מהסבה הראשונה, א"כ לא הביא מופת מצד התנועה על מציאותו ית', וכמו כן לא תוכל לעשות זאת ההנחה בשום פנים שהוא ירצה במניע הראשון דבר זולת ההתחלה

הראשונה, שכבר התבאר במה שאחר הטבע תכלית הביאור שמה שהביא מופת על המציאות מצד התנועה הנצחית הוא הבורא ית' וזה מבואר ממאמרים רבים במה שאחר הטבע כמו שזכרתי כבר. ואזכור עתה אחד ממאמריו והוא זה, אמר אריסט"ו ואמנם שעצם מה נצחי ובלתי מתנועע מובדל ממוחשים הוא מבואר ממה שנאמר וכבר גלינו שאי אפשר שיהיה לזה העצם גודל כלל אבל הוא אין חלק לו ולא חלוקה לפי שהוא יניע זמן אין תכלית לו ואין לדבר בעל תכלית כח בב"ת הנה א"כ כל גודל אם בבב"ת ואם בעל תכלית ולזאת העלה לא יהיה בגודל בעל תכלית ולא בגודל בב"ת לפי שאין גודל לבב"ת כלל, וגם כן התבאר שלא יתפעל ולא ישתנה כי כל התנועות האחרות אחר המקומות הנה אלו הענינים הם מבוארים שהם כפי זה הענין. ובאמת כי כל זה אמר בהתחלה הראשונה שכל השתדלותו היה להודיענו שיש נמצא ראשון סבה לכל הנמצאות, הנה הבאתי במה שעבר ומאמריו הרחבים שאינו מדבר רק בשם ית', והנה הרב רבינו הביא ראיה על מציאותו מצד התנועה כמו שתראה בתכלית ההראות בהקדמותיו מזה המאמר:

מצד היות החומר ראוי לכך, פירוש לקבל הצורות מצד שהוא חומר כמו שהחומר הראשון מקבל כל הצורות זו אחר זו:

האלהים אם לא יאמר אומר שכל גלגל החומר שלו בלתי חומר האחר, פירוש באמת יכול אדם לומר שמאחר שלא תעתק צורת הגלגל לחומר האחר שחומר הגלגל אחד בלתי חומר האחר:

א"כ במה זה נפל ההשתתפות, פירוש אחר שנוכל לומר שחמר כל גלגל מתחלף לחמר האחר שאם היו חומר אחר היה מתחייב שיעתקו צורתם כמו שנמצא בחומר אשר תחת גלגל הירח א"כ במה זה נפל ההשתתפות אין בכאן השתתפות רק בתנועת הגלגלים הסובבת או בעמידת הכוכבים א"כ על כל פנים הם צריכים למיחד ולא ימשך לו הענין על הדרך הטבעי. או נוכל לפרש אחר שחומר הגלגלים יחוייב שיהיה כל אחד מתחלף לחבירו כפי מה שהנחנו באי זה דבר נפל ההשתתפות ויהיה הדבר ההוא סבה. שיתנועע הגלגל בסבוב או באי זה אופן נפל ההשתתפות שישתוו הגלגלים בעמידת אישיהם ר"ל הכוכבים שלא יתנועעו, על כרחנו צריך שנאמר שחומר אחד משותף לכלם ותשוב הקושיא למקומה והוא מה שאמר למעלה אחר שהחומר אחד משותף לכלם לא יתחייב העתק צורת זה הגלגל לחומר האחר, וזה הוא הפירוש האמיתי:

אבל אפשר שיהיו חסרון בקצת הבחינות, פירוש כי הפועל הנכבד אין שלמות לו שישנה פעלו ואפשר שיאמר שזה חסרון בחקו שיראה מענינו שלא היה פעלו שלם אחר אשר יצטרך לשנות בו:

ולא יטה ממנו אלא מי שלא יבינהו, פירוש הרב מורינו מודה לאריסט"ו שמציאות החומר אשר יקראהו חומר ראשון וכל מה שיתהוה ממנו ויפסד אליו הולך על סדר שהניחו אריסט"ו לא שיודה לו שהחומר ההוא הוא קדמון, אמנם אחר המצאו לא יצוייר בו שיהיה הווה נפסד וכל הדברים יתהוו ממנו ויפסדו אליו והכל חוזר חלילה כדמות סבוב הגלגל באנה ובכל חלק ממנו:

ירצה להרחיק ממנו כל סותר, הרצון בזה מה שיסתור הדעת ההם אשר קדמו לו:

פרק כג

כי הענין המופתי לא יוכל בעל התאוה שתחלוק עליו נפשו, הרצון בזה כי אחר שהתבאר הענין במופת אין יכולת שום אדם ואם הוא רב התאוה להאמין הפך הדבר ההוא אחר שנעשה על הענין ההוא מופת אי אפשר לו שתחלוק נפשו על הענין שהתבאר מופתו:

שישימך לחשוד אדם יום אחד בספק שיספקהו על חדוש העולם, הרצון בזה שאדם אחד יטעון ספקות רבות על החדוש וימהר להאמין באותם הטענות ותהיה בזאת האמונה סתירת יסוד הדת:

והיה תמיד חושד שכלך בו, הרצון בזה באיש ההוא המביא הספקות באמונת החדוש, ולא תאמין בו אמנם תקבל משני הנביאים הם משה ואברהם:

פרק כה

בעלי התוך, הרצון בו בעלי הסתר שהם לא יבינו הפסוקים כפשוטיהם:

אבל העברתם, הרצון בזה שהאותות אפשריות, כי מלת העברה בזה הספר במקומות רבים רוצה בה ענין האפשרות:

וימצאו לו דמיונות בכתובי התורה וזולתם, הרצון בזה שיש דברים רבים שהשם יתברך המציא אותם הדברים מזולתם כמו שתראה זה הרבה במעשה בראשית, כמו אדם הנוצר מהאדמה והבהמות והחיות:

והאות מעיד על אמתת טענותינו, פירוש ענין האותות מעיד על טענותינו שהכל בכונת מכוון ורצון רוצה:

פרק כו

הנודעים בפרקי רבי אליעזר, הרצון בזה שהמה נקראים פרקי רבי אליעזר:

ואי זה דבר הגיע מזה המענה, הרצון בזה שראוי שיושם בתשובת זה המענה שאמר לו מאור לבושו, וצריך שיאמר לו ואור לבושו מהיכן נברא:

ג"כ מורה בקדמות העולם, פירוש אחר שאור לבושו וכסא הכבוד בלתי נבראים א"כ הם קדמונים:

והוא מאמר יסבול הפירוש מאד, רוצה בו שהוא נברא, כי נראה מזה שהשמים נקראים כסא להוראתם על גדולת עצמו, ויש לפרש פירוש אחר שהוא בלתי נברא והוא תאר לו ית', והרצון בזה גדולתו ועצמותו, ואמר בשמים הכין כסאו כלומר הם מורים על כסאו שהוא תואר גדולתו ועצמותו, ולזה אמר אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור שנתן הנצחות לכסא שתאר הכסא כנצחות כמו שתואר עצמו:

וזה ביאר שהלוכן ההוא שתחת הכסא הוא חומר הארץ כמו שביארתי במעשה לבנת הספיר כו':

לא תקל בביאור חכמי ישראל, הרצון בזה לא יהיה בלתי נחשב בעיניך אותו הבאור שעשה ר' אליעזר שהוא מגדולי חכמי ישראל:

ודע זה, הרצון בזה כי מצד החלוף אשר בשני חמרים לא יאמר חומר אלא בשתוף הוא סבת התחלפם בקיום ובעמידה, שהחומר האחד שהוא השמים אישיהם עומדים והצורות קיימות בנושאיהם בלתי משתנות, והחומר הזה השפל בסבת פחיתותו ומעוט ערכו ואישיהם משתנים והם הויום ונפסדים:

פרק כז

סוף דבר העיון יחייב שלא יתחייב הפסד העולם, הרצון בזה שהעיון כמו כן לא יחייב השארותו:

למגיד במשל אשר נשאהו על פשוטו, הרצון בזה פסוקים שנאמרו על צד המשל בענין הפסד השמים והארץ אשר הוא משל על הריסת ממלכות וחורבן ארצות:

פרק כח

עד שהוצרך מי שלא שיער בזה החדוש שיאמר הזמן הנגזר לה, הרצון בזה שיחשוב שאי אפשר שימצא מחודש מבלתי שיפסד וכשראה זה הפסוק המורה הנצחית והוא מאמין אמונה קיימת בחדוש העולם ומאמין כמו כן ששלמה יאמין החדוש, פירש והארץ לעולם עומדת הזמן הנגזר כי חשב שלא תתקיים אמונת החדוש אם יאמין בנצחות:

שהוא רוצה ית' התמדת המציאות והמשך קצתו בקצתו, פירוש כי אמרו יבקש את נרדף שמרצונו הקדום שיהיה המציאות נמשך וקיים:

פרק כט

כן תביאהו לדבר הנבואה המיוחדת בו למי שיבינהו, הרצון בזה שיש יתרון בין האישים בדבורם ובענין מליצתם, מהם שכל דבריו צחים וערבים והם בתכלית הסדר והתקון, ויש אישים שהם למטה מזה בסדר דבורם ובצחות מליצתם והם בזה מתחלפים חלוף רב, ואמר שכן תבואהו הנבואה לדבר כפי הרגל לשונו בצחות המליצה וערבותה ובשמות משתתפים ומושכלים שהיה רגיל בהם:

כי ישעיהו נמשך בדבריו הרבה מאד ובדברי זולתו מעט, הכונה בזה שהענין נמשך בדברי ישעיה בעשיית ההשאלות וההמשלים הרבה ובדברי זולתו אינו נמצא כל כך:

כי העברים ירבו בשבעה, ר"ל במספר השבעה:

ואמרו וחד חריב כו', רוצה בו שאלף שנה יעמוד חרב א"כ נשאר הזמן והתנועה נשארת, שהזמן מקרה נמשך לה ובהשאר התנועה תשאר המתנועע שהוא הגלגל:

והוא על צורה אחת, אמר במורה רבי יהודה חריז"י שאלו דברי יחיד ועל ענין מיוחד, אבל אינו רוצה בזה העדר הגלגל כמו שביארנו וחד חריב, ונוכל לפרש שמה שאמר על ענין מיוחד או על צורה אחת, הוא על דרך שנאמר שני אלפים תהו שני אלפים תורה שני אלפים ימות המשיח, וירצה ושני אלפים תהו בעשרים שנה שהם שני עשיריות אשר הם תהו לאדם מצד רתיחת הבחרות לא ישתדל בלמוד, ושני אלפים תורה רומז בשני עשיריות שניות שישתדל בלמוד התורה ובלמוד החכמה, ובשני עשיריות שלישיות אמר ימות המשיח שהוא משוח בשמן המשחה ששון ההשגה השלמה ויהיה לו שכל בפועל או השכל הנקנה, והוא אשר יעמוד בשכלו תמיד הצורה המושכלת, וחד חריב שהוא עשירית השביעית אשר גופו בתכלית החולשה ויגיע החולשה לנפש מצד חולשת כליה, ואם אמר הרב מורינו וכל אשר יחלישו כחות הגוף ותכבה אש התאוה תחזק השכל יתרבה אורו ותזך השגתו וישמח במה שהשיג עד כשיבא האיש השלם בימים ויקרב למות תוסיף ההשגה ההוא תוספת עצומה ותרבה השמחה בהשגה ההיא והחשק למושג עד שתפרד הנפש מהגוף אז בעת הנאה ההיא, כל זה הוא כשלא הגיע אל זקנה מופלגת אבל כשהגיע להפלגת הזקנה יחלש הכח השכלי בחולשת הגוף, ואריסט"ו נתן טעם בזה בספר הנפש, והזקנה תתחלף בזקנים לפי רוב החום הלחות או מעוטו, שאנחנו נראה זקנים יגיעו לתשעים שנה או יותר ולא תהיה דעתם מבולבלת, ויש שהגיעו לשמונים או לשבעים ותהיה שכלם מבולבלת:

עד שמי שלקח שמים חדשים וארץ חדשה כמו שיחשב, הרצון בו כמו שיעלה על הדעת:

אמר אף שמים שהם עתידים להבראות הם ברואים ועומדים, אם כן לא רצה בהם התחדשות שמים:

לא תחשוב שהוא סותר מה שביארתיו, פירוש שמה שאמר שמים חדשים וארץ חדשה הוא משל להצלחת אומתנו אבל אפשר שהוא רוצה שהענינים ההם היעודים, רוצה בו הטובות היעודות אשר בנה אותם בשמים חדשים וארץ חדשה הם ברואים ועומדים ששת ימי בראשית, הכונה בזה הטבע המחייב לאותן הטובות. אמנם הטיב לנו שנאמר שזה, ר"ל התחדש הנפלאות הוא מרצון השם הקדום לא שיהיה שם טבע מחייב אותם שלא ימשך זה הענין בהיות הדבר טבעי כמו שביארנו:

להשמר מן הנפלאות, פירוש כי הם שנוי טבע, אבל לא ימשך הענין שיעמוד על השנוי תמיד שזה יהיה חדוש אם ימשך לו השנוי תמיד אבל כשיחדש הפלא ולא ימשך שנויו אינו יוצא מכלל אין כל חדש תחת השמש:

וכאלו הוא יראה על דרך משל שהוא שם בטבע המים שידבקו ויגרו, אומר אני שיש תימה בכאן איך יקרא טבע מה שיהיה ברגע אחד וגבול הטבע הוא סדור הפעולה המיוחדת לכל נמצא המתמדת בו, וכמו כן לא ימשך זה הענין כלל להנפלאות, מה טבע יש במים שישובו דם והמטה נחש או באריות שלא יזיקו לדניאל והם לא היו ששת ימי בראשית שהושם זה בטבעם, ולא באש שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה שלא היה באש היוצא מן העצים ההם נברא ששת ימי בראשית שהושם בו זה הטבע, וכן האש יש לו כח על החמום והשרפה ואיך יהיה לו בטבע הקרירות, ומה טבע יש בעמוד הענן ובעמוד האש אשר היו הולכים לפני בני ישראל, או האש אשר על המשכן תמיד או היות ההר בוער באש עד לב השמים, או הקול אשר שמעוהו משה וכל בני ישראל שהשיגו ממנו עשרת הדברות, או היות עמוד ענן בא אל פתח אהל מועד ובו יגיעהו הדבור, או עמדו ארבעים יום או שמונים יום בלא אכילה ושתיה, א"כ אין זה אלא לפי רצונו הקדום שיחדשו בעת שיתחדשו בלתי היות שם טבע מחייב אותם:

שם אמר תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהיה נקרע, אומר אני שמה שאמר תנאים התנה הקב"ה עם הים וכל הנמשך לזה, לא שהושם זה בטבעם אבל כל זה אמרו להגדלה, כאלו אמרו שהשם ברא את עולמו בתכלית השלמות והחשיבות ומתוך כך היה ראוי שלא ישתנה בהם דבר, אך השנויים הגדולים המתחדשים והם הנפלאות המתחדשות לעם אשר בחר לנחלה לו וליראי ה' ולחושבי שמו הוא להראות את גדלו לעם ואת ידו החזקה בהיות עיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם, והיות ההשגחה נמשכת בנו בעת נדבק בו, ולהראות את העמים והשרים את יפיה, כמו שאמר הכתוב ולמען תספר באזני

בנך ובן בנך, ואמר למען ספר שמי, ואמר ואמרו מצרים כי אני ה', ואמרו תנאים התנה הקב"ה, על דרך משל כאלו אמר שהתנה עמהם שימשכו ברצונו ושיפעל בהם כאשר ירצה, כמו המלך שגוזר על עבדיו והם משועבדים לו ונמשכים לרצונו ופועל בהם מה שירצה בעת שירצה:

אבל היה לו פתח ותחלה, פירוש בזה נחלוק עליו שהוא אומר שהעולם קדמון ואמונתנו שהוא מחודש:

ולפי זה הענין נאמר במרכבה חשמל, הרצון בזה שחש מורה על ענין המהירות על היסודות אשר אין להם התנועה מעצמם אלא בהיותם חוץ למקומם אבל במקומם הם נחים לעולם:

וכף רגל עגל, פי' שהיא מלה משותפת והנרצה בו ענין הגלגל שהוא העגול: נחשת קלל, וכבר זכר ההרים הרי נחשת, כנחשת קלל:

פרק ל

דע שיש הפרש בין הראשון וההתחלה, פירוש החכם הכולל ר' ידעיה ז"ל, וזה שההתחלה נמצאת במה שהיא לו התחלה או עמו, ר"ל באמרו במה שהיה לו התחלה שתהיה ההתחלה ההיא חלק מהדבר אשר הוא לו ההחלה לסבה באשר הוא הדבר ההוא, כאמרו במשל שיאמר שהלב התחלת החי, והיסוד התחלה מה שהוא לו יסוד, וביאור זה כי הלב הוא ההתחלה וסבה לחי כי ממנו מקור חיים והוא חלק ממנו ולא יקרים אותו בזמן באשר הוא בעל חיים, וכן היסוד הוא התחלה וסבה לבנין והוא חלק ממנו ג"כ ואינו קודם לו בזמן במה שהוא יסוד בפועל כי טרם ישלימנו איננו יסוד בפועל, ובדרך זה ג"כ הלב כי אע"פ שהוא נוצר תחלה איננו קודם לו במה שהוא חי בזמן כי גדר החי נזון מרגיש וקודם זה איננו חי אם כן אין הלב התחלה לו בפועל עד שיזון וירגיש. ובאמרו או עמו ר"ל מפני שנמצא דבר שתהיה התחלה וסבה לדבר ואע"פ שהוא סבה לדבר איננו חלק ממנו, שאין השמש חלק מהיום שהיום חלק זמן מוגבל ואין השמש חלק זמן אבל הוא פועל אותו החלק מהזמן הנקרא יום, ואיננו קודם לו בזמן באשר הוא סבתו כי תכף שיתחיל על האופק יקרא יום, ואמר כי המלה אשר תורה על ההתחלה בלשוננו הוא ראשית שנגזר מן ראש שהוא התחלת החי לפי הנחתו:

וכבר יוחלט ג"כ על זה הענין שהוא ראשון. פירוש על זה הענין הנקרא התחלה היסוד על דרך משל שיש לו קדימת זמן ואם זה איננו לו במה שהוא יסוד בפועל ומזה הצד נוכל לקראו ראשון:

והעולם לא נברא בהתחלה זמנית, ר"ל שיהיה הזמן התחלה וסבה לעולם בין שיהיה מהתחלות שהם חלק מהדברים אשר הם התחלה להם ואע"פ שלא יקדימו אותם בזמן כאשר הם התחלות להם, בדרך היות הלב התחלת החי והיסוד התחלת הבנין כמו שביארנו, או יהיה ר"ל מהדברים שהם התחלות לדברים אחרים ואינם חלק ממנו אבל הם נמצאים עמו ולא יקדימו אותם קדימת זמן באשר הם התחלות להם כמו שביארנו בעלות השמש לאור היום, מ"מ יהיה הזמן במציאות קודם לשאר חלק העולם, ואם נברא בדרך זה, ר"ל בהתחלה זמנית שיהיה הזמן קודם במציאות שאר הדברים, לא נמנע מאמונת הקדמות שהרי הזמן ספור הקודם והמתאחר אשר בתנועה ואין לו מציאות נבדל מהתנועה והתנועה אין לה מציאות כ"א במתנועע אשר הוא הפועל אותה א"כ תכף שנניח זמן נמצא תמצא התנועה וימצא המתנועע ויהיה הגלגל ומה שבתוכו קדמונים, זו דעת אריסט"ו ולא דעת תורתנו שכונתנו שהכל מחודש, זהו דעת החכם באמרו שהעולם לא נברא בהתחלה זמנית:

כי הזמן מכלל הנמצאות, ר"ל שהוא נברא בהבראות הגלגל שהוא מתנועע:

ופירוש זה הפסוק האמיתי כן הוא בהתחלה ברא השם העליונים והתחתונים, ר"ל באמרו כי בי"ת בראשית כבי"ת הכלי כי אצל המדקדקים יבוא הבי"ת בשמוש בשני פנים, בי"ת הכלי ובי"ת העזר, בי"ת הכלי הוא באשר דבר אחר נמצא תוך דבר שהדבר המקבל הוא כלי לדבר המקובל ויאמר שהוא נמצא בו, כאמרנו היין בחבית, ב' בחבית יאמר שהוא ב' הכלי, וב' העזר כמו ופעל בפחם ובמקבות יצרהו ובי"ת במקבות נקרא בי"ת העזר, ואמר החכם כי בי"ת בראשית הוא כבי"ת הכלי ר"ל כי העולם לא נברא בהתחלה זמנית כמו שביארנו אבל נברא בעתה שהיא התחלה לזמן ואיננה חלק מהזמן כמו הנקודה שאינה התחלה קוית אבל היא התחלה לקו, וזהו אמרו בהתחלה ברא השם העליונים והתחתונים, ר"ל בתוך העתה שהיא התחלה לזמן, וברא הכל יחד, כמו שיחולו הצורות החמריות בעתה לא בזמן ר"ל שלא יבואו חלק אחר חלק כן נברא הגלגל ומה שבתוכו יחד בעתה כמו שיאמר הוא לפנים עד שהמשילו לזורע הזרעים. חלוקים בארץ בבת אחת, וזהו אמרו בהתחלה ברא השם ר"ל בדבר שהוא התחלה לזמן שהוא העתה לא בחלק זמן שהוא התחלה זמנית. ואם תאמר כי העתה כמו שהיא התחלה לזמן כן היא תכלית לו כי העתה בעצמה היא תכלית לזמן העובר והתחלה לזמן העתיד א"כ איך קרא אותה התחלת זמן ולא קרא אותה תכלית, נאמר אמת כי בעתה ידבקו חלקי הזמן והיא תכלית הזמן העובר והתחלה לעתיד ואינה תכלית בזמן עובר כאשר לא היה זמן נמצא קודם אליה כלל, כי העתה הוא התחלה לזמן כמו הנקודה לקו וכמו

שבנקודה ידבקו חלוקי הקו ותהיה הנקודה אחת תכלית לחלק המסודר ראשון והתחלה לאחרון כי העתה האחת תכלית לזמן העובר והתחלה לעתיד, וכמו אם נניח קו אחד מתחיל ממקום מסויים ויש בהכרח נקודה בראשיתו אשר תהיה התחלה לקו המונח בלתי שתהיה תכלית שהרי אין חלק קו קודם שתהיה תכלית לו, כן כאשר נניח זמן נמצא התחיל בעת מה רמוז אליו ואין זמן קודם לו כלל ההכרח הוא שתמצא עתה שהוא התחלה לאותו הזמן המונח ואינה תכלית לזמן אחר שלא ימצא זמן קודם אליה כלל, וזה הוא אשר קרא החכם התחלה ולא קרא אותה תכלית, אמנם צריכים אנו לבאר למה אמר בכ' הדמיון באמרו כבי"ת כלי ולא אמר בי"ת כלי במוחלט, ונאמר כי כוונת החכם שהכל נברא בעתה כמו שביארנו ואמר שהוא ר"ל בי"ת בראשית הוא כבי"ת כלי רומז אל העתה שהכל נברא בו, ר"ל תוכו, לא בי"ת העזר שיהיה נעזר בו כמו שיעזר האומן בכלי אומנותו שהש"י אינו נעזר בכלי, ואמר כבי"ת ולא אמר בי"ת במוחלט באשר העתה אין לו מציאות כי אם בזמן ולא יושג כי אם בשכל, ואם אמר בי"ת הכלי במוחלט היה דומה חלק זמן כמו שיאמר ביום או בשעה אחת ברא השם את השמים ואת הארץ ולברוח מזה הספק אמר בכ' הדמיון ואמר כבי"ת הכלי ולא אמר בי"ת כלי במוחלט. זהו הנראה לנו בביאור כוונת הר"ם בפי' פסוק בראשית להמלט מאמונת הקדמות אשר אין נמלט ממנו בזולת פירוש זה ולקבוע בנפשותינו אמונת החדוש אשר הוא יסוד כל התורה, ואם הוא ענין קשה הציור מאד קצרו דעותינו להשיגו ולציירו לחולשת השכל האנושי אין לנו לסמוך רק על פי הנביאים שהגידו לנו ע"פ הש"י מה שלא יוכלו דעותינו להשיגו בדרך החקירה ע"כ דבריו:

ובאיזה דבר שוער יום ראשון, הרצון בזה שהם הבינו הכתוב כפשוטו שמשמעו נראה שלא נראו מאורות ר"ל השמש והירח אשר הם סבות היום והלילה עד יום ד' וא"כ במה שוער יום ראשון ויום שני ובעבור זה החליטו המאמר ואמרו שהיו זמנים קודם לכן:

אמרו בזה הלשון הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון, פי' שאחר שהכתוב אומר יום אחד ויום שני לא יפול במחשבה שישוער היום אלא במציאות השמש שהוא פועל היום, ואמרו ולא תלאן עד יום רביעי ירצה בזה שלא נראית פעולתם בשפלים עד יום רביעי אחר הקוות המים שהיה בשלישי, כי ידוע הוא שסבת האור התהפכות הניצוץ והוא צריך אל מקום קשה שיכה בו בכח שיגיע ההתהפכות וכל עת שהיו המים מכסים הארץ אינו נראית פעולת השמש כשפלים שהוא האור כמו שיש מקום בים אוקיינוס לעומק המים יהיה נעדר האור מאותו המקום מצד שא"א בו התהפכות הניצוץ:

זהו אמרו והארץ היתה תהו ובהו, רוצה בו שהוא שם כולל ד' יסודות ומנאם אחר מלת הארץ שהוא שם הכולל, אמר וחשך על פני תהום שהוא האש, ואחריו הרוח, ואחריו המים באמרו ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ואחריו הארץ הפרטית כמו שאמר ויקרא אלהים ליבשה ארץ, זהו דעתו, ומה שאמר וחשך על פני תהום ר"ל שהוא מלמטה מן האש בהדרגה קורא תהום וזהו אמרו כי ביסדו האויר על פני תהום יהיה חושך על פני תהום למעלה מן האויר. אמנם לגודל חסרוני איני מבין איך יראה מזה שחושך על פני תהום ירצה בו האש והביא ראיה בשמעם את הקול מתוך החושך, כי מפורש הוא בכתוב חשך ענן וערפל ואיך הפך שסבת החושך הוא הענן והערפל אשר הרצון בו החשך העב, וזכר האש בפירוש כמו שאמר ודבריו שמעת מתוך האש שהוא האש המאיר הנראה שורף כמו שאמר וההר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, א"כ איך הביא ראיה מהפסוק שאמר בשמעכם את הקול מתוך החשך שהרצון בו האש ומה טעם לזכור להם היסודי אשר הוא בלתי מאיר ולא שורף ולא מובן ולא מורגש, והאש שלנו הוא הנראה ופחדו ממנו פחד גדול כמו שאמר פן תאכלנו האש הגדולה הזאת וכן החשך היה נראה להם כמו שהאש נראה והאש היסודי איננו נראה לא מאיר ולא חשך שאילו היה אותו האש היסודי נראה לא היינו רואים כוכבים בלילה ומה טעם להזכיר להם מה שאיננו מורגש כלל לשום אדם בעולם והחשך שמזכיר בפסוק היה נראה לעין והאש יותר נראה עם החושך, ועוד מי יתן ואדע לפי הסדר שסדר שהניח שהחושך הוא האש מהו ואמרו וחשך על פני תהום שלא ידעתי בשום מקום שיקרא תהום זולת רבוי המים לגודל עמקם כמו שאמר תהומות יכסיומו, ואמר תהום אל תהום קורא לקול צינוריך, ואמר תהום אמר לא בי הוא, ואם התהום כמו שנראה יהיה הנרצה בו המים מה ענין החושך לפי דעתו שהוא האש היסודי הבלתי מאיר לסמכו אל תהום והוא סמוך אל הרוח לא אל המים, ועוד שנראה מאמרו ורוח אלהים מרחפת על פני המים בה"א הידיעה שהמים כבר הוזכרו וזה לפי הנראה במה שזכר קודם וחושך על פני תהום והיה מן הנראה שסמך חושך אל התהום מתוך שבמקום שיש רבוי המים שם יהיה חושך כמו שזכרנו, ובא להודיענו שאע"פ שנבראו מאורות ביום ראשון לא נראה פעולת השמש בשפלים עד יום רביעי שנתגלתה הארץ כי לרבוי המים לא היה שם התהפכות הניצוץ וזהו אמרו וחשך על פני תהום:

בצורה טבעית הלבישו. הרצון בזה שעד המקום המגיע התהפכות הניצוץ האויר חם ולמעלה ממנו חלק מהקר בתכלית הקרירות, והאיך העולה מן המים אשר הוא איד לח כאשר יעלה ויגיע אל מקום האויר הקר ההוא יתעבה וישוב מים, וכן תמצא בהרים

הגבוהים יש באותו האויר הקרוב להם קרירות גדולה ושם יתעבו האדים וישובו מים או שלג ויכנסו בבנין ההרים ומצד רבוי הליחות אשר בתוכם יתעבה האויר וישוב מים עד שיצאו מתחת ההרים נחלים גדולים:

והרקיע עצמו מן המים נתהוה כמו שאמרו הוגלדה טפה המצננת, הרצון שמרוב הקרירות התעבה האויר שם ונקרש והוא החלק האמצעי מן האויר כי למעלה ממנו יש אויר חם והוא האויר הקרוב אל האש:

ויתן אותם אלהים ברקיע השמים, הרצון בזה המאורות נתן ברקיע שהם השמים האמתיים, אמנם דעת אבן עזרא שהרקיע הוא האויר ואמר ויתן לא שהם מונחים ברקיע שהוא אויר אלא בעבור ששם יראו כמו שידמו ההמון:

מאמרו ברקיע השמים ולא אמר על רקיע השמים, רוצה בו שהם ידמו באמרו ברקיע השמים שהם בשטח הגלגל:

כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים, אמר אבני שיש מצד הקרירות הגדול אשר הוא שם ואמר טהור שהמקום ההוא בעצמו יש לו זכות אם לא מצד האדים העולים לשם יגיעם ההתעבות מצד הקרירות:

עד שלא ידעהו ההמון, פי' שאם ישערו בזה ידמו שירידת הגשמים הם עניינים טבעים ולא יהיו מפועל האל ויהיה זה מביא להרחקת השגחת השם מאמונתם והכתוב משער בענין המטר שהוא פלא גדול כמו שאמר עושה נפלאות עד אין חקר ואמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ואמת אם המקום ההוא מוכן להתעבות האד והולד המטר הכל תלוי לפי דעת תורתנו ברצון האל כמו שיעד טוב ואמר השם בעת שנעשה רצונו ונתתי גשמיכם בעתם ואם בעת שנמרהו ועצר את השמים, ואמר אליהו חי ה' אם יהיו השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי:

אבל להכרח התחייב כדי שתגלה הארץ, אולי הרצון בזה שמצד החום המגיע בהתהפכות ניצוץ השמש והחום המגיע מאת הכוכבים נתגלתה הארץ כמו שהתבאר שחום השמש יחסר המים אשר הם בימים בהעלותו האדים בשיעור מה שהגיעו לו המים מן הנחלים ולזה הים אין לו תוספת ולא חסרון, ואמר שזה המקום הוא סבה להגלות הארץ מצד עליית האדים לשם בחום השמש וחום הכוכבים בחומם נגבו ומשכו המימיות עד שנתגלה הארץ, והפילוסופים אומרים שחום השמש וחום הכוכבים ישמרו החלק המגולה מן הארץ שלא יכסוה המים מצד נגובם ויבשם המימיות ואין דעתנו כדעתם אבל הכל ברצון האל וכוונתו:

ושאמרו ואד יעלה מן הארץ אמנם הוא ספור הענין הראשון, הכונה בזה אע"פ שנאמר אחר ויכולו הוא ענין שהיה בשלישי קודם שתדשא הארץ שהאד העולה השקה הארץ עד שיעלו הצמחים ברצון השם:

כי ראש סבות ההויה וההפסד אחר הכחות הגלגליות, הרצון בזה שבתנועתם יתערבו היסודות וראש ההויה אחריהם:

שבהעדר האור ישאר הענין הנח, כלומר שלא יעדר ענין מענייני הארץ בהעדר האור אחר שהחשך טבע מציאות העולם השפל, אבל ישאר הענין כלומר שישאר הענין הקיים:

כל מעשה בראשית בקומתן נבראו ובדעתם נבראו ובצביונם נבראו. המשל בזה שאדם הראשון נברא כשנברא כפי שיעור הקומה והשיעור אשר לאדם כשיגיע לתכלית צמיחתו וכן נברא על שלימות דעתו והיה הנכבד או היפה שאפשר שיהיה במינו וזהו אמרו בצביונם נבראו:

ולזה לא ירוחק דבר מן הענינים ההם כמו שאמרנו שעד עתה לא היה טבע נח ועם זה כבר זכרו דברים וכו', נראה לפי דעת הרב שכל דברים שנזכרו בספור אדם וחוה ודבר הנחש ועץ החיים ועץ הדעת הכל אפשר להיות כמשמעו אחר שלא היה עדין טבע קיים ובכל יום מששת ימי בראשית היו מתחדשים דברים שלא היו קודם כמו כן אפשר שיהיו הענינים הנזכרים ואדם וחוה ושאר הדברים הנזכרים כלם על פשוטם אחר שזה היה הכל ביום הששי:

ומזה אמרם אדם וחוה נבראו כאחד, איני מסופק בזה וכן אני חושב שלא יספק שום אדם בזה שבריאת אדם וחוה וקין והבל ושת ועץ החיים ועץ הדעת שלא יהיה הכל כמשמעו, אבל החכמים על צד הרמז העירו על עניינים נכבדים והרב מורה צדק נמשך אחריהם, ומזה הענין זאת ההערה באמרם אדם וחוה נבראו כאחד מתאחדים מגב לגב, שזה הרמז הוא כי האדם מורכב מחומר וצורה ואמר מתאחדים מגב לגב שהם מחזירים עורף זה לזה כאלו אמר שהם הפכים כי מהאחד יגיע ההפסד והוא החומר ומהאחר יגיע השלמות והוא הצורה:

והבן איך היה הביאור שהם שנים בצד אחד, הרצון בזה מצד שהם אחד במציאות אחר שהאדם מורכב משניהם, והם שנים מצד הבחינה, כי השכל יבדיל בין החומר והצורה:

וזה שהם זכרו שהנחש נרכב ושהיה כשיעור גמל ושרוכבו הוא אשר השיא חוה ושהרוכב הוא סמאל, אין ספק שהש"י ברא כל מין ומין מהנמצאות בתכלית השלמות שאפשר שיגיעהו והטוב המכוון ממנו כמו שאמרו ז"ל אין דבר רע יורד מלמעלה א"כ כל

מה שברא באדם מן החושים ומן הכחות הפנימיות הם כלם לשלמותו וטובתו ולא לרעתו ולא לנזקו חלילה לאל מרשע, א"כ אין שום כח באדם שלא נברא בעבור פעולה ואותה הפעולה היא שלמות לו, אם כן על דרך האמת אין באדם כח שיתואר בנחש ולא בסמאל כונה ראשונה, אבל מצד בחינתו בעצמו והיותו נמשך אחר המותרות ברצונו, המשל בזה כי נברא לו חוש הראות לטובתו לראות במה שהוא נאות לו ויקרב אליו וישמר ממה שהוא כנגדו, וכן נברא לו הדמיון שידמה הדברים הנאותים לו וישארו בו המוחשים אשר קנאם מן הראות עד שיכסוף מן הדברים הנכספים ויתנועע הדמיון ואז יתעורר הכח המתעורר להגיע אל הדבר הנכסף ואמרו ז"ל עינא וליבא תרי סרסורי דחטאה אינון שהעין רואה את הדברים והדמיון חומד אותם, וכן נוכל לומר על דרך האמת שהם לו הסרסורים הטובים להגיעו אל המעלה השכלית כי השכל מתעורר מן ההרגש והדמיון על הענינים הכוללים אשר ישיגם אשר א"א להשיגם זולתם כי לולא חוש הראות והשמע לא יגיעו רשמי הענינים בדמיון אשר הדמיון מקבל אותם פרטיים והשכל לוקח אותם כלליים מן הדמיון כמו שאמר החכם לא יושגו המושכלות זולת הדמיונות, ולכן אי אפשר שיהיה ציור ולא משפט מבלתי דמיון והמשפט בדמיונות והחיוב והשלילה בשכל העיוני כמו המשפט על הטוב והרע כשכל המעשי, וכן הידים והרגלים נבראו לטובתו, הידים לפעולות הצריכות לו והרגלים להתנועע אל הנאות לו, וכן חוש הטעם להעמיד אישו העמדה האפשרית כפי החום והלחות וחוש המביא להולדה להיות מינו עומד, נמצא שאין בו דבר נברא רק לטובתו שהחושים כלם החיצוניים והפנימיים כלם לטוב לו המכוונים כונה ראשונה, ולזה אמר הנה האלהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים והוא מהפך דברי אלהים חיים, ומן הטובות אשר בו נבראו הכח האחד מהפכו לנחש והשני לסמאל, עד שבכל חושיו ישתמש ברעות יראה בחוש הרואה ממון אחרים ויתאווהו ויהיו אשר נבראו לו לפעולות הצריכות בהם יגזול ויחמוס וירצח, ורגליו אשר נבראו לטובתו בם מתנועע אל הפעולות אשר הם הפכיות לכונות המכוונות כו, וכן בחוש הטעם וחוש המביא להולדה ישתמש בהם במותרות עד שהם יהיו סבת הפסדו ואבודו, והם מכוונים כונה טובה שלולא ההנאה שישיג בחוש הטעם לא היה מתעורר אל מה שהוא צריך אליו מן המזון ולולא הנאת המשיג שישיג בחוש המביא להולדה לא היה מתעורר אל זאת הפעולה אשר בו קיום המין, והחושים אינם בעלי שכל ולא בעלי דעת שימשכו אל הנאות ויניחו זה המותר, לזה ברא לו הש"י המנהיג המושל הנכבד והוא השכל להנהיגו ולהדריכו בדרך ישרה טובה אם ירצה להמשך אחריו, ואם לא ינשכנו הנחש וימיתנו בלא און דלא ישאר לו שורש וענף, והם כנו הדמיון לסמאל

והוא הרוכב והמתעורר כשמשלו שכל פעולותיו מצד הדמיון אשר יתעורר מן הדבר הנכסף וזה המכונה בסמאל הוא המשיא המחטיא הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות, וזה הכח הדמיוני נקרא נחש כמו שנקרא סמאל והוא רוכב ומורכב אבל משני צדדין, וזה שאם היה הפועל הנכסף לו פועל טוב איננו לא מורכב ולא רוכב, ואם היה הפועל הנכסף לו הוא פועל רע יהיה הכוסף הגובר בו הוא המושל והרוכב, והוא עצמו ארצה בו הדמיון הוא המורכב, ואמר כשעור גמל כי הפעולות הנכספות רבות ואם היה הדבר הנכסף בחוש הטעם יהיו הכלים אשר בהם יעשו הפעולות בצואת הכח המתעורר ממהרים לצוד לו ציד להביא הדבר הנכסף, וכן בכח המביא להולדה יתעוררו כליו להשלים חפצו, וכן בכל הפעולות הרעות רגליו ירוצו ימהרו לשפוך דם בכח המתעורר אשר בם אם לא ימנעוהו מונעים מחוץ. וזה הכח המדמה יש לו סגולות אחרות אינם ממין הפעולות הרעות, וזה שהוא אפשר שיהיה בתכלית החוזק ויהיו בעלי הכח ההוא מנחשים או קוסמים ובעלי חלומות צודקים וכן בזה הכח עושים פליאות ותחבולות זרות ומלאכות נעלמות וכן יש לו סגולה נפלאה כשיהיה על תכלית שלמותו ביצירה, וכן הכח הדברי, ויהיה שופע עליהם השפע האלהי אז יהיה האדם מוכן לנבואה ויגיע לה אם ירצה השם אבל בלא שלמות שניהם לא תגיע לו הנבואה כפי דעת הרב רבינו משה ז"ל:

וממה שצריך שתדעהו ותתעורר עליו היות הנחש לא קרב לאדם ולא דבר עמו ואמנם היה השתדלותו לחוה ובאמצעות חוה ניזוק אדם והמיתו, הרצון בזה היות הנחש אשר זכרנוהו לא קרב לאדם שאין לו יחס ושום ערך עמו ולא התקרבות כי פעולתו היא שאינו משתדל מצד עצמו רק בידיעת המושכלות אשר הם בחוקו כי האדם כנוי לשכל, רק עם האשה שהוא החומר אשר כל רע והפסד מגיע ממנו עמו היו דבריו ונמשך לו, וכאמצעותו הרצון בזה באמצעות החומר או הנפש החיונית המתאוה למותרות, ניזוק אדם שלא השתדל באברים אשר בהתעסקו בם יגיע לו השלמות ויהיה שכל ופועל אשר הוא הדבר המבוקש ממנו:

והשנאה השלימה אמנם היא קיימת בין נחש והוה ובין זרעה ובין זרעו ואין ספק שזרעה הוא זרע אדם, הרצון בזה אחר שכל השתדלות זה הנחש להמשיך לה המותרות זהו השנאה הגורמת להפסידה ולהפסד זרעה שהוא זרע אדם אחר שהמכוון מן החומר אינו אלא בשביל הצורה ובהגיע ההפסד מפני החומר ימות האדם אשר היא המכוונת בשבילו והוא כמו הזרע אשר יכוון בו השארות המין וכמו שהאשה בלתי מכוונת בעצמה רק בשביל קיום המין שהוא הזרע והוא הדבר המכוון והוא הפרי, כן החומר

בלתי מכוון לעצמו רק בשביל הצורה והצורה נעזרת בחומר ומצד הכלים ההמריים כאלו תאמר השמע והראות והדמיון הם ההתחלות אשר בם הנפש השכלית תלקוט ידיעותיה שהיא מתעוררת מן ההרגש [והדמיון על הענינים הכוללים והמושכלות הראשונות המגיעות מן החוש ואם לא ידע מתי הגיעו א"כ היא הסבה להשמר הזרע שהוא המכוון:

הקשר הנחש בחוה. ר"ל זרעו וזרעה ראש ועקב והיותה מנצחת לו בראש והוא מנצח לה בעקב. פי' בהתמדת הפעולות ישובו לאדם תארים קיימים וקנינים הזקים וקשה לפרוש מהם אם היו הקנינים רעים הוא חזק באותם הפעולות, וזהו אמרו ואתה תשופנו עקב רוצה בו מצד ההמשך שנמשך אחר הנחש ישופנו וימיתנו עד שלא יהיה לו השארות כלל אבל בתחלתו כשלא החזיק יוכל לגעור בשטן ולהבהילו עד שימיתנו:

כשבא נחש אצל חוה הטיל בה זוהמא ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, הרצון בזה כשהתגבר הנחש והיה לו ממשלה על חוה כממשלת איש ואשתו שהיא כבושה תחתיו ונמשכת לו הטיל בה זוהמא, רוצה בו ההמשך אחר המותרות אשר יטרידוה מהמשך לאדם שהוא השכל, וישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן שהוא זוהמת דעות נפסדות ולמשוך אחר המותרות נתן להם התורה המדרכת אותן להיות החומר כבוש תחתיהן ולמשול עליה ממשלת הראויה, עוע"א שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן, הרצון בזה זוהמת דעות נפסדות וזוהמת המשכם אחר המותרות:

ועץ החיים מהלך חמש מאות שנה וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו, רצו בעץ החיים הגלגל אשר החיים יבואו מאתו ברצון השם לכל בעל חי, ואמר חמש מאות שנה שזה השיעור לפי דעתם היא ממרכז הארץ עד גלגל הירח, ולפי חשבונם שחשבו השיעורים יהיה שיעור הגובה עד גלגל שבתאי יותר משמת אלפים שנה. ואמר לא סוף דבר נופו אלא קורתו, מצד שדמהו לעץ החיים והעץ יהיו ענפיו יותר גבוהים מעצם גופו שהוא קורתו והנוף הוא קורת הענף העולה למעלה יותר מעצם גוף האילן, והרצון בזה שהשיעור הוא עד קרוב הגלגל לא עד גבנוניתו, ואמר שכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו מצד שהמשילו אותו לעץ והמים הם חיי העץ והחכמה והתורה נקראו מים כמו שאמר הוי כל צמא לכו למים וכאלו אמר שהמשתדלים בחכמה ובתורה הם אשר יזכו להיותם חיים כמו אלו הגלגלים שהם חיים וקיימים:

עץ הדעת לא גילה הקב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו, פירוש זהו עץ הדעת טוב ורע שזה הוא הידיעה במגונה ובנאה שהוא במפורסמות ולא במושכלות לא גלהו לאדם שהוא השכל העיוני שאין זה מפעולתו שאיננו משתדל במעשים כלל אבל בידיעה לבד

כמו שאמר החכם, כי השכל העיוני למה שהיה מה שידעהו דברים קיימים על תואר מתמיד קיים הנה מדרכי החכמה לא ההנהגה והעצם:

ויקח אלהים את האדם עלה אותו, הרצון בו מדרגת מעלה על כל הנמצאות כלם. ויניחהו בגן עדן, פי' ששם בכחו שישיג כל הנמצאות כלם ולהתענג בגן עדן ההשגה האמתית מצד אכלו מכל עץ הגן לבד עץ הדעת, והאכילה ההיא הוא השגת עניני הנמצאות המורים על מציאות השם וכנה אותם באכילה מצד שבחוש הטעם ישיג טעם הדבר הנאכל, כן יש לו בכח להשיג מיני הנמצאות וידיעת סבתם ומהותם, ולא הזהירו אלא לבלתי אכול מעץ הדעת שהוא ההמשך אחר שני החושים והוא חוש הטעם וחוש המביא להולדה אשר הם המונעים אותו והפוצעים והמכים בלהט החרב המתהפכת מליכנס אל דרך עץ החיים:

וקין והבל ושת והיות קין הוא ההורג הבל ושהם יחד אבדו אעפ"י שהאריך לרוצח ושלא התקיים המציאות אלא לשת. איני חושב ששום אדם יסופק שהרב מורה צדק לא יאמין שאלו הדברים כמשמעם, הרצון בזה שחוה ילדה בן תחלה וקראה אותו קין, והראיה בזה שהענין כך הוא שקראהו בזה השם מצד שאמרה קניתי איש את ה' ולמך היה מבניו ואמר כי שבעתים יוקם קין שהיה הדבר נודע לו שהשם יפרע ממנו וכן ראינו כל הספור הארוך בדבר השם עמו על הריגת הבל. אמנם הרב הנכבד הורנו והישירנו שאין השארות לאדם מצד קנין המלאכות ולא מצד קנין המדות והכח על ההנהגה שאלו כלם אובדים. אמנם אפשר שימשך הקיום והעמידה לאחד יותר מהאחר כמו הקנינים אשר יקנם מעושר ונכסים, ואולם מי שיש לו המדות הטובות וטוב ההנהגה והעצה לא יהיה נחשב ולא יתקיים ענינו מצד שאין לו קנין העושר אשר הם לעזר לו להתמדת המדות הטובות וטוב ההנהגה, ומזה תראה שהבל נהרג תחלה והאריך השם לקין שהוא בעל הקניינים והעושר ואם בסוף הוא נהרג ולא ישאר לו שרש וענף והקיום והעמידה, וההשארות הנצחי הוא לשת והוא מענין יסוד כמו והיו שתותיה, והוא השכל האנושי האמתי המשיג והיודע דעת עליון וישתדל בידיעת תורתו ובשמירת מצותיו וישיגהו השגה האמתית מצד פעולותיו, אמנם קין והבל ואם יש מעלה וגדולה להבל על חבירו שניהם אובדים ואין להם קיום והשארות, ואמר בהיותם בשדה במקום שאין שם אדם, פירוש שאלו שנים הם חוץ מהגן במקום שאין שם אדם כי האדם שהוא השכל האנושי הוא בגן עדן ואינו עומד חוץ ממנו, ואפשר לפרש עוד בהיותם בשדה נהרג הכל ואם יש מעלה ויתרון על קין כי המדות וטוב ההנהגה אין לו לעצמו כי הוא לא יצטרך להם אלא מצד הקבוץ המדיני ובמקום שאין שם אדם לא יושג לו שום תועלת במדותיו וטוב

הנהגתו, א"כ הוא נהרג שם ואין לו השארות כלל, אבל האדם המשיג הנמצאות ומשיג מציאות הש"י בידיעה אמתית הוא עומד קיים בהשגתו בלתי נפרדת ממנו באי זה מקום שיהיה וזהו חלקו והוא לו לבדו ואין אחר שותף בו:

שהלשונות הסכמיות לא טבעיות כמו שכבר חשבו זה, פי' שחשבו אנשים שהמליצות מורות בטבע, מזולת שתהיה לנו בחירה בהם כלל לא בהירת הרכבה הנחית ולא בחירת הרכבה טבעית:

פרק לא

כי האזהרה מעבוד זולתו אמנם הוא לישב היחוד, הרצון בזה זה הוא נתינת טעם למה שאמר שהיא שלישית מפני שהוא מאמתת החדוש ואחר שהעולם מחודש יש לנו להאמין שיש שם נמצא קדמון הוא אשר חדשו בעת שרצה, שלפי סדור הפסוקים יראה שהיא רביעית:

פרק לב

ולא יתכן לפי זה הדעת שיהיה איש ראוי לנבואה ויכין עצמו לה ולא יתנבא, אם הענין כן כמו שהניחו הפילוסופי' שהנבואה טבעית אחר שהפילוסופים הגיעו אל החשיבו' ואל השלמות הגדול כשלמות הדברי ובמדות וחסידות וא"א שלא היו בהם רבים שהיה להם שלמות הכח המדמה עם המעלות הנזכרות ולא מצאנו אחד מהם שיגיע לו הנבואה ולא שיתפאר בה ואם היה ממה שבטבע היה אריסט"ו ראוי לנבואה להפלגת עיונו וגודל שלמותו וכן רבים מהם:

והנמנע מזה אמנם הוא כמו שנמנע מהניע ידו בירבעם או נמנע הראות במחנה מלך ארם בענין אלישע. הורנו הרב השלם שהנבואה תצטרך לשלמות המדמה ולשלמות הדברי בלמוד ולשלמות המדות וכאשר הגיע לו ענין טבעי הוא שינבא אמנם השם מונעו מזה לפי רצונו, ואמר שהוא מכת הנפלאות והמשיל בענין יד ירבעם ודומה לו אשר הענין טבעי שיניע ידו בבחירתו והשם מנעו, והנה זה היה על צד העונש בעבור שחשב להזיק לנביא, אמנם מי שיש לו שלמות הכח המדמה ושם השתדלותו בלמוד ובמדות הטובות אשר הם הכנות בהצעות למעלות הדבריות והכין עצמו לדרוש את ה' ולהתקרב אליו ולהשיג אמתת מציאותו כפי היכולת, ואין ספק כשיגיע למעלת הנבואה הוא יותר קרוב ויותר דבק בשם וידע מאמתות המציאות ומאמתת מציאות הבורא ית' יותר ויותר ממי שאינו נביא, כמו שאמר הרב בפ' ל"ד ודע כי הנביאים האמתיים ישיגו השגות עיוניות לא יוכל אדם לדעת הסבות אשר יתחייב ממנו הידיעה ההיא, ואחר שהענין כן (שאין) הנביא יותר נכבד ויותר מעולה שיודע מסודות המציאות ומשיג השם יתעלה

השגה אמתית יותר ממי שאינו נביא, והנבואה טבעית לכל מוכן ומזומן לה, איך יבא זה מלפניו וימנע טוב מבעליו, הלא ההתקרבות וההתדבקות בו הוא המבוקש ממנו כמו שאמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, ואמר ובו תדבק ההתדבקות האפשר לפי טבע שכלו:

פרק לג

אבל הדבור למרע"ה כו', הנה נראה בדברות הראשונות ובדברות האחרונות שישראל שמעום כלם מפי השם או מקול הנברא שהם לא אמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה עד אחר ספור עשרת הדברות, וכן בדברות האחרונות אמר אחר ספורם את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף. ואחר כן בא הספור ואמר הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש, ואמר במקום אחר ודבריו שמעת מתוך האש:

אמנם מאמר ישראל למשה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות תרגמו אונקלוס ולא יתמלל עמנא מן קדם ה', והנה מצינו דוגמת זה במשה והאלהים יעננו בקול ותרגמו אונקלוס ומן קדם ה' מתעני לי בקל, ותרגם פנים בפנים דבר ה' את כל קהלכם ממלל עם ממלל מליל ה' עמכון, וכמו שאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, כן נוכל לומר קול דברים אתם שומעים ששמעו ממש הדברים בהבדל אותיות וכנה אותם פנים בפנים: (אחר השלמת חבורו כתב) חלקו עלי חבירי במה שכתבתי והביאו ראיה מאמרו למען ישמע העם בדברי עמך שהדבור למשה לבדו והעם שומעים קול הברת הדבור לבד כמו שכתב מורינו, ואם יש לי עדים נאמנים על מה שהנחתי והמה הכתובים וחכמים גדולים ונכבדים בעוזרי, והם הרב הגדול יודע התורה על אמתתה החבר בעל הכוזר, והחכם הכולל אבן עזרא, ולא הייתי צריך עוד להביא ראיה, אעפ"כ ארחיב הדבור מעט בזה, שמה שאמר השם בעבור ישמע העם בדברי עמך רצה לחלוק כבוד למשה, לא שישלול מהעם שמיעת הדבור בהבדל אותיות, וזהו שאמר בדברי עמך שישמעו הדבור מבואר, וכמו כן הם נכללים באותו הדבור כמו שאמרנו, שאם שמעו הברה לבד והם קודם היו מסופקים בנבואתו איך עתה הותר הספק ואיך יגיע האמות להם וזה הכל להסיר הספק מלבם, אבל יהיה בהפך שיש להם ספק נוסף ויחשבו שהכל דרך לחש וכשוף, והם העידו על עצמם אחר שמע הדברות היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ועוד מן הפלא הגדול שיהיה הדבור למשה לבדו ואהרן הנביא שנעשו על ידו רובי האותות ונדב ואביהוא והזקנים לא ישמעו דבור מובן והשם כללן עם משה באמרו ויראו את אלהי ישראל, ועוד אין הדבור הזה שאמר הכתוב בדברי עמך יותר

חזק מכמה כתובים שמורים שהיו ישראל נכללים עמו, וממה שאמרו ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות, ואמר ודבריו שמעת מתוך האש, מורה שהיו הדברים נשמעין מובנים אליהם, ואם היה הדבור דבור היחיד הנפרד אין זה ראיה שלא היו ישראל נכללין עמו, ובמה פסוקים בתורה מדברים בלשון יחיד ואם הוא נאמר לרבים, ועוד אם היו אנכי ולא יהיה לך מלות בלתי מובנות איך ידעו מתי נשלמו אותן שני דברות שיאמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה, וכמו כן שיבוא משה קרוב להם להשמיעם אותן הדברות ויפסיק דבור השם והשם ימתין לו עד שישמיעם להם, וכן בכל דבור ילך וישוב, וכן אם שמעו אותן הדברות בהבדל אותיות איך יפסיקו דבור השם עד שישלים דבריו וכפי נראה שכן עשו בדברות ראשונות, ואחשוב שהן לא אמרו דבר אתה עמנו ונשמעה עד שנשלמו כלן, וכן אמר הכתוב את הדברים האלה דבר השם אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף ותרגם אונקלוס ולא פסק, שכלן נאמרו בסדר בלא הפסק ושהות בין דבור לדבור, ומה שאמרו רז"ל תרי"ג מצות נאמרו למשה בסיני שנאמר תורה צוה לנו משה והוקשה להם תורה בגימט' תרי"א הוא ואמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואם רצו בזה שמיעה ממש כמו שנראה מפשט זה המאמר היה נאות לפי דעתם כדי שישאר להם הסמך שעשו ממלת תורה לפי דעתם, ואם הכתובים מעידים הפך זאת הכונה, ואם רצו בזה שהם יושגו בעיון האנושי לא ימלט הדבר משלשה חלקים, אם ששמעו הדברים מפי השם והשיגו ממנו מציאותו השגה אמתית קיימת, או הם השיגו מעצמם זאת ההשגה העצומה, או משה השמיעם אליהם ולמדם מציאות השם ואחדותו ושהוא בלתי גשם ובלתי משתנה, ואם זה צריך לעיון גדול זמן ארוך וחקירה רבה והקדמות רבות, ואלו השלשה חלקים נמנעים שיהיו עם נרדים בעבודת פרך בחומר ובלבנים רוחצי' ידיהם מהם ויבינו אלו ההשגות העצומות בשעה אחת, ואיך יוכל משה להשמיעם לכלן והם מחזיקים לרוב מספרם חלק גדול מן המקום אשר לא יוכלו חציים לשמוע הכל כ"ש השגת הענינים העמוקים בידיעת השם, ונאמר לזה בסוף ארבעים שנה ולא נתן ה' לכם לב לדעת, וכן אם היה זה כן ראוי שיסופר בתורה בפלא גדול מן הפלאים, וכן אם היה המאמר שאמרו מפי הגבורה שמענום מפני שהם מושגים בעיון אנושי, כ"ש שיש דברות אחרות לא היו צריכים אל משה כלל מפני שהם מפורסמים אצל כל אומה כמו כבוד אב ואם ורציחה וגניבה וגזל ועדות שקר, א"כ נראה מזה שדעתם היה ששמעו את שני הדברות שמיעה מובנת לא השגה מופתית כדי שימלט להם מה שסמכו במלת תורה, והם חולקים בזה במדרש חזית שיש מהם אומרים כי עשרת הדברות כלם שמענום מפי השם כמו שנראה מן הכתוב שלא דברו אל משה כלל עד שמעם עשרת הדברות,

ויש מי שאמר שהם דברו למשה אחר שתי הדברות בעבור הטעם שאמרו במלת תורה ואמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה. ועם האמת יש בתורה פרשיות מאוחרות שראויות להיותן קדומות, בזה הענין אין ראוי לומר אין מוקדם ומאוחר בתורה שיפסקו דבור השם אלא אחר עשרת הדברות ודי לנו באלו הראיות עם דעת הנכבדים שזכרתי רעינתי בספריהם אחר המחלוקת, וברוך השם שזכני לכוונתם, ואומר עוד אם אצילי בני ישראל הרסו ושלחו מחשבותם והשיגו השגה אשר בכללה מן הגשמות מה שבכללה לפי דעת מורינו, עד אשר נתחייבו כליה, איך ישיגו המון ישראל השגה אמתית מעיונם מעצמם, ואם מרע"ה במראה הסנה הוצרך השם לפי דעת הרב הקדוש לעשות לו מופתים לאמת מציאותו בהם אצל חכמיהם ולא השיג אמתת מציאותו מעיונו מעצמו, רק היה נודע לו על דרך קבלה, איך ישיגו זאת ההשגה העמוקה והוא אמתת מציאות הש"י ואחדותו כל המון ישראל, ודי להם אם ישיגו אחר למוד גדול וזמן ארוך המוכנים אל ההגעה למין הזה מן השלמות, והוא כלו מה שצריך שיאמן בשם ושירוחק, אמנם ההמון כלם אי אפשר בהם זה, ולזאת הסבה דברה תורה בלשון בני אדם לקצור השגת ההמון להבין הדעת האמתי, ולקושי הענין בעצמו ודקותו ועמקו, והיתה מיחסת לשם כלים גשמים והפעלויות, והושאלו לו להורות שהוא חי משיג פועל משפיע רוחו אל הנביאים ושלם לאיש במעשהו, אמנם האמת הוא כמו שאמרתי שהם שמעו עשרת הדברות מקול נברא בראהו בדברים מוכנים בחוש השמע כמו שהנחנו:

פרק לה

ולא יטעך מה שבא בעמידת אור השמש ליהושע השעות ההם ואמר לעיני ישראל לא אמר לעיני כל ישראל כמו שבא במשה. יוכל לטעון הטוען אם הדבר אמת הוא כמו שנאמין אמונה קיימת האות ההוא הגבול שהוא עמידת השמש נודע לכל ישראל כמו שאותות מרע"ה היו נודעות כלם לכל ישראל ולא לפני כלם, וכן מופת קריעת ים סוף ומופת קריעת הירדן אשר הוא מלא על כל גדותיו כל ימי הקציר וברגע אחד נחלקו המים בעת נטבלו כפות רגלי הכהנים בירדן ולא נקפאו המים רק היו עומדים במאמרו של מלך והיו שם כל ישראל לבד הנשים והטף מבני גד ובני ראובן, וכן הפלת חומות יריחו ותקעם בשופרות ביום השביעי היו שם כמה אלפים מישראל ונודע הדבר לכלם ידיעה שלימה. ומופתי אליהו ואלישע היו גדולים ומן הגדולים שבמופתי אליהו מהמופת שנעשה על יד משה רבינו ירידת האש על המזבח שמיני למלואים שהיא אחר ירידתה היתה פעולתה לפי טבעה, ואש אליהו פעלה לפי טבעה ובהפך מה שבטבע שלחכה כל המים אשר בתעלה, וכן היה זה נגד החולקים עליו והם נביאי הבעל היו ארבע מאות וכמה אלפים

מישראל נמשכים אחר עבודתו. אבל לא היה זה לפני כל ישראל כמו שאמר הר"ם מורינו לפי שלא היו מקובצים יחד כי כל שבט ושבט היה בנחלתו ובארצו, ופרעה לא חלק במשה על אמונתו רק עד סור הצפרדעים שאמר לו העתירו אל ה' ואז הודה לו עליה כי מהשם הוא, וכן בדבר אמר ה' הצדיק ולא היה נמנע מלשלחם רק מצד קושי לבו לפי שהחזיק בהם להיותם עבדיו. וכן מן המופתים הגדולים שעשה אלישע שהיה בשומרון רעב כבד מאד עד שהיה ראש חמור בשמונים כסף ואמר אלישע כה אמר ה' סאה סולת בשקל מחר בשער שמרון עד שחשב השליש שזה דבר נמנע ואמר הנה ה' עושה ארובות בשמים אם יהיה הדבר הזה, אבל לא היה לעיני כל ישראל לפי שלא היו מקובצים יחד ואלו היו יחד היה עושה זה בפני כלם, ומ"ש הכתוב ביהושע שאמירתו היתה לפני קצת ישראל ולא לעיני הכל, בהגעת האות ידעו כלם, וכן במשה רבינו בכל האותות שעשה במצרים לא הודיעם קודם בואם רק לפרעה ועבדיו לא לישראל שהם היו בארץ גושן, וכן באמרו אם בריאה יברא ה' לא שמעו זה רק קצת ישראל שהיו סביבות דתן ואבירם אמנם בעת בא האות ידעו כלם, וכן בשני פעמים שעמד בהם ארבעים יום לא הודיעם זה קודם אמנם אחר רדתו, ויש לשאול בענין מופת יהושע איך אמר הפסוק ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע ה' בקול איש, והלא בכל מה שבקש מרע"ה מאת הש"י היה שומע בקולו לבד ההשגה המכונה בראית הפנים ובקשת הכנסו לארץ, וכן שמע בקול אליהו על ירידת האש באמרו ענני ה' ענני. וכן אמרו בשמואל אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר, וכן נוכל לומר בכלם. והתשובה בזה שהנביאים כלם השם הודיעם האותות ההם קודם עשותם או בעת התפללם אליו כמו שאמרנו, אמנם מופת השמש אשר נעשה ע"י יהושע לא קדמה לו הודעה מאת השם, וכן הוא לא התפלל על זה רק אמר שמש בגבעון דום והיה לבו נכון בטוח בשם שיעשה רצונו וזה היה מן הפלאים היותר גדולים זולת שמיעת קול דבור בהר סיני, אם זה כפשוטו כמו שנאמין אמונה קיימת כי לא קצרה יד ה' לעשות ברצונו בתחתונים או בעליונים, ומופת חזקיהו היה כמו זה אבל לא בזה התואר, וזה שהנביא אמר לו ביום השלישי תעלה בית ה' והוא שאל לנביא מה אות כי אעלה בית ה' ונתן לו הנביא אות כרצון הש"י והוא שאל אות יותר גדול שישוב השמש אחורנית עשר מעלות במעלות אחז אשר ירדה וכן עשה השם, כאלו תאמר דרך משל שעברו מן היום שני חלקיו ושב אחורנית עד ששב בחצי השמים, לא שהנביא אמר בגזרה שוב אחורנית כמו הענין ביהושע. מכל מקום הפרש יש בין משה לשאר הנביאים שנאמר בו אשר ידעו ה' פנים אל פנים מה שאין כן באחרים, וכן באותות יהושע אות השמש ידעוהו כל ישראל וכן אות הירדן ואות נפילת החומה נעשו לפני חמש מאות

וחמשים אלף מישראל והם חשובים כאלו היו שם כל ישראל. ואמר לו השם אחל גדלך בעיני כל ישראל ואמר גדל ה' את יהושע בעיני כל ישראל, אבל אותות משה רבינו רבו המספר והוא שכל האותות שנעשו במצרים ובמדבר ידעום כל ישראל בעשותם. וחלילה לרבי הקדוש מורינו שיכחיש עמידת אור השמש ליהושע אשר היה מופת גדול בתכלית הגודל שהשתדל הכתוב בספור גדלו ובמעלתו ושלא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו, וכבר הארכנו המאמר בזה הפרק ולא עורר מורינו בצד (אצטן) אסתן, שאם חשב הרב השלם שהיה משל לישראל על ההצלחה שהגיע להם ביום קצר כיום ארוך איך הצריך להבדילו ממופתי משה רבינו עד שלא מצא דרך ההגדל מצד מעלת המופת אלא שלא נאמר בו לעיני כל ישראל, וראה אמרו עמידת השמש השעות ההם, ולא יסבול זה פירוש אחר אלא מה שהוא מובן ממנו שהוא עמידת השמש ממש. וכן הקישו למופת אליהו, וכמו שדעת הר"ם בו שהוא אמתת ענין לא משל כמו כן הוא דעתו בעמידת השמש, וראה אמרו עוד כאלו אמר שהיום ההוא היה אצלם בגבעון כגדול שבימי הקיץ שם, אלו עדים נאמנים שדעת הר"ם שעמידת השמש הנה כמשמעו שעמד בלא תנועה זמן מה מהשעות וסרה טענת כל לשון מדברת סרה ודבה עליו. ועוד אם היה דעת הרב כמו שיחשוב הצלחה, ואם זה לא יצוייר ואין ראוי שיבוקש ואין בזה ענין נכר ולא מורגש, אין בזה שנוי טבע, והוא שיבקש שיגיע לו תוספת הצלחה ביום הקצר כמו שראוי שיהיה ביום הארוך, ולא ימנה זה בכלל המופתים עד שלא יבדילנו הרב ממופתי משה אלא מצד שלא נאמר בו לעיני כל ישראל. וכן אנשי המלחמה לא שיערו בו ולא ירגישו בזאת התוספת כי הטרודים בדבר מהטרדה החזקה לא ישערו בזמן, וידמה להם היום הארוך כאלו הוא יום קצר, ולא יודע זה ולא ישוער שיהיה הענין ההוא מופת, והכתוב הפליג המופת, וחלילה מהאמין הר"ם חלופו, כי הוא הבדילנו מן התועים בדעותיו האלהית, וקראנו ליחוד השם וידיעתו בדרכים אמתיים:

פרק לו

לאבר ההוא הנושא לכח ההוא ולטוב שבשיעורים, הרצון בזה שהאבר ההוא הוא המוח והכח הדמיוני הוא במוקדם המוח, אמר ולטוב שבשיעורים הוא שיהיה כמות המוח בשיעור שוה:

אמנם אם היה חליו בשיעורו או בהנחתו, פי' שלא היה שעורו בשווי ולא מונח על סדר נכון:

הנה ימצא בהם עת אחת תענוג לאדם מאשר הוא אדם, פי' כי הריחנים הטובים מועילים למוח ומטיבים אותו וכן קולות הנגונים מעוררים הנפש החכמה, וכן

ההשתכלות בעניינים היפים בתמונות היפות מרחיבים הנפש כ"ש למי שגבר עליו השחורה:

פרק לז

מה שינהיג בו זולתו. פי' כאלו תאמר הגלגל שהוא משפיע טובות בתנועתו על העולם השפל ברצון הבורא יתעלה:

פרק לח

ויוסיף זה ויצא מה שבכח בהוצאה ולפי דעת אחת, הכונה בזה שמצד הכנתו המזגית הוא מוכן על הגבורה ואם ירגילוהו בענין הגבורה יגיע אליו במהרה וזה אמרו ויוסיף זה ויצא מה שבכח בהוצאה כו', ויחסר ג"כ במיעוט עשייה וכפי דעת אחת, פירוש אע"פ שיש לו הכנה מזגית אל הגבורה אם לא ירגילוהו בזה וירגילוהו בעניינים מפחידים ישאר עם אותה ההכנה לבד אחר שלא יצא מה שבכחו אל הפועל וזהו אמרו יחסור ג"כ במיעוט עשייה וכפי דעת אחת:

קודמים ומתאחרים והווים. כאלו אמר מתאחרים שהם הגיעו אחר הענינים הקודמים ואלו המתאחרים ג"כ קודמים לענינים ההווים, לא שירצה במתאחרים שמתאחרים לאחר זמן כאלו תאמר אחר שני חדשים או שלשה חדשים יעזרוהו לשער מה שיבא אחר חדש אחד שהוא קודם הזמן המתאחר כי זה בטל:

פרק מ

ולרוב ההרכבה בזה המין מפני שהוא המורכב האחרון. פי' שיש בו ארבעה ליחות והם כנגד ארבע יסודות והכח על הצמיחה שהוא משותף בזה עם הצמחים והנפש החיונית אשר הוא משותף בה עם שאר ב"ח והכח השכלי אשר בו הוא נבדל משאר ב"ח א"כ הוא המורכב האחרון, ומתוך כך יתחייב שיהיה ההבדל רב בין אישיו:

ועלת זה התחלף המזג, ר"ל כי המדות נמשכות אחר המזגית כמי שיש לו חום חזק בלבו שיהיה תמיד כועס ומי שהדם גובר עליו יהיה תמיד שמח, וכן שאר המדות כלם נמשכות אחר המזגים, אמנם יש בכחו לנטות מהם ולהתגבר עליהם ומתוך כך נסכים למשיג שיסדר קבוצם וימשכו אחר חוקים נאותים לסדור ולא ימשך כל אחד לפי טבע מזגו שבזה יפסד הסדור והקבוץ לרוב התחלפות הדעות:

כי לכל צורה טבעית קצת מקרים מיוחדים נמשכים. הרצון בו כמו מדת הנדיבות והיושר והחמלה ויראת חטא וזולתם בלתי המקרים הנמשכים אחר החומר כמו הקושי והרכות והספוגיות והמקשיות והתמונה ותתואר והמקרים שיגיעו מצד שהוא בעל נפש:

יש לה מבוא בענין הטבעי, הרצון בזה מפני שהוא נימוס אלהי משוער בתכלית היושר והשווי והמכוון ממנו שימשכו בני אדם אחר זה הסדור לא יסורו ממנו ומרוב התמדתם ישובו הענינים ההם המסודרים בדת כאלו הם עניינים טבעים, אחר שהכל נמשכים אחר הדעות ההם נמצאת התורה לכל האנשים הנמשכים אחר פעולותיה כאלו היא להם ענין טבעי לרוב התמדתם ושקידתם בסדר ההוא המתוקן והישר סדרו הש"י הנותן אותה ומהם מי שיהיה הוא בעצמו ר"ל המנהיג בהנהגה ההיא

פרק מא

ענין איום מחריד יחובר לנביא בעת היקיצה, כמו שהתבאר בדניאל באמרו וארא המראה הגדול הזה, לחסרון דעתי אתמה על הר"ם איך הביא ראיה מדניאל שיגיע לנביאים במראה הנבואה איום מחריד אחר שדעת הרב הוא שדניאל לא היה נביא ולא הגיע למדרגת הנביאים, ואולי לו לבדו אחר שלא היה במדרגתם אבל היה מכת דוד ושלמה הגיע לו אותה הטרדה והרעדה, ואין ראיה מן הפסוק שאמר ותרדמה נפלה על אברם, שהיתה סבת התרדמה וחשכה נופלת עליו לרוב הדאגה הגיע לו במה שיעד לו מגלות זרעו והיותם עבדים בארץ לא להם זמן רב, ועוד מן הפלא איך יחשוב הר"ם שדניאל במדרגת דוד ושלמה ובספרו אומר במה שהשיג מאותם העתידות היו כחזון, כמו שאמר חזון נראה אלי ואמר וארא בחזון, וכן קורא הספר נבואת ישעיהו חזון, אמר חזון ישעיהו בן אמוץ, אמר עוד ואשא עיני וארא והנה איש אחד לבוש הבדים ומתניו חגורים בכתם אופז וגויתו כתרשיש ופניו כמראה הברק ופניו כלפידי אש וזרועותיו ומרגלותיו כעין נחושת קלל וקול דבריו כקול המון. ויש לומר שמתוך שראה במראה ההיא זאת הצורה הנכבדת המאיימת והמחרידה אמר ונהפכו צירי עלי והודי נהפך עלי למשחית, ולא מצאנו כן בשאר הנביאים שתבא להם הנבואה וכיוצא באלו הדברים המאיימים והמחרידים, וקרא זאת ההגדה מראה והיתה ביום, ואם אמר נרדם ופני ארצה הגיע לו זה מצד אותה ההשגה המאיימת, אחר אמר שהתחזק כשחזקו המלאך ואמר והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא ובשלשה מקומות קראהו מראה ולא קראהו חלום כי ביום היה ואשר עמו ברחו בסבת הטרדה ואחר שהגיד לו עתידות בכל מה שיקרה לעמו באחרית הימים, ועם ספורו שהמלאך היה מדבר עמו והגיד שהיה במראה אשר היא צורה אחת ממראות הנבואה כמו שאמר הרב איך מנאהו מכת דוד ושלמה, ואם יש לומר הדין עם הרב שלא למנותו במדרגת ישעיה ואם דבר לו המלאך והגיד לו עתידות במראה אחר שלא הגיע עניניו להיות שליח מצווה מאת המלאך או מאת השם להודיע לישראל דברי העתידות, מ"מ

אין לו למנותו מכת דוד ושלמה אחר שקרא נבואתו חזון ושהמלאך דבר עמו במראה מה שלא נאמר זה בדוד ושלמה:

פרק מב

כי כאשר הקדים כלל והוא שהשם נראה אליו התחיל לבאר איך היה צורת ההראות ההוא ואמר שתחלה ראה אנשים. יש לטוען לטעון בזה טענות ולמערער ערעורים ימאן ולא יאמין כלל בזה הספור המתחלף עם אורך עניניו ופעולות צורות מתחלפות וספור שחוק שרה ומאמר השם או המלאך בלשון דבור השם שאמר למה זה צחקה שרה והיא כחשה בשחוק ההוא ואורך הדברים ההם שזה היה במראה הנבואה, ודעת הרב מורינו שהשלשה אנשים נצבים עליו רמז שלשתן אל המדמה ואל השכל הפועל ואל השכלי, וזהו אשר רצה באמרו אל נא תעבור מעל עבדך, פי' ר' חייא לגדול שבהם אמר ורצה בזה השכל הפועל, וזה כלו רחוק מאד לפי קצת דעות, וזה כי שלשה אנשים לסדר באלו השלשה הנרמזים הוא זר, והספר אומר ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום ואברהם הולך עמם לשלחם, ועוד שאמר הכתוב ויבאו שני המלאכים סדומה בערב ולוט יושב בשער סדום ויבא לוט וירץ לקראתו וכל אותו הספור, עם זכירת אנשי סדום אשר נסבו על הבית והוכו בסנוירים והצלת לוט וכל אותם הפרטים הארוכים, ומכל זה נראה שהוא כמשמעו והיו אנשים ממש והיו נביאים וקראם מלאכים כי הנביאים והחסידים יקראו מלאכים כמו שאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים, ואמר להם חגי במלאכות ה', ואם יאמר אומר מה ענין וירא אליו ה' עם אמרו והנה שלשה אנשים נצבים עליו, יאמר לו אין מוקדם ומאוחר בתורה כמו שאמר רבי אברהם אבן עזרא, וההראות היה מאמר השם לו זעקת סדום ועמורה כי רבה וכל אותו הספור הארוך בבקשת אברהם ההצלה ושבזכות הצדיקים תהיה הצלתם:

וכן אמר עוד בענין יעקב ויאבק איש עמו שהוא בצורת נבואה. בזה תמה מה ענין ותקע כף ירך יעקב אם היה מראה נבואה ואמר הכתוב ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל והוא צולע על ירכו, שנראה מזה שזה הענין אמתי ר"ל הקעת הירך, וסמך לו ע"כ לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה:

תדע שהגר אינה נביאה ולא מנוח ואשתו נביאים כי זה הדבור אשר שמעוהו או שעלה בדעתם הוא כדמות בת קול. בכאן תמה גדול וכשתביט אותו הסיפור לא יאמינו רעיוניך שהוא ענין עלה בדעתם ולא שיהיה ענין בת קול, כי כל הדברים שתראה שנאמרו בתוך הענין יכחישו שיהיה בת קול או ענין עלה בדעתם:

ואמנם יטעה בזה שתוף השם, הרצון בו שקראו מלאך ומלאך שם משותף, אמנם אני רואה שהפסוק אמר ולא ידע מנוח כי מלאך ה' הוא אמר ולא יסף מלאך ה' להראות אל מנוח ואמר מות נמות כי אלהים ראינו וקראו כמה פעמים מלאך ה':

פרק מד

עד שלא ירחיק ממנו דבר, הרצון בזה מאחר שאין בו שום שנוי אלא אותה הקריאה היא בדבר המורגל לא יחשוב שזה הענין אשר שמעו הוא בדרך מדרכי הנבואה:

פרק מה

ודע שבלעם ג"כ מזה הכת היה בעת שהיה טוב. נשאר לי ספק בזה שהרי ראינו בעת שהיה רע והיה מבקש להרע לישראל ואמר דברי עתידות נכבדות וברכות לישראל כמו שאמר לו במראה הנבואה שוב אל בלק וכה תדבר, ואמר על עצמו מחזה שדי יחזה, ומראה ומחזה דבר אחד כמו שהורנו הרב והיה זה בהקיץ שאחר עשיית העולות היה הולך ונפרד מבלק והיה שומע במראה שהשם מדבר עמו ואומר לו שוב אל בלק וכה תדבר והיו דברי עתידות לא משלים לבד, וכמו כן נראה שהיה במדרגה יותר גדולה באותו העת יותר מדוד ושלמה שהרי כל אותם הצווים הגיעו לו מאת השם במראה הנבואה אשר קרא אותם מחזה אשר הוא המראה כמו שביארנו:

ובתנאים ההם כלם אשר קדמו באמתת הנבואה, הרצון בזה שהגיע לו שלמות הכח המדמה ושלמות הכח הדברי ושלמות המדות:

ולא יראה אמרו כמו שקרה לשמואל, היה נראה שהנבואה שהגיע לשמואל היתה בהקיץ שהוא נצטוה מעלי כשישמע אותו הקול יאמר דבר ה' כי שומע עבדך וכן עשה בשמעו את הקול מדבר אליו אמר דבר כי שומע עבדך והכתוב קראה מראה ואמר ושמואל ירא מהגיד המראה אל עלי, ונראה כמו שביום הגיע המראה בהקיץ כן אפשר שתהיה המראה בלילה:

וכמאמר מיכה בן ימלא ראיתי את ה'. לחסרון דעתי ומעוט הבנתי בדברי הרב יש לי ספק גדול בזה איך קרא נבואת מיכה חלום של נבואה ולפי הנראה מן הפסוקים יראה שאותה הנבואה הגיע לו בהקיץ בעמדו לפני המלכים יהושפט ואחאב או בעת שהיה מהלך לבא אצלם שהרי הוא אמר לשליח כל אשר יאמר ה' אלי אותו אדבר שיראה המלאך ידבר עמו:

כאברהם בשעת העקדה. גם בזה נפל לי ספק גדול שהרי הכתוב אומר ויקרא לו מלאך ה' שנית מן השמים ולא נזכר במקום שראה המלאך:

ואחר ההתנות במשה רבינו, פירוש שלא יהיה לכח המדמה מבוא בנבואתו:

ולא יגיע פועל המדמה לזה. וכבר נראה שמה שאמר במיכה ראיתי את ה' היה זה במראה כמו שנזכר למעלה:

שהוא התפעל מן ידע, רוצה בזה שהשם נודע לו מצד התדבקות השכל לא שיראה שהוא ידבר עמו:

אבל במראה הנבואה לא יושג בו אלא משלים או השגות שכליות, נפלאות ממני דברי הר"ם ולא אדע ולא בינת אדם לי להשיגם שהרי ראינו שהכתוב מספר באברהם בשעת העקדה ששמע קול המלאך שאמר לו אל תשלח ידך אל הנער ובאמת לא היה זה בחלום, כי בעת שלוף המאכלת לשחוט את בנו לא היה חולם אבל היה בהקיץ בשני פעמים שקרא לו המלאך, וכן תמצאו באלישע כשבאו לפניו שלשה המלכים והם יהושפט ויהורם ומלך אדום שהלכו להלחם עם מואב ואמר למלך ישראל בכעס לולא פני יהושפט אני נושא אם אביט אליך ואם אראך ואמר קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח אלהים והוא היה לפני המלכים ואמר להם אותה הנבואה אשר הגיע לו בהקיץ כנגן המנגן. וכן בענין אליהו כשבאה לו הנבואה ללכת נגד מלאכי ירבעם שהיה חולה והיה שולח מלאכים לבקש מבעל זבוב אלהי עקרון אם יחיה מחליו ואמר להם המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות וכאשר הגיעו לפניו שר חמשים וחמשיו השליטיים והתחנן לפניו אמר לו מלאך ה' רד אותו אל תירא ממנו ובאמת לא היה חולם אז והוא היה מדבר עם שר חמשים ואמר הכתוב וירד וידבר אליו כה אמר ה' יען אשר שלחת מלאכים לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון המבלי אין אלהים בישראל לדרוש בדברו לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות:

מבין שני הכרובים. שהרצון בו השכל הדברי לבד עם התדבקות בשכל הפועל, וכל אותם הנבואות אשר התנבא הגיעו מהש"י כפי רצונו באמצעות השכל הפועל, או היה קול נברא בראו השם אשר ממנו הוכן לו הדבור המגיע לו:

פרק מז

והחלי כלו המביא לזה העלם מה שהעירונו. הרצון בזה החולי המביא לאמונת ההגשמה וההפעליות הוא העלם מה שהעירונו, הרצון בזה העלם השמות המושאלים והמשותפים:

פרק מח

והמקרה ההוא ממותר הענין הטבעי, אמר אריסטו"ס כי הדברים אשר יחודשו בהזדמן לא ימצאו בענינים ההכרחיים, ר"ל שהם תמידיים כעלית השמש, ולא בעניינים המאדיים כמו החום בתקופת תמוז או הקור בתקופת טבת, ואמנם ימצאו בענינים

המעטים המתחדשים מהטבע והבחירה, ואמר וכמו כן ההבדל בין מה שיחודש בהזדמן ובין מה שיחודש מהטבע ענין מבואר בעצמו ג"כ, כי האצבע הששית תאמר בה שהיא נתחדשה מההזדמן ולא תאמר מהטבע, ולזה יחוייב שיהיו שני הדברים מתחלפים ר"ל ההזדמן והטבע להיות מה שיחודש מהם מתחלף, וכן יאמר הזדמן למה שיחודש מהבחירה כמו אדם שיצא מביתו לסבה מהסבות ומצא זהוב, הנה ההזדמן סבה פועלת במקרה למה שיחודש על המעט מצד מה שזה המועטי מתחדש מהדברים נמצאו בעבור סבה מהסבות והם הדברים הנמצאים כמו שאמרנו מהטבע ומהמלאכה, זה אמר אריסטוס במאמר השני מן השמע הטבעי:

אמר בירידת המטר על העבים אצוה מהמטיר עליו מטר ואמר במה שתהיה סבתו בחירת האדם במלחמת עם ישלטו על עם. אמר בשלוט נבוכדנאצר ומחנותיו אני צויתי למקודשי. יש לי ספק גדול בזה בערבו ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר עם המשך העניינים הטבעיים, שיש לומר כי אמרו על העבים אצוה מהמטיר עליו מטר הוא מניעת המטר ברצונו כפי מה שיחייבהו מן העונש כמו שאמרה התורה ועצר את השמים ולא יהיה מטר, ואמר ונתתי שמיכם כברזל, ואמר אליהו חי ה' אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי, נאמר ביעודים הרעים לאומה בעברם מצות התורה והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית, ואמר וזרעתם לריק כחכם ואכלוהו אויביכם, ואמר ואבדתם בגוים, וכמה יעודים רעים נמשכים לפי הענין א"כ איך נאמר שהענין נמשך אחר בחירת האומר לבד:

ובהמלט יוסף מבית הסוהר אמר שלח מלך ויתירהו. ג"כ יש לי ספק בזה, שאומר שזה גמול לו מאת הש"י לגודל מעלתו להיותו כובש יצרו באשת אדוניו עם היותה נכבדת והיא מפתה אותו יום יום ולירא השם נמנע מהפועל ההוא, ואמר שלח מלאך {*) במח"כ טעות הוא כי במקרא כתוב מלך לא מלאך, וממילא הותר ספקו. יג"מ} ויתירהו לפי שרצון השם בגמול טוב לאוהביו או בהצלתם מהפגעים יקרא מלאך כמו שאמר בדניאל אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני:

ואמר יוסף הצדיק לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים, הרצון בזה שזה היה בחירת האחים למכרו ויחד הענין ההוא לשם, ואם שיש לומר שהחלומות אשר חלם אשר הם היו סבת מכירתו היו ברצון השם לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים:

ואמר בענינים המקרים מקרה גמור ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה'. יש לי ספק גדול בזה איך קרא זה הענין מקרה ואברהם התפלל לשם בעבור זה ואמר ישלח מלאכו אתך ויצליח דרכך וכן אליעזר עבדו התפלל לשם כמו כן וקרה הענין בפי המבוקש ממנו, אמנם באמת ותהי אשה לבן אדוניך כאשר דבר ה' הוא בלשון בני אדם שייחסו

לכמו אלו הפעולות לשם אע"פ שידעו בעצמם שהשם לא דבר זה הענין ולא אמרו, אמנם כאשר ספר להם כל מה שאירע וספור תפלת הנביא ותפלת אליעזר חשבו שזה הענין הגיע מהש"י וכן היה באמת כי הועילה תפלתם:

ובענין יוסף וישלחני אלהים לפניכם. קרא זה הענין מקרה כי אחר שהיה במצרים אין מבוא לאמרו וישלחני ה' לפניכם שזה היה מצד בחירת אדם כמו שהיה מכירתו בבחירה, אבל קרה הענין אשר ראה אותו ואירע מה שאירע עד שבעבור אותה הסבה באו למצרים בסוף מצד בחירתו ומצד בחירת פרעה, ואם שי"ל שהכל היה מכוון מהשם ית' לקיים עוד כי גר יהיה זרעך וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול:

חלק ג

הקדמה

אמר הר"ם בהקדמה וראוי היה להעשות כן. שלא ימצא דבר כתוב יהיה בזה ההעלם מהאיש הבלתי ראוי לזה ולא יגיע הפסד בזה כי לא נעדר מקבל מפי מקבל והיה החכם מודיע לחכם אחר הראוי לזה אלה הסודות הנעלמים ברמזים, וכן נמשך הענין תמיד עד שלא נפסד הענין ולא נשתכח מהיחידי סגולות בשום זמן ולא חובר בזה ספר כלל וכן הדין לקצור הדיעות בתחלה לקבלם ואם הם דברים אמתיים ונכבדים יקרים. יחשבום האנשים אשר לא השיגו במדרגת העיון לדברי מינות, שאנחנו נראה התלמוד המפורסם והמותר לכל אדם ללמדו לא היה מחובר בספר כלל ליראתם מהסתבכות הדעות והתחלפם בהבנת הדברים הנכתבים כמו שנראה היום מהתחלפות הדיעות בתלמוד באוסרים ומתירים זה אוסר ומביא ראיה וזה מתיר ומביא ראיה, ?מנם הענין הנאמר בפה לא יפול בו ספק ולא חילוף דעות:

פרק א

ידוע שמבני אדם אנשים שצורת פניהם דומה לצורת אחד מבעלי חיים עד שנראה איש כאלו פניו דומים לפני אריה, הרצון בזה שאלו הארבע חיות כלם פניהם כפני אדם כלומר שהם בעלי שכל, וזהו אמרו דמות אדם להנה ואמנם פניהם שהם ד' נוטות אל אלו הפנים שהאחת פני אריה, הרצון בזה מצד שיש להם כח הגבורה החזקה בהתנועעם תמיד בלי הפסק. פני שור, רוצה בו שהם חזקים בתכלית החוזק כמו השור שהוא החזק שבבהמות, ופני נשר מדמה אותה לפני נשר לקלות תנועתם כמו הנשר שהוא קל העופפות מכל העופות והוא המגביה לעוף מכלם, כן הם יש להם מעלה בקלות

התנועה ורוממות הגובה והם כלם פני אדם, והפנים הרביעיים שהם פני אדם לא אמר בהם שתהיה נוטה לצורה אחרת:

ואמנם מלת שור להעיר ג"כ מצד גזרה, הרצון בזה ההשתכלות, שכלם בעלי שכל ונגזר מגזרת תשורי מראש אמנה:

וא"א שיאמר אולי זאת ההשגה היא השגת צורות אחרות, הרצון בזה שמאחר שאמר במקום פני שור פני כרוב שאלו צורות אחרות, א"א לומר זה אחר שאמר בסוף היא החיה אשר ראיתי בנהר כבר שהרצון בזה החיה הראשונה:

פרק ב

כל חיה מהן בעלת ארבעה פנים, הרצון בזה שאלו הארבע חיות שהם הארבעה כדורים יבאו מהם ד' כחות המכוונות בפנים אשר הפנים מורים על מציאות הדבר, כמו ופני לא יראו, שהרצון בו אמתת מציאותי כפי מה שהוא לא תושג, והם ארבע כחות הבאות מהם, כח יחייב העירוב וההרכבה אשר בעבורה מציאות הדומם, וכן יתן הנפש הצומחת לכל צמח וזהו מציאות הצמח, וכן יתן הנפש החיה לכל חי שזהו מציאות החי, וכח הנותן המדברת לכל מדבר ואלו מציאיות מכוונה בפנים כמו שאמרנו:

ובעלת ארבע כנפים, הרצון בזה כי כל מתנועע תנועה ממהרת יתואר בעופפות, ולזה יהיו הכנפים אשר יראו על מספר סבות תנועת המתנועע והסבות ההם הם ארבעה אשר הם מכוונים בכנפים, והם כדוריתו ונפשו ושכלו והשכל הנבדל אשר הוא חשוקו:

ובעלת שתי ידים. פי' הידים הם אשר בהם יעשו הפעולות, ומתוך שאלו החיות הם סבות הוית כל מתהוה אשר בתנועתם יערבו היסודות ויגיעו מהם הויות משתנות והם סבת שמירת אישיהם מדת מה שאפשר לשמרם ושמירת מיניהם על זה ברצון השם אשר הטביע בהם זה הטבע הנכבד, והוא קיומם ועמידתם בתנועה וקיום עולם ההויה וההפסד:

ואח"כ זכר שרגליהם ישרים ר"ל שאין להם פרקים, ר"ל שאין בהם לא עוות ולא עקמימות וכל אחר מהם התנועה המיוחדת לו שוה אינה ממהרת פעם ולא מאחרת פעם:

מלמד שאין ישיבה למעלה. הרצון בזה שזאת הישיבה כמו ותשבו בקדש ימים רבים רוצה בו עכוב, וירצה בזה שאין שם דבר שיעכב בתנועתם שהם כדוריים ומתמידים בתנועה המיוחדת להם:

עגולות ככף רגל עגל, הרצון בו העגול והכדוריות אשר הם סבת התנועה המדובקת:

אין ביניהם הפרש ולא מקום פנוי, כלומר שאלו ארבעה כדורים המכוונים בארבע חיות הם אחד תוך שני ואין מקום פנוי ביניהם ולא רקות כלל:

פניהם וכנפיהם פרודות מלמעלה. הרצון בזה שסבת מציאותם וסבות תנועתם המתחלפות מגיעות להם מדברים נפרדים נבדלים זה מזה במעלה ורוממות, הרצון בזה השכלים הנפרדים אשר הם עלות ועלולים כפי דעת הפילוסופים או כל אחד המציא את חבירו לפי קצת דעות בעלי החדוש שהשם ברא השכל הראשון ובאמצעותו ברא הנשארים, או הש"י ברא השכלים כלם שווים ובלתי שווים וברא הגלגלים ונתן בכל גלגל כח התנועה המתמדת כו כח התשוקה לכל שכל המניעו ברצון בורא הכל, וזה האחרון הוא הדעת האמיתי הנאות לתורה הקדושה:

ואח"כ זכר שהם זכות כעין נחושת קלל, הרצון בזה שהם ספיריים, ואח"כ שהם ג"כ מאירות אמנם ומראיהם כגחלי אש זהו מצד ככביהם שהם מאירים. ואח"כ זכר שכל חיה מהם תלך לעבר פניה, הרצון בזה שהיא מתנועעת תמיד מצד ציור החשוק אשר הוא סבת מציאותם. והיא בעלת פנים רבים, ר"ל מאחר שהיא בעלת הפנים רבים לא יתבאר לנו לאי זה פנים תהיה תנועתה א"כ יש לנו לומר שהרצון באמרו על עבר פניה שהיא מתנועעת תמיד בלי הפסק מצד ציור החשוק שהוא סבת מציאותה, שמצד עצמה תפסק התנועה דלא תתנועע לנצח אחר שכחה היא בעל תכלית להיות גשמה בעל תכלית:

אין הליכות ארבעתן לצד אחד. הרצון בזה שיש שתנועתם ממזרח למערב ויש שתנועתם ממערב למזרח, ויש שתנועתם ממהרת, ויש שתנועתם מאחרת:

שאילו החיות תכונת תנועתם מרוצה, הרצון בזה אחר שהם גופים כדוריים תנועתם מדובקת והם חוזרים חלילה כי אין שם מה שממנו ומה שאליו כי מה שממנו יתנועע אליו יתנועע ומה שאליו יתנועע ממנו יתנועע:

כי הצד שתתנועע אליו הכונה האלהית, הרצון בזה שהרצון האלהי יחד לה אותה התנועה אל המזרח או אל המערב ואותה התנועה המיוחדת לה היא בלתי משתנה לעשותה לצד אחר:

ענינו היה. הרצון בו שהתנועה ההיא מיוחדת להיה מעת הבריאה:

שהוא ראה גוף אחד תחת החיות מחובר בהם, אין הרצון בזה חבור ממש אבל הרצון בזה שהוא בתוכם כמו שאמר הרב ובתוך הכדור הקרוב לנו חומר אחד מתחלף לגשם החמישי קבל ארבע צורות ושב לארבעתם ארבעה גופים והם הארץ והמים והאויר והאש. והוא ג"כ בעל ארבעת פנים, פי' ארבעה אופנים. וזכר שכל גופותם מלאות עינים,

הרצון בזה קראם עינים מצד רבוי ההויות המתהוות מהם. ואלו הם ששמם אופנים, הרצון בזה שהם כדוריים:

הנה ביאר שזה הגוף אחד קצתו אצל החיות, הרצון בזה שקצת החומר אשר הוא סמוך לגלגל נתהוה ממנו האש אשר מהירות התנועה היא הפועלת והנותנת מציאות האש, וקצתו בארץ הרצון בזה שחלק החומר הרחוק מן הגלגל נתהווה ממנו יסוד הארץ. ומראיהם כעין תרשיש ודמות אחד לארבעתם, הרצון בזה שהוא מקבל הצורות כלם זו אחר זו כמו תרשיש או לבנת הספיר שהם ספיריים ומקבלים המראים כלם זו אחר זו, ונאמר ודמות אחד לארבעתם מצד שכל יסוד נעתק אל חבירו שהחומר הראשון פושט צורת האש בקצת ומקבל צורת האוויריית או מתפשט מקצת צורת האוויריית ולובש צורת המימיית:

נעתק מאמרו אופן אחד לאמרו ארבעה, הרצון בזה שהוא אחד מצד וארבעה מצד:

מורכבים קצתם בקצתם והוא אמרו ומראיהם ומעשיהם כאשר יהיה האופן. הרצון בזה שבתנועת הגלגלים תתחדש ביסודות תנועה הכרחית ויתערבו קצתם בקצתם ופועלים קצתם בקצתם ומתפעלים קצתם בקצתם:

לא אמר בחיות מלת תוך, פירוש שמלת תוך תורה על ההתערבות והשנוי שהם משתנים קצתם בקצתם. אפשר שרצה בו עינים ממש ואפשר שרצה בו בעל מראים רבים ואפשר שרצה בו שיהיה בעל דמיונות, הרצון בזה שאלו הג' כלם רומזים כוונה אחת שמאלו הארבע אופנים מתהוים מינים רבים מתחלפים ממחצבים ומצמחים ומבעלי חיים:

אבל תנועות ישרות שלא יתחלפו. הכוונה בזה קצתם תנועתם למעלה כאשר היו חוץ למקומם והוא לאש ולאויר וקצתם תנועתם למטה והיא למים ולארץ:

בהניע זולתם אותם זולתם. פירוש הם הגלגלים המניעים אותם:

כי רוח החיה באופנים, הרצון בזה שהם גופים מתים והחיות מניעות אותם:

פרק ג

שבאה לו ההשגה בעצמה, הרצון בזה שזאת ההשגה האחרונה היא אותה אשר השיג תחלה, אמנם ביאר בו דברים לא ביאר אותם קודם, ויש בהם ג"כ תוספת עניינים. מהם שהעתיקתנו ממלת חיות למלת כרובים, הרצון בזה שהחיות שהם הגלגלים קורא אותם עתה כרובים שהם מלאכים, כי הגלגלים יקראו מלאכים אחר שהם עושים שליחות האל:

וחזק הקשר שתי התנועות כמו שזכרנו. הרצון בזה שהגלגלים מניעים האופנים אשר הם גופים מתים:

שהאופנים הם הגלגלים, הרצון בזה שהם כדוריים לא שהם החיות הנקראים גלגלים על דרך האמת:

אשר יפנה שם הראש, פי' שהוא הגלגל בכללו המניע אותם:

שביאר שהוא נמשך אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, הרצון בזה שהראש נמשך אחר התנועה המיוחדת לו אם ממזרח למערב ואם ממערב למזרח אשר הכוונה האלהית חייבה אותה התנועה:

ואח"כ הוסיף אופנים ואמר והאופנים מלאים עינים ואמר ובשרם וגביהם וידיהם ורגליהם וכנפיהם. הרצון בזה שזה להורות על כל מיני ב"ח ומהם שאינם ב"ח. ואמר בידים וכנפים, הרצון בזה מצד הפעולות המתחדשות בסבתם בעירוב קצתם בקצתם:

שכל אופן ייוחס לכרוב. הרצון בזה מה שביאר במקום אחר שכלל כל הגלגלים לבד הגלגל המקיף במספר ארבעה, האחד השמש והוא מניע יסוד האש. והשני חמשת גלגלי כוכבי לכת והם מניעים יסוד האויר. והג' הירח אשר היא מניעה יסוד המים. והרביעי גלגל הכוכבים העומדים המניע יסוד הארץ:

להדבק קצתם בקצתם, וזה כמו שביאר במקום אחר שהכדורים אחד תוך שני, ואין מקום פנוי ביניהם ולא רקות כלל אלא הקפתם מדובקת ומתנועעים תנועה סבובית שוה:

והאופנים ג"כ קראם אופן אחד בארץ. רוצה בזה מצד שהחומר אחד הוא והוא משותף לארבעתם:

פרק ה

במדרגה ובסדר, ירצה במדרגה מצד שהם נבדלים מחומר, וירצה בסדר שההנהגה שופעת מהש"י עליהם ומהם אל הגלגלים ומהגלגלים אל החומר ההוה הנפסד. או אפשר מה שאמר בסדר ירצה בו בסדר הבריאה שעולם השכלים קודם לעולם האמצעי, והאמצעי קודם לעולם השפל, אם הכל נברא בעתה לפי הדעת האמתי, וזהו יותר נכון ואמרו וארא כעין חשמל אמר שזה הוא השכל הנפרד, ואין הרצון בזה השכל הש"י שמו, אבל יהיה זה כולל לכל השכלים הנפרדים. ואמר ומה שנדבק בו מפני שחלק ענין החשמל בשני חלקים ממראה מתניו ולמעלה וממראה מתניו ולמטה. ואמר צורת האדם החלוקה, מפני שכלל כל השכלים במלת חשמל והם חלוקים במעלה שאם כל אחד המציא את חבירו ברצון הבורא הם בלתי שווים וכל שלמטה מן חבירו מושכליו רבים והוא השכילו עצמו והשיגו השכלים אשר הם למעלה ממנו, ומצד זה לא יהיו פשוטים כל כך לפי דעת המאמין בזה כמו השכל הראשון, ומתוך זה עשה זאת החלוקה

באמרו ממתניו ולמעלה, והמשילם לאש מתוך שהאש זכה ומאירה ויש לה פשיטות רב כנגד היסודות:

קודמות במעלה ובעלה. הרצון בזה שהגלגלים קודמים במעלה על האופנים ובעלה שתנועתם הוא סבת ההויות. ובזולת זה ג"כ, הרצון בזה מפני שהם משתנים קצתם בקצתם והגלגלים צורתם קיימת בחמרם ואינם נעתקים מצורה לצורה. ומה שאמר קודמות, ר"ל בסדר הלמוד כמו שאמר הוא במקום אחר וא"א מבלתי התלמד במלאכת ההגיון תחלה ואח"כ בלמודיות ואח"כ בטבעיות:

והם מורים עליה, הרצון בזה שהחכמה הטבעית תחקור על מציאות המתנועע האחרון אשר הוא החומר הראשון, שכל מתנועע יש לו מניע, והחכמה הלמודית תורה על מציאות המניע הראשון מצד התנועה, שהגלגל מתנועע בלי הפסק ואחר שהגלגל בעל תכלית יתחייב שיהיה כחו בעל תכלית כמו שהתבאר במקום אחר ולא יתנועע לאין תכלית, א"כ לא תמלט זאת התנועה ממניע מופשט מן החמרים והוא המניעו בכחו אשר אין לו תכלית:

פרק ז

קשרו השגת המרכבה בחדש ובשנה וביום וקשרה במקום, הרצון בוה מה שאמר בחדש רומז אל גלגל הירח שמשלים סבובו בכל חדש, ואמר בשנה שהוא רומז אל השמש שמשלים סבובו בשנה אשר הם שס"ה יום, ואמר ביום שהוא רומז אל הגלגל היומי המקיף בכל ומניעם ממזרח למערב בכ"ד שעות, ואמר במקום כי מאחר שיש כאן זמן ותנועה יש בכאן מתנועע והמתנועע צריך למקום אשר עליו התנועה:

אמרו נפתחו השמים, רוצה בזה שנפתחו לו השמים הפתח אשר בו נכנס לידיעת הגלגלים ותכונתם וסדרם ולהשיג אמתת מציאותם כמו שהם וידע מהותם, שזה מה שלא יתכן לשום פילוסוף ואותה ההשגה היתה סבה קרובה לו להגיע לאמתת הנבואה עם שלמות הכח המדמה אשר היה לו מתחלת היצירה:

ואע"פ שהיה במראה הנבואה בלא ספק, הרצון בזה ובמראה הנבואה יראו הצורות הנבדלות זו מזו, ופעמים יראה במראה הנבואה איש נורא מאד כמו המראות שראה דניאל ויראה תמונות רבות מתחלפות, כמו שאמרו פעמים אנשים פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים, ומזה הצד נוכל לומר שראה במראה הנבואה חיות באותם התארים אשר תאר אותם:

אבל עם כל זה ישתנה הלשון עם כל חלקי הספור שנוי גדול מאד והוא כי כאשר זכר החיות אמר דמות ארבע חיות ולא ארבע חיות לבד, הרצון בזו שהוא בא להורות אותנו

שלא ראה חיות ממש ולזה אמר ודמות שהוא שם לדמיון בענין מה, והרצון בזה שהם חיים משיגים ומשכילים, וכן אמרו ודמות על ראשי החיות רקיע היינו סוברים לומר שזה הרקיע הרצון בו רקיע ממש והוא הגלגל המקיף לאלו הארבע חיות, אבל מאחר שאמר ודמות חיות שהרצון בו דמיון בענין, יש לנו לומר כי כן מה שאמר ודמות על ראשי החיות רקיע אינו רוצה בו רקיע ממש אבל הוא דמיון בענין, כאלו אמר מה שהוצע עליהם ומה שהוא למעלה מהם והם השכלים, וכן אמר כמראה אבן ספיר דמות כסא רוצה בזה ג"כ דמיון בענין כלומר הרוממות וההתנשאות אשר לשכלים אשר הם למעלה מהם מאחר שאמר דמות. ומראה אדם תאר בו הכסא שענינו גדולות מעלה כמו שתאר השם באומרו כי יד על יה:

אבל באופנים לא אמר בהם דמות אופן, פירוש שירצה בו דמיון בענין אבל ראה אותם במראה הנבואה כפי מה שהם:

ולא יטעך אמרו דמות אחד לארבעתם שאינו בזה הסדור ולא כפי הענין הרמוז אליו, הרצון בזה שהדמות שנאמר שם מצד ההשתתפות שיש לכל אחד מהם עם חבירו אשר הוא פועל בו ומתפעל ממנו ובמתהוה מהם הם בכח שכל אחד הפסיד צורתו במתהוה ההוא ומתוך כך נאמר בהם דמות, וזהו אמרו שאינו בזה הסדור כלומר בסדר הדמות הנאמר בחיות וברקיע ובכסא ולא כפי הענין הרמוז אליו, הרצון בזה היסודות עצמם הרמוז אליהם באמרו אופנים:

וזכר הרקיע סתם כאשר התחיל לזכרו, נראה שהרצון בזה רקיע ממש כמו שפירשנו תחלה ומה שאמר תחלה ודמות הרקיע הכריע אותו לפרש בו מה שפירשתי אחר כן ואמרתי שהרצון היה רקיע השכלים הנפרדים אשר למעלה מהם:

אמנם אמרו דמות הכסא נראה עליהם להורות על הקדמת השגת הרקיע תחלה ואח"כ נראה עליהם דמות כסא, פי' שאחר שהשיג הרקיע שהוא הגלגל המקיף השיג מה שלמעלה ממנו שהוא דמות כסאו שהרצון בו ההתנשאות וההתרוממות והם השכלים הנפרדים כמו שאמר דמות כמראה אדם אשר זה הכסא תאר גדולתו ועצמותו, או הם כסא להש"י הבורא אותם והם מודים על מציאתו:

שהחיות בעלות כנפים וידי אדם יחד, יש לי ספק גדול בזה שהרי לפי ההשגה הראשונה נראה שהשגתו היה הכנפים תחלה, וזהו אמרו וד' כנפים לאחד מהם, ואח"כ אמר וידי אדם מתחת כנפיהם, מ"מ נבאר הענין לפי מה שאמר הרב שהשיג כנפיהם וידי אדם יחד ובהשגה השנית השיג כנפיהם תחלה ואח"כ השיג ידי אדם, ודעת הר"ם לפי דעתנו כן הוא והוא שביאר תחלה ההשגה דרך כללות שהשיג הכנפים והידים, ואח"כ ביאר

בהשגה אחרונה איך היתה איכות ההשגה שהשיג כנפיהם תחלה ואח"כ השגת ידי אדם, וכן הוא האמת שהמשיג דבר מה צריך שישיג מציאות הדבר ההוא תחלה בסבותיו ואח"כ ישיג הדברים אשר הדבר ההוא המושג תחלה סבת העניינים ההם, כך הנביא השיג תחלה מציאות השמים וסבת מציאותם וסבת תנועתם אשר בתנועה ההיא קיומם ועמידתם והם כדוריותם ונפשם ושכלם והשכל הנבדל אשר הוא חשוקם על הדרך שזכרנו בהרבה מקומות, ואחר שהשיגם השגה ברורה ושלימה השיג ידי אדם מתחת כנפיהם שהידים סבת הפעולות ולזה כנה הפעולות המניעות לשפלים והם הויות כל מה שיתהוה לידים:

חומר הקשת ואמתו ידוע. הקשת בעל גוונים מתחלפים כמו שנודע כן מראה דמות כבוד ה' שהנביאים ישיגו במראה הנבואה תנועות מתחלפות אין מציאות לתמונות ההם על דרך האמת אלא במראה הנבואה מצד הכח המדמה המצייר אותם הצורות. ואין ספק שאין לומר חש שהיא מלה שמורה על מהירות התנועה ולא מל שהיא תורה על הפסק התנועה על השכלים הנפרדים שלא יאות בהם תנועה ולא הפסקה שהם אינם גופים, אמנם למה שתיאר הכתוב השכלים בעופפות כמו שאמר ובשתים יעופף וכמו שאמר הרב רבינו מורה צדק, ונבחרה תנועת העופפות להורות על היותם חיים, אמר עליהם חש שתורה על התנועה שמורה על החיים ועל קצתם ?מל שמורה על הפסק התנועה, כאלו אמר שקצתם אין להם עמידה וקיום אלא בסבת הקודמים להם אשר הם סבת מציאותם ברצון הבורא:

אמרו פעמים חשות פעמים ממללות, ואמרו רבותינו בשעה שהדבור יוצא מפי הקב"ה חשות ובשעה שאין הדבור יוצא מפי הקב"ה ממללות, הרצון בזה כשנקיש מציאותם אל מציאות הבורא יחשוב שהוא ית' מחוייב המציאות והם אפשרי המציאות ואין להם מציאות מצד עצמם, וזהו אשר רצה באמרו במלת חשות, הרצון בו שהיו נפסקים לגמרי ולא היה להם שום מציאות, ובשעה שאין הדבור יוצא מפי הקב"ה ממללות, הרצון בזה כשנקיש מציאותם אל הדברים אשר הם סבת מציאותם ברצון הבורא והם הגלגלים והיסודות ומה שהורכב מהם ממללות, הרצון בו שהם מחוייבי המציאות בהקש אל זולתם והעניינים הזולתיים ההם אפשרי המציאות בהבטת עצמם:

פרק ח

ובבחינת העצם והצורה לא ישיגם הפסד, הרצון בזה כי הצורה הוא שלמות הדבר ומהשלמות לא יגיע הפסד כמו שאמר אריסטו והמציאות אשר הוא הטוב, אמנם ישיג

הנמצאות מצד ההעדר אשר מדרך זה הטבע לקבלו, רוצה בזה אשר מדרך החומר לקבלו מצד שהוא מחובר להעדר:

שהצורות המיניות כלם מתמידות עומדות, רוצה בזה שכל מין מהמינים הנמצאים כמו מין האדם וזולתו משאר מיני ב"ח עומדים קיימים:

וטבע החומר ואמתתו, רוצה בו החומר הראשון:

מחברת ההעדר, הרצון בו העדר הצורה שהוא מוכן לקבלה ואחר הגעתה יחובר לו העדר צורה אחרת וכן תמיד:

אשר ממנו נמצאה הצורה ההיא, רוצה בזה מן השפע האלהי המכונה בשכל הפועל שהוא הנותן צורות בחמרים ומוציא שכל האדם מן הכח אל הפועל וחננו אותו המושכלות הראשונות אשר הם הספות להשגת הידיעות:

והפסד השכל והגוף מרוחק לשכל, פירוש שהוא היין צריך שירוחק מן השכל:

ימרה בנכבד שבשני חלקיו. פי' ששני חלקיו הם צורתו וחמרו:

ונעזר בה במרי גדול הגומל אותו, רוצה בזה שהוא עושה מרי גדול נגד השם הגומל אותו והמטיב לו:

פרק ט

וימנע מראותו, רוצה בו הענן והערפל, אשר בנו מצד החומר הם מונעים השגתו:

ומטר מועט. רוצה בזה שהמשיגים הם מעט:

ותהיה ג"כ היא הכוונה, זה רומז אל מה שאמר למעלה שהמונע מההשגה ?עכירות עצמנו:

פרק י

ולא ידמו העדר אלא ההעדר הגמור, רוצה בו ההעדר שלא יצא אל המציאות לעולם כאלו תאמר העדר העופפות לאדם:

אמנם העדרי הקנינים כלם לא יחשבו בהם שהם העדרים, הרצון בזה שהיו קנינים תחלה ואחר הגיע להם ההעדר, כאלו תאמר העורון אשר הוא העדר קנין הראות או שלא הגיע לו אותו הקנין והוא נפקד ממנו בעת שדרכו שימצא לו:

והם אצלם כענין החום והקור, פי' אשר כל אחד יש לו מציאות בזמן מה:

ולזה אמרו כי ההעדר לא יצטרך לפועל, רוצים בזה ההעדר הגמור אבל המות אשר הוא העדר החיים קוראים אותו מקרה ואמרו שהשם בורא מקרה המות תמיד כמו שבורא מקרה החיים כי החיים והמות הם מקרים אצלם וחושבים שהמקרים לא יעמדו שני זמנים ולזה הם צריכים לפועל תמיד:

וזה אמת מצד אחד, רוצה בו שהוא פועל בעצם הדבר, אמנם לפעמים יקרא פועל ואם אינו פועל באמת אבל יקרא פועל במקרה כמו שיפרש הוא אחד זה:

כי מסיר העמוד הוא הניע הקורה, פי' ונקרא זה המניע פועל אבל הוא במקרה מצד הסרת העמוד לא שהוא הפיל הקורה בעצם:

על זה הצד אשר זכרנו. הרצון בזה שמצד הסרת הקנין יאמר שהוא עשה ההעדר:

ועל זה הצד הבין אמרו מי שם פה לאדם, הרצון בו שמצד הסרת הקנין יוחס לו הפועל:

שעל כל אחד מן הדעות, הרצון בזה לפי דעת המדברים בהעדר הגמור או לפי דעתנו בהעדרי הקנינים ג"כ, או ירצה בזה כמו שפירש באמרו או מי ישום אלם כפרשו בב' פירושים מתחלפים:

והוא משער המצטרף. רוצה בו שהוא שווי ובלתי שווי, והשווי הוא שיגברו הכחות הפועלות כאלו תאמר החום והקור על הכחות המתפעלות והם הליחות והיובש:

שהוא עושה רע בעצם כלל, פי' רק כל מה שברא ברא כוונה ראשונה לטוב והדבר ההוא הטוב יגיע ממנו רע במקרה לא שיכוון הרע כלל. אמר החכם בזה הענין ואם יאמר אנחנו רואים העולם מלא רעות ופגעים ושממות כרעמים והזועות והמבולים והטורפים וזולתם. וככה בנפשות בני אדם מן התאוה והכעס וזולתם, ואיך הגיע הרע מן הראשון ביכולת או בלתי יכולת ואם לא היה ביכולת היה חוץ מיכולת הראשון ואם היה ביכולת איך יכול להרע והוא טוב גמור והטוב הגמור לא יאצל ממנו רק טוב, ואמר לא יגלה סוד היכולת הראשון כי אם בזכרנו הטוב והרע, אולם הטוב יוחלט על שני פנים, אחד מהם שיהיה טוב בעצמו וענינו שיהיה הדבר נמצא וימצא עמו שלמותו, וכאשר היה זה ענין הטוב הנה הרע המקביל לו העדר הדבר או העדר שלמותו כי הרע אין עצמות לו, א"כ המציאות הוא טוב גמור וההעדר רע וסבת הרע הוא אשר יפסיד הדבר או יפסיד שלמותו משלמותו הנה יהיה רע בצירוף אל אשר השחיתו, שהטוב כבר ירצה בו מי שיגיע מאתו מציאות הדברים ושלמותם. והראשון טוב גמור כפי זה הענין אלא שהדברים בזאת הבחינה ארבעה חלקים, הראשון מה שהוא טוב גמור לא יצויר שיגיע מאתו רע, והשני מה שהוא רע גמור א"א שיהיה טוב, והשלישי מה שימצא ממנו הטוב והרע אלא שהטוב איננו יותר גובר, והרביעי מה שיהיה ממנו הטוב יותר גובר, אולם הראשון כבר נאצל מהקדמון והם המלאכים כי הם סבת הטובות לא יהיה מאתם רע, והשני לא נמצא מאתו והוא מה שלא יצויר שיהיה בו טוב אך הוא רע גמור, והשלישי הוא אשר גובר בו הרע ראוי בו שלא ימצא ג"כ כי סבול הרע הגדול בעבור הטוב המועט רע ולא טוב, אולם החלק הרביעי ראוי שימצא וזה כאש דרך משל אשר בו קיום גדול לעולם ואלמלא לא

נברא נתבלבל סדר העולם וירבה הרע בו, ועכשיו שנברא אין ספק שישרוף בגד העני אם יקרב אליו בהמצא הסבות, וכן המטר אלו לא נברא יבטלו הזריעות ויחרב העולם ועכשיו שנברא אין ספק שיחריב גג בית העצל כאשר ירד עליו, וא"א לברוא מטר יבדיל ברדתו בין מקום למקום ולא יפול על הגגות ויפול על הזרעים אשר סביבותם כי זה פועל חי בוחר, וצורת המים לבדה בלי המזגית לא תקבל צורת החיים ולו נמזגה בזולתה ושבה ב"ח לא הוה מגיע ממנו תועלת המים כאשר לא יגיע מאלו הב"ח, והמקור הטוב אם שיברא המטר לטובת העולם ולא יחוש לרע אשר יולד ויתחייב בהכרח ממנו, ואם שלא יברא המטר ויהיה הרע כולל, וכאשר הוקבל זה נודע ידיעה גוזרת שהטוב הוא המכוון בבריאת המטר ואין לחוש אם יגיע ממנו היזק מעט אחר שהטוב הרב מכוון ממנו, ובעבור זה נברא שבתאי ומאדים והאש והמים והתאוה והכעס כי אלו הענינים אם לא היו היה בטל מן העולם טובה הרבה, ואי אפשר הבראם אם לא שיתחייב מהם רע מעט, ונודע שזה ממה שיחוייב ממנו ורצה בו, והטוב נגזר ונרצה לו בעצמות והרע נגזר ונרצה לו במקרה והכל ביכולת. ואם יאמר היה ראוי שיברא בצד שיהיה ממנו טוב גמור, יאמר ענין זאת השאלה שהוא היה ראוי שלא יברא זה החלק, כי החלק אשר הוא טוב גמור כבר נמצא ונשאר באפשרות מה שאין טובו גמור אלא שירבה טובו ותמעט רעתו והיה הטוב במציאותו לא בהעדרו, ואילו לא יהיה כן לא היה זה החלק, וכענין השאלה שהאש ראוי שיברא בצד שלא יהיה אש ושבתאי בצד שלא יהיה שבתאי, וזה בטל, ואם יאמר מדוע אמרתם שהרע מעט, נאמר לפי שהרע נמצא מן ההשחתה וחסרון, וענינו העדר העצם והעדר תואר שהוא שלמות לעצם, וזה שקר בחק המלאך והגלגל, ולא ימצא זה רק כשתמצאינה הצורות ההפכיות והם היסודות אשר יעדירו קצתם את קצתם להפכיותם בלא ספק ולא יהיה אלא בארץ, ואם היה הרע כולל בכל הארץ היתה הארץ כלה מעט בצירוף אל המציאות, כ"ש שהשלום גובר ואמנם נמצאו אלו הרעות בחק הב"ח והם המעט ממה שבארץ, גם לא ימצאו כי אם במעט מן הב"ח כי רובם בריאים ואשר אינם בריאים הנה הם ברוב ענינם בריאים ואמנם יהיו חסרים בקצת הענינים וקצת התארים לא בכלם, ולא יעלם שהוא מעט בצירוף אל הטוב ועל הכלל כל זה לא ישוב אל הפסד עניני העצם, והיראה מהעדר העצמית כשתצייר יותר חזקה מן היראה מהעדר התארים, והרע הוא העדר והשגת העדר הוא הצער, והטוב הוא השלמות והשגתו הוא התענוג, לענין אשר העירוני עליו וזהו הענין, כי לולא ההעדר האישי לא היתה נמשכת ההויה המינית:

פרק יב

וסבותם רבות וידועות והם ג"כ ממנו. לא הבנתי מה רצה באמרו והם ג"כ ממנו, שיש הפרש רב בין רעות זה המין ורעות המין הראשון, שרעות המין הראשון הוא מהכרח החומר ואינו מבחירתנו והיה לו לומר והם ממנו, כלומר מאתנו וכן הוא העתקת יהודה חרי"ז אמר והם מאתנו, ואולי הוא בעבור שמדות הנפש נמשכות אחר מזג הגוף והרעות הבאות לזולתנו מאתנו כאלו הם ממוצעות בין הטבע והבחירה, ומזה הצד הם דומות למין הראשון, ר"ל מצד הטבע, ואם אין לנו כוונה בו במין הראשון ויש לנו כוונה במין שני מכל מקום הם נמשכים אחר המזג שהוא החומר, ומתוך כך אמר והוא ג"כ ממנו כלומר מצד חמרנו כמו המין הראשון שהוא מהכרח החומר לבד:

או בהפסד סדר, הרצון בזה שיאכל מאכלים מתחלפים ויקדים המאוחר ויאחר המוקדם. או בהפסד איכות מזונות שהם חמים בטבעם או קרים יותר מן הראוי:

ולפי שתי אלו הבחינות, הרצון בזה הראשונה אשר הוא הענין היותר צריך לב"ח נמצא יותר בחנם, והשני פרסום ישרו והשתוותו בין אישי ב"ח:

פרק יג

יהיה הפועל והצורה לתכלית אחד, אמר אריסטוס בספר השמע במאמר שני פרק א' מכלל שלישי. וכבר יקרה שתהיינה הסבות השלש ?בהוויום הרבה מן הדברים ההוים, אחת בנושא (ובזמנו), ג' בבחינה וביחס, ר"ל הפועל והצורה והתכלית, וזה מבואר בדברים אשר יתילדו בדומיהן במין, משל זה שהסבה הפועלת לאדם אמנם היא צורת אדם והיא אחת במין, והסבה התכליתיית לו בהויה אמנם היא צורתו גם כן, לפי שהיא כאשר השלימה הפועל תחדל מן ההנעה, הנה היא בבחינתה אל התנועה תכלית, ובבחינתה אל הנמצא המתהוה צורה, ובבחינתה אל המהוה פועלת, הנה אלו השלש סבות הן בהויה אחת בנושא ושלש בבחינה:

אשר א"א מבלעדיהם, רוצה בזה כי התמדת ההויה ?וההפסד אי אפשר מבלתי אלו המינים:

אשר אי אפשר עמידת אישיו, הרצון בזה אי אפשר עמידת אישיו אלא מדת זמן מה ולזה תמשך ההויה וההפסד להשארות מיניו:

ושיתהוה ממנו תכלית מה שאי אפשר להתהוות תנועה המשתנה, הרצון בזה מפני ההויה שיגיע ממנו השלם שאפשר להתהוות. אמר תנועת המשתנה שהרצון בזה השנוי שהוא תנועת ההויה במינים מתחלפים כדי שיגיע השלם וכו':

תתחייב לו ההרחקה. פי' לפי שמאמין שהכל מפני התכלית כלומר מציאות האדם, וההרחקה היא זאת שימצא כל מה שימצא זולת האדם ללא תכלית המציא הדבר ההוא תחלה:

כהקדים ההרגשה לשכל, פי' שפועל ההרגש הוא קודם לפעולות השכל שהשכל מתעורר מן ההרגשה על הגזרה הכוללת:

אפשר שיהיה הכנוי שב אל הפעול, שהוא האדם:

שיש נמצאות אי אפשר מציאותם כו', כאלו תאמר הארץ נבראת תחלה וממנה נבראו הצמחים והבעלי חיים והאדם:

הטביעו השם ית' עליו, פירוש ששם בטבעו שימשול על כל בעלי חיים זולתו:

פרק יד

ולא היה הפסד ההנהגה לגמרי אבל אחר שהוא עושה כו'. הרצון בזה אלו היה צריך לאותו מחט ואי אפשר לו זולתה אין כאן הפסד ההנהגה לגמרי:

סוף דבר שזאת השאלה יעזר בה ממה שנאמינהו מחדוש העולם. הרצון בזה ואם זאת הטענה אנו עושים למאמיני הקדמות האומרים שתכלית מציאות המינים התמדת ההויה ושיתהוה ממנו השלם שאפשר להתהוות, ואנחנו טוענים נגדם, שכמו כן נוכל לומר במציאות הגלגלים שתכליתם שמירת מין האדם אשר אין לאישיו תכלית במה שעבר ובמה שעתיד להיות לפי דעתם, כ"ש שנוכל להעזר בה אנחנו ממה שנאמין בחדוש העולם, ואם יש לאישי מין האדם תכלית במה שעבר היו בתכלית הרבוי ונאמין שאין להם תכלית בעתיד:

פרק טו

הוא הרמז אל מין אחד מן המדומים כי קצת אנשי העיון אומרים שזה מכת הנמנע ואמרו אחרים שזה מכת האפשר, פי' המדברים חשבו כי כל מדומה עובר אצל השכל כמו שישוב כדור הארץ גלגל סובב וישוב הגלגל כדור הארץ שאפשר היותו בבחינת השכל. וכמו שיתנועע כדור האש לצד נקודת המרכז ויתנועע כדור הארץ לצד המקיף ואין זה המקום יותר ראוי בזה הגשם מן המקום האחר לפי ההעברה השכלית והרבה מאלו הנמנעות יאמרו, כמו שתמצא בפ' ע"ג מראשון, ואמר באותו הפרק שהם עם זה מסכימים שהתקבץ שני ההפכים בנושא אחד ובעת אחת שקר לא יתכן ולא יעבירהו השכל, וכן יאמרו ג"כ היות עצם אין מקרה בו כלל או מקרה לא בנושא כדברי קצתם נמנע ולא יעבירהו השכל, וכן יאמרו שההפך העצם מקרה או ההפך המקרה עצם לא יתכן. ולא הכנס גשם בגשם יתכן, והם בוחנים הראוי והאפשר והשקר פעם בדמיון ולא

בשכל ופעם בתחלת הדעת המשותף, הנה התבאר כי המדומה אצלם הוא אפשר יסכים עמו המציאות או לא יסכים עמו, וכל מה שלא ידומה הוא הנמנע:

ואע"פ שהאומר במציאות מקרה לא בנושא לא הביאהו לזה העיון לבד אבל שמירת ענינים, פי' שהאומרים זה כדי שתמלט להם בזה הדרך אמונת היחוד, אמר בפרק ע"ה שקצתם יאמינו שהבורא רוצה ברצון והרצון ההוא אינו ענין נוסף בעצם הבורא אבל הוא רצון לא בנושא ונמשכים אחר ההקדמות אשר קדמו, אמרו הרצון אשר לא בנושא לא יהיה בשנים כי לא תהיה עלה אחת מחייבת שתי דינין לשני עצמים. וזה כמו שהודעתיך ביאור הנעלם במה שהוא יותר נעלם ממנו, הרצון אשר יזכרוהו לא יצוייר והוא אצל קצתם נמנע ואצל מי שיאמינהו יתחדשו עליו ספקות שא"א לדחותם והם יקחוהו מופת על האחרות:

כן המציא הדבר מוגשם לא מחומר כלל, פירוש כמו שיש דברים שהם מכת הנמנע ויש דברים שהם מכת האפשר כן המציא דבר מוגשם וכו', או בשכל עצמו מבדילים בין המושכל והמדמה, והאמת כן הוא שבשכל עצמו יודע ההבדל אשר בינו ובין המדומה כמו שאמר הוא בפ' ע"ג בהקדמה עשירית בהערה, אמר האדם לא הובדל בדמיון ואין פועל הדמיון פועל השכל אכל הפכו, וזה כי השכל יפרק המורכבות ויבדיל חלקיהם ויפשיטם ויציירם באמתתם ובסבותם וישיג מן הדבר האחד ענינים רבים מאד נבדלים אצל השכל כהפרש שני אישים מבני אדם אצל הדמיון במציאות, ובשכל יבדיל הענין הכללי מן הענין האישי ולא יתאמת מופת מן המופתים אלא בכללי, ובשכלי יודע הנשוא העצמי מן המקרה ואין הדמיון פועל דבר מאלו הפעולות, שהדמיון לא ישיג אלא האישי המורכב בכללו לפי מה שהשיגוהו החושים או יריכיב הדברים המפוזרים וירכיב קצתם על קצתם והכל גשם:

פרק טז

בהיותם בוחנים המציאות בעניני אישים מבני אדם אשר רעותיהם מהם או מהכרח טבע החומר, כמו שהיו אומרים תחלה ועכשיו הם אומרים שהוא רוע סדור. אמר אבן רש"ד במה שאחר הטבע במאמר י"א ענין זה לשונו, אמר וראוי שנחקור אם הדבר הטוב והחשוב אשר במציאות כמו השווי והסדר אם הוא מהנמצאות בדבר נכר בעצמו, או הוא בנמצאות לבד, או בשני הענינים יחד, והוא בנמצאות מפני מציאותו באותו הדבר האחד כמו הסדר אשר בחיל שהוא ימצא בכל אחד מחלקי החיל והוא כאחד מהם יותר שלם מציאות ויותר משובח והוא שר הצבא, ומפני שהשר הוא היה הסדר בכל החיל, ואמנם היה זה מחוייב לפי שהסדר והסדור אשר בכל אי אפשר שיהיה מעצם הדבר

כמו שא"א שיהיה מציאותו מעצמו, הנה הוא לו בהכרח מפני זולתו, והדבר אשר יקנהו הסדר אי אפשר שיהיה לו הסדר מזולתו לפי שזה ילד אל בלתי תכלית, הנה א"כ זה הדבר הוא אשר לו הסדר בעצמו והוא אשר יקנה הסדר ההוא לכל והוא בעבורו הסדר לא הוא מפני הסדר, והכן זה בכל מין ממיני הטוב עד הטוב אשר הוא בשכלי. וכן ראוי שיובן בכל עם התחלה הראשונה, ר"ל שהטוב אשר הוא הסדר הנמצא בכל מיני ההתחלה הראשונה והוא בהתחלה הראשונה בעצמו אלא שאין הסדור נמצא בחלקי העולם בענין אחד אבל הוא גם בגרמים השמימיים ובכלל בדברים אשר לא יתערב בם ההיולי הוא היותר שלם שיהיה, ואין בכאן בפנים מהפנים העדר סדור ולא רוע סדור, ואמנם בענינים הטבעיים אשר יתערב בם ההיולי הנה כבר ימצא בם העדר הסדר בעבור הכרח החומר, לפי שא"א בטבעם שיקבלו הסדר על השלמות, וזה כמו ההפסד והבלוי וזולת זה מן הרעות אשר ישיגו העולם ההיולאני, והענין בזה דומה במנהג הבני חורין והעבדים, כמו שהבני חורין ימצא מעט פעולותיהם רק כשיעור במה שיצוהו הנימוס וההנהגה, כן הענין בנמצאות אשר לא יתערב בם ההיולי, וכמו שהעבדים ברוב ימצאו פעולותיהם על בלתי מה שיציירהו הנימוס, כן הענין בדברים אשר יתערב בם ההיולי, לא לפי שהנימוס התערב ברע ולא לפי שהעבדים היה אפשר בטבעם במה שיוכיחם הדת והנימוס שלא יפעלו הרע וקצר הנימוס ליסרם, אבל לפי שאי אפשר בטבעם זולת זה, כן ראוי שיובן ענין הרעות המתחדשות הנה עם מציאות ההתחלה הראשונה והגעת הטוב ממנה, ר"ל כמו שמצות המלך לא יקבלוה אנשי המדינה בשוה כן הטוב השופע מהראשון ית' לא יקבלוהו חלקי העולם בשוה:

פרק יז

בחלקים. פירוש שהנמצאות מורכבות מחלקים בלתי מתהלקים:

דעל דרך זרות בענינים הטבעיים. פירוש כי לפעמים יולד איש בעל שש אצבעות או משתנה בשנויים אחרים וכל זה הוא מעט:

להכחיש השכל הנברא עם האדם. פירוש שהשכל יחייב שיהיה עול אם יענש מטיב:

ושהוא ית' ידע כל דבר ושהוא בעל יכולת, הרצון באמרו ידע כל דבר, ידע וישגיח ויגמול טוב אף לשאר ב"ח אם נהרגו, ויאמרו א"כ שהיכולת נתונה לאדם לעשות מה שירצה ויש לו יכולת על שאר בעלי חיים להשתמש בם ולעשות כרצונו בהן לאכילה, וזה נראה שהוא סתירה שאחר שאין רצונו בהריגת שום ב"ח ואם נהרג יגמלהו השם טוב לעוה"ב איך נתן לאדם יכולת בזה:

ולא נכנסה תורתנו אלא בעניני בני האדם. הרצון בזה הדברים המתמידים תמיד, והוא יפרש ויענך וירעיבך בענין נסיון בפרק נפרד:

וגם מצווה בה. ר"ל בשחיטה כמו שאמרה תורה בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר:

והותר בזה לתועלתנו. כמו שאמר ורדו בדגת הים ובעוף השמים:

ולא תחשוב שזה הדעת יסתור אותו אמרו נותן לבהמה לחמה, פי' אחר שרצה השם בבריאת ב"ח במינים מתחלפים יצטרכו למזון להשארות אישים, הזמין האפשר להם ? בהשארותם וזהו אמרו נותן לבהמה לחמה:

כפי מה שישיגהו מן השכל ישיגהו מן ההשגחה. פירוש כי אם יגיע שכלו להשיג הש"י בדברים האמתיים אז תהיה ההשגחה בו להשמר מן הפגעים:

פרק יח

דברים שכליים כמו שידעת, פי' הם נקנים מן החוש והחוש לא ישיג הכולל אבל ישיג אותו השכל מפני השנות האיש על החוש פעמים רבות עד שתחובר מהם בנפש, והוא שהחי ענין כולל וכן הצומח וכן הגשם אשר הם סוגים וכן המינים כמו האדם ומין השור ומין הסוס שאין להם מציאות כלל כי אם בשכל אבל הם דברים כוללים מגבילים הטבע הנמצא בכל אחד מן האישים כמו שזכרתיו בפרק שאמר, ואולם ההשגחה האלהית לפי דעתי ולפי מה שאני רואה היא נמשכת אחר השפע האלהי והמין אשר נדבק השפע ההוא השכלי עד ששב בעל שכל:

אבל צוה בו לתועלת. כלומר צוה להרוג הממרים לתועלת גדולה והוא שלא ימשכו בני אדם אחריהם ויעשו כמעשיהם כמו שאמרה התורה בשבעה אומות שהיו מקולקלים בתכלית הקלקול ואמרה לא תחיה כל נשמה ונתן השי"ת הסבה בזה ואמר אשר לא ילמדו אתכם וכן צוה בעיר מישראל שנדחו לעבור ע"ז להרגה להיות אותה העיר תל עולם למען ישמעו ויראו הרואים והשומעים:

ויסורו ההרחקות. פירוש הנמשכות למאמינים שההשגחה היא בשאר המינים:

פרק יט

עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם. כלומר עד שבאתי למקדש האל שהוא מקום ההתבודדות והשגת השלמות והשתדלתי במחשבתי בענינם וראיתי שתכליתם רע:

והתחיל לטעון. ר"ל דוד ע"ה:

מההתחלה שכלית. פירוש שהוא כנוי לשם ית' שהם אינם מאמינים בסבה פועלת אחר שסברתם שהעולם קדמון אבל הם מאמינים בהתחלה שכלית, הרצון בזה שהשם יתעלה התחלה וסבה לכל הנמצאות:

לא ישיג זה הענין. כלומר לא ישיג הנמצאות אשר ברא להם אלו הכלים כלומר כלי ההשגה, לפי הדעת שהיו חושבים שהש"י אינו משגיח:
ומפני קצורו. הוא שב אל השכל:
יודע זה החסרון בנו. ר"ל הש"י יודע זה החסרון:
אין להשגיח במה שיחייבהו מן ההריסה, הוא כאלו אמר מחשבתם לא תשגיח:

פרק כ

ואפילו לפי דעת המאמינים בתארים. הרצון שאפילו לדעתם שמאמינים בתארים מתחלפים לבורא ית' כאלו תאמר חי חכם יכול רוצה ושאר התוארים:
כי ההעדר אשר קדמה בידיעתו המצאתו והוא יכול להמציאו לא ימנע התלות הידיעה בו, הרצון בזה ההעדר אשר קדמה בידיעתו בעת העדר ההמצאה המגעת לאחר זמן, והוא יכול להמציאו, רוצה בזה ההעדר יכול להמציאו כשירצה, או שב כנוי המצאתו אל ההעדר והוא כאלו הנעדר לא ימנע התלות הידיעה בו רוצה בו הענין הנעדר:
ונטה קצת בעלי העיון לומר שהידיעה נתלית במין ומתפשטת בכל אישי המין, פי' שהמין הוא בעל תכלית והאישים הם נכללים במין, וא"כ לפי דעתם הידיעה אינה מקפת במה שאין לו תכלית: וזהו דעת כל בעל תורה, הרצון בו שיכול כל בעל תורה להאמין זה שתהא ידיעתו כוללת והאישים נכללים במינים ולא תהיה הקפה במה שאין לו תכלית. ויש לתמוה בזה תמה במה שאומרים וזה כי המינים אין להם מציאות כלל והם ענינים שכלים וגבולים אשר יקבל השכל מהשנות האיש על החוש פעמים רבים והאישים יש להם מציאות חוץ לשכל ואין להם תכלית, וכן יש ספק אחר אם תאמר שהוא ידע המינים והידיעה מתפשטת על כל האישים והם נכללים במינים כמו שאמרנו היא ידיעה בכח אחר שהכולל הוא ידיעת הענינים החלקים אשר הם בכח במינים. ולזה אמר אבן רש"ד במאמר הלמ"ד במה שאחר הטבע, במאמר וזה אמנם דעת האבות הוא הקודם על כל, דבר ז"ל. ולזה רחקו אנשים לומר שהוא יודע מה שבכאן אבל בידיעה כוללת לא בדרך חלקיית, והאמת שמצד שהוא יודע עצמו לבד ידע כל הנמצאות במציאות אשר הוא עלה למציאותם, ומשל זה מי שיודע חום האש לבד כי לא יאמר בו שאין לו ידיעה בטבע בחום הנמצא בדברים החמים, אבל זה הוא אשר ידע טבע החום במה שהוא חום, וכן הראשון ישתבח שמו הוא אשר ידע טבע הנמצא במה שהוא נמצא במוחלט כאשר ידע עצמו. ולזה היה שם הידיעה נאמר על ידיעתו ית' וידיעתנו בשתוף השם, וזה שידיעתו הוא סבה לנמצא והנמצא הוא סבה לידיעתנו הנה ידיעתו ית' אינה מתוארת לא בכוללת ולא בחלקית, לפי שאשר ידיעתו כוללת הוא יודע החלקיים אשר הם בפועל בכח הנה

ידיעתו בהכרח היא ידיעה בכח, אחר שהנה הכולל אמנם הוא ידיעת הענינים החלקיים, וכאשר הנה הכולל הוא ידיעה בכח ואין כח בידיעתו ישתבח שמו הנה ידיעתו אינה כוללת, ויותר מבואר מזה שלא תהא ידיעתו חלקית לפי שהחלקיות אין להם תכלית ולא תכללם ידיעה הנה הוא ישתבח שמו לא יתואר בידיעה אשר בנו ולא בסכלות אשר הוא מקבילה כמו שלא יתואר בהם מי שדרכו שלא ימצא בו אחד מהם, הנה כבר התבאר א"כ מציאות נמצא לא יתואר בידיעה אשר בנו ולא בסכלות אשר בנו ואין זולתיות בין מציאותו וידיעתו:

ולזה אמר ועשית מעקה לגגך, הרצון בזה ולולא שהדבר כן הוא שידיעתו לא יוציא האפשר ההוא מטבע האפשר לא אמר ועשית מעקה שמתבאר באותו המאמר שלולא אותו המעקה אפשר יפול וימות ועשיית המעקה ישמרנו מזה:

יאות וישוה לידיעות רבות מתחלפות במינים, הרצון בזה שבידיעה אחת פשוטה ידע הידועים כולם:

ונראה שידיעת הדבר העתיד להמצא אינו הידיעה בו שכבר נמצא, הרצון בזה אמר לשון נראה שאין זה הנחה גמורה אבל הענין העולה על הדעת תחלה כשלא יפליג האדם העיון בזה הענין כמו שתראה בפ' שאחר זה ענין סותר זאת ההנחה:

פרק כא

יהיה מעשה העושה א"כ למה שעשה נמשך לידיעתו, ואין כאן ידיעות רבות מתחדשות, וכן אמר אבוחמ"ד בספרו בכונות, אמר שהראשון חכם, כי החכמה תשולח על שני דברים, אחד מהם הידיעה והוא ציור הדברים בהאמתת המהות והגדר והאמנה בם באמת הגמור המאומת. והשני על הפועל כאשר יהיה מסודר מתוקן כולל אל מה שיצטרך אליו מסדור השלמים, והראשון יודע הדברים כפי מה שהם עליו בידיעה שהיא יותר נכבדת ממיני הידיעות, כי ידיעתנו תחלק אל מה שיגיע ממציאות הידוע כדעתנו צורת הכוכבים והשמים והב"ח והצמחים, ואל מה שיגיע בעבורו מציאות הידיעה ההוא, כמו שידע המחקה צורת הפתוח אשר יחדשנו מפאת עצמו מבלתי דפוס קדום שיהיה אצלו וימצא הפתוח בעבורו תהיה ידיעתו סבה למציאות הידוע, וכאשר יעיין אליו זולתו וידעהו יהיה הידוע בחקו סבה למציאות הידיעה והידיעה אשר תקנה המציאות יותר נכבדת מן הידיעה הנקנית מן המציאות:

סדר לא יפסד ולא ישתנה, רוצה בזה אותו הסדר:

פרק כב

אבל אמר ויבואו בני האלהים להתיצב על ה' ויבא גם השטן בתוכם, הרצון בזה הכחות המנהיגות העולם, כאלו תאמר הגלגלים שהם בעלי אותן הכחות, ואמר להתיצב על ה' שהם שמשים לו ועושים רצונו, כי מלת על ישתמשו בה בזה הענין כמו והוא עומד עליהם, וכמו שרפים עומדים ממעל לו, וכמו וכל צבא השמים עומדים עליו:

וכיוצא בזה המאמר לא נאמר בזה אלא למי שבא בלתי מכוון לעצמו, הרצון בזה שהשם אינו עושה רע בעצם אבל כל פעולותיו טוב גמור, וזה השטן אשר הוא העדר המחובר לחומר איננו מכוון כוונה ראשונה אמנם יש לו צורך מה למציאות, כי לולא ההעדר האישי לא היתה נמשכת ההויה המינית:

ואח"כ זכר שהשטן הוא משוטט בארץ, הרצון בזה שההפסד אשר הוא הרע אמנם ישיג הנמצאות מצד ההעדר ההוא באלה הנמצאות אשר יגיע השנוי והתמורה תמיד מצד החומר:

ואין בינו ובין העליונים יחס כלל, רוצה בזה שהעליונים צורתם עומדת קיימת בנושאיהם לא ישיגם שנוי ולא התחלפות ולא נעתקת מנושא אל נושא ואין להם דבר מהשנויים רק תנועתם בהתחלף המצבים:

היתה סבתו השטן, הרצון בזה ההעדר המסודר לחומר שההפסד והרע המשיג הנמצאות הוא מפני החומר לא מפני הצורה כי הצורה היא שלמות:

בזה הענין. הרצון בזה ההפסד המגיע לאיש התם והישר שהש"י עושה אותו בעצמו, כלומר הרע ולא באמצעות השמן שהוא ההעדר אשר החומר הוא סבתו:

לא היה מסופק עלינו ענינו כמו שיתבאר אחר זה, הרצון בזה שא"א שלא יגיעו לאדם רעות מפני זה החומר אחר שהוא מתהוה מדם הנידות וטפות הזרע:

ובשניה נאמר ויבא גם השטן בתוכם להתיצב על ה', פי' זה רומז שיש לו חלק מה במציאות כמו שאמרנו לולא ההעדר האישי לא היתה נמשכת ההויה המינית, או רומז בזה לשטן אחר שהוא מכוון בעצמו לטוב ואמנם יגיעו ממנו רעות מצד היותו נמשך אחר התאוות שהוא יניע לישר ולבלתי ישר, וזהו הדמיון אשר סמאל רוכב עליו והוא הכח המתעורר, והדבר הנכסה הוא המניע הדמיון וכאשר השיגהו הדמיון יתעורר הכח המתעורר להגיע אל מה שדמהו אם טוב ואם רע, ומזה הכח יגיעו רעות רבות באדם ואם הוא מכוון לטוב וישתמש ממנו במיני הרעות ויש סבה להגעת מכאובים וחליים רבים:

בארבע מרכבות יוצאות ויאמר אלה ארבע רוחות השמים יוצאות מהתיצב על אדון כל הארץ, הרצון בזה הארבע כחות המגיעות מן השמים בהנהגת זה העולם השפל:

והוא הדבר שאין שלטון לשטן עליו, הרצון בזה כשנשלם שכל האדם וידע הש"י בדרכים האמתיים וישתדל לידיעת תורתו הקדושה המאמתת מציאותו ויחודו ומזהרת על השגתו ואהבתו, הוא נשאר קיים עדי עד ואין שלטון למלאך המות עליו, וכן מצד דביקותו בהש"י ינצל מרעות גדולות או מחליי הגוף כמו שאמרה תורה והסיר ה' ממך כל חולי או ממקרים רעים המגיעים מצד המערכת ינצל מאלו הפגעים כלם מצד ההתדבקות בשם ואהבתו האמתית המגעת מצד ההשגה:

הוא שטן הוא יצה"ר הוא מלאך המות, הרצון בזה שהחומר הוא השטן והוא סבת היצה"ר, והוא מלאך המות הוא סבת ההעדר המגיע לכל בעל חומר מאלו הנמצאות השפלות, או ירצה בזה הכח הדמיוני הוא השטן והוא היצה"ר באמת בהמשכו אחר התאוות הנכספות, והוא מלאך המות כי בסבת היותו נמשך אחר המותרות הם יהיו סבת מותו קודם זמנו:

שלא הראהו זה אלא להורות הענין ההיא בעצמו, הרצון בזה שהרעות המגיעות סבתם החומר או הדמיון באשר יפעל פועל בלתי ישר:

ואח"כ באר רחקו מאתו ית' באמרו יגער ה' בך השטן, פי' שההפסד המגיע מצד החומר בלתי מכוון ממנו או הרעות המגיעות מצד הדמיון בלתי מכוונות ממנו כי אותו הכח הוטבע בו לטובתו:

והוא אשר ראה בלעם במראה הנבואה באמרו הנה אנכי יצאתי לשטן, הרצון בזה שהוא היה נמלך ביצרו המתגבר עליו להחטיאו והוא דמיונו:

ויצר טוב ילד מסכן, הרצון ביצר טוב השכל המניע אותו תמיד לעשות הטובות ויצר הרע קורא הדמיון כמו שאמרנו:

כמשל הנשוא לגוף בן האדם. פי' שעיר קטנה ואנשים בה מעט המשילוה לגופו של אדם:

פרק כג

תחלת מה שאירע, הרצון בזה אם הדבר אמיתי שקרה כך כמו שהונח:

ואין זה המכוון בזה הענין כלו. פירוש להודיע הדעת שיסכימו כלם:

בהתנצלות על זה אין אדם נתפש על צערו, הרצון בו אמרו בעבור שיש לתמוה על שאמר השם לאליפז ורעיו כי לא דברתם אלי נכונה וגו' אחר שדעתו היה בתכלית הרע איך אמר לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב ואמרו בהתר זה אין אדם נתפש על צערו. וזה המין מן הדברים הרצון בזה אשר אמרו רבותינו אינו מענין זה המשל. אמנם סבתו מה

שאבאר לך עתה, פי' סבת מה שאמר לו השם כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב מה שאומר עתה:

והביא מופת על טעותו. פי' הוא אמרו לשמע אוזן שמעתיך, דוצה בו דרך קבלה והיא היתה סבת הטעות והטעות היה שעלה זה על דעתו שהוא יודע בעצמו שהוא צדיק גמור החליט הגזרה בתחלת זה הדעת שאין גמול ועונש ושהמין נעזב בכל מה שיקרה וחזר בו מזה הטעות ואמר ועתה עיני ראתך כאלו אמר השגתי אותך בדרך החכמה, וההשגה ההיא היא סבת ההצלחה האמתית והשארות הנפש. וכן מצד ההדבק בו יהיה נצול מן המקרים ומן הפגעים על דרך שאמר כי בי חשק ואפלטהו:

לא יבוקש דרך היושר. פירוש אחר שהענין נמשך לרצון לבד:

בהגדילו. רוצה בזה בהגדיל עצמו מצד ישרו, והרחיקו איך באו אליו הצרות והוא לא חטא:

ויעתיר בעדו אי זה מלאך שיהיה תקובל עתרתו והלצתו, פירוש אפשר שיהיה הצלתו לפעמים מצד הטבע שעוזר אותו והוא המתגבר על מחלתו, ואפשר לפעמים שיגיע לו העזר מצד מערכתו ושלא הגיע זמנו ליפטר מן העולם, ולפעמים יגיע לו העזר מהש"י מצד שידבק בו, ואם היתה מחלתו ראויה לחול עליו מצד המערכת. ופעמים יגיעהו החולי ברצון הבורא כדי שינצל מפגע יותר רע ממנו כמו שאמר הכתוב אודך ה' כי אנפת בי שהמשילו זה לאדם שהולך בספינה או בשיירא ואפשר שיקרהו המות בדרכים ההם ובא מהשם לנגעו במכאוב על משכבו כדי שינצל מהרעה ההוא, ולפעמים יגיעהו ההודעה אל ההצלה בחלום נבואה או בחלום אמיתי אם לא היתה השגתו כ"כ או בחולי שיגיעהו כדי להצילו מאותה הרעה:

באמרו כי באחת ידבר אל ובשתים ולא ישורנה, הרצון בזה באחת ידבר אל כמו שאמרה התורה בחלום אדבר בו, ואמר ובשתים ולא ישורנה שיראה שהשם ידבר עמו במראה הנבואה, או הרצון בזה באמרו ובשתים לא ישורנה שהאיש שלא הגיע למעלת הנבואה הוא דבק בשם ידבר עמו הש"י בדרך אחרת והדבור ההוא הוא והוכח במכאוב על משכבו כדי להצילו מהרעה הראויה לחול עליו אם ילך בדרך אשר חשב:

והיתה הערתו כלה אליו ממה שתחת גלגל הירח, פי' אבל לא היתה לו ידיעה בענין הגלגלים ואם דבר מעש כסיל וכימה הוא מצד פעולתם:

אשר כלל בו סגולות גשמות, פירוש באותו הספור כלל בו סגולות גשמיות:

פרק כד

זה הדעת ההמוני, פי' והוא שיביא השם מכאוב על האדם מבלתי שיקדם לו חטא:

מה שהוא קיים זה הקיום, רוצה בזה שלא יהיה נסת לפתוי שום אדם מהיותו נעתק מאמונת התורה השלימה:

אשר לא יביטו עמו לעשות מופת, רוצה בו שאין להשגיח על אות ומופת שיעשה שום נביא לבטל שום מצוה מן התורה אם לא יהיה זה להוראת שעה לסייג ולגדר:

ואמר המלאך כי עתה ידעתי כי ירא אלהים, אחר שהרב הורנו שידיעת השם לא תכריח אחד מחלקי האפשר, כמו שעשה הפי' שזכר, כן היה יכול לפרש עתה ידעתי אחר שיצא אותו האפשר לפועל והיה קודם באפשרות עשותו או בלתי עשותו, יתכן לומר בו עתה ידעתי אע"פ שהיה יודע השם קודם אותו האפשר אשר יצא לפועל:

פרק כו

מה איכפת ליה להקב"ה בין ששוחט מן הצואר לשוחט מן העורף. לחסרון דעתי לא ידעתי איך יצא זה המאמר מכלל דבריהם שיובן מהם כי לכל המצות יש להם סבה, כי כמו שאמרו מה איכפת ליה להקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף כך נוכל לומר בכל מאכלות אסורות אשר אסרה לנו התורה, וכן בכל המצות שיש להם טעם מבואר או בלתי מבואר נוכל לומר מה איכפת ליה להקב"ה, שהמצות שנצטוינו אינם לתועלתו אבל לתועלתנו, והוא להקנות לנו דעת אמיתית או תקון מדות או הישרות לתקון קבוצנו:

לא נתנו המצות אלא לצרף בהם הבריות, הרצון בו לצרף דעותם ולתקן מדותם ויהיו קדושים ונכבדים וראוים שתחול בהם ההשגחה אלהית, כמו והייתם קדושים כי קדוש אני, ואמר אשר הבדלתי אתכם להיות לי, ואמר עם זו יצרתי לי, והביאו ראיה מאמרו אמרת ה' צרופה כלומר שהיא טהורה ונקיה מכל סיג והיא בתכלית השלמות אשר אין דומה ואין ערך לשלמותה:

פרק כז

וקצתם במשל, רומז לקצת הדברים שנאמרו במעשה בראשית, שרוצה בו שיש שם פסוקים רבים יש להם סודות נעלמים ונאמרו במשלים לפי שהתורה המונית ואין בכח שכל ההמון להבין אותה:

פרק כח

לא יתבארו בפרט מוגבלות, הרצון בזה שלא יוכל איש לעמוד על גבול ידיעתם בשלמות אלא אחר ידיעות רבות אם לא שידעם דרך קבלה והיא אינה ידיעה אמתית:

שהשם יחר אפו על מי שיעשוק כמו שאמר וחרה אפי, יפלא כי הרב השלם אמר בפ' כ"ו מראשון שלא נמצא לשון חרון אף ולא לשון קנאה אלא בע"ז וזה אינו מדבר בע"ז, וכן מצינו ויחר אף במשה, וכן ויחר אף ה' בם וילך, ואפשר שאם נחפש נמצא אחרים זולתם:

פרק כט

חשבו בהם לדקדק ולטעון, פי' הם החרטומים, שמצרים היתה מאמונת הצאב"ה ובכל הנסים והנפלאות שעשה משה רבינו שהיו מבארים ומודיעים שיש אלוה לעולם מנהיג משגיח היו מדקדקים לטעון עליהם ולאמר שהם בלהט וכשוף, וכן נאמר ויעשו חרטומי מצרים בלהטיהם כן, והיו מחוזק המופתים עד שהתבאר לכל כי ההפרש בין מופתי משה ובין מה שהיו עושים החרטומים כהפרש בין מעשה הקוף ובין מעשה האדם:

אלא בענינים אחרים, פירוש שנמשיך דעותינו אחר דעות הפילוסופים מאמיני הקדמות לא שנמשיך דעותינו על אותן האמונות הכוזבות מאנשי הצאב"ה ולא היו מאמינים השגחה כלל ובאמונה זו תתבטל התורה בכללה:

פרק לא

כי לא יביא מחשבת אדם לדבר מזה, פי' שיעשה האדם דבר שלא יכוין בו תכלית:

ואשר חייב שלא נמנה המאמרים, פי' כגון ודוי מעשר וההודאה על הבכורים וקריאת שמע והברכה אחר האכילה. או הזהרה מהם שלא לאמרם כמו ושם אלהים אחרים לא תזכירו והלחשים שאומרים מי שחובר חבר:

פרק לב

והעתיקם מהיותם לנבראים ולענינים אשר אין להם אמתות לשמו ית', פירוש העתיק אותם העבודות הנעשים לכוכבים ולצלמים וצוה שלא יעשו אלא לשמו:

פרק לד

יש בכללם, פירוש התועלות הנמצאות יש בכלל האנשים, כי רוב האנשים ישוו בתועלות הטבעיות ומהכרח החומר יגיעו לקצת אנשים רעות, כמו שנראה שיולדו בעלי מומין או שיהיו חסרים אבר מהאברים או יתרים, וזהו אמרו ויתחייב מהם ענינים פרטיים:

לא תשלם בכל איש ואיש, כאלו תאמר שימצא איש שיתאוה לאכול בשר בחלב או לאי זה מאכל מן המאכלים האסורים, ויגיע לו נזק בזה לחוזק תאותו אם לא יאכל ממנו, או איש שיתאוה לערוה מן העריות ולרוב תאותו וחשקו בה אפשר שימות, אם כן שמירת התורה סבבה לזה הנזק, ולזה אמר שהתורה לא תביט לזר, וכמו שבענינים הטבעיים הכונה בהם להגיע התועלות ואף שיגיע לקצת מה מהפסד החומר ואם הם מעט. כן התורה תביט לתועלת הכללי ואם יגיע בקיומה נזק לאנשים מעט המספר:

וחלוף זה נמנע, הרצון בזה כמו שאי אפשר שלא ימצאו קצת אישים יגיע להם שלא תשלימם התורה:

פרק לה

ואינם באים לנזק אחרים מתחלה והבין זה, כלומר מי שנמשך לאכול מאכלים האסורים שהם עבירות שבין אדם למקום אינם באים לנזק אחרים מתחלה, אבל אחר ההשתקעות בהם ורוב תאותו לבקש המותרות יגיע בהם נזק לאחרים, שכשלא ימצאו לו המותרות ההם אפשר שיגזול ויחמוס ויגנוב, וכן אם יבעול האשה הנדה אשר היא מן העבירות אשר בין אדם למקום, מצד השתקעו באותה התאוה יגיע בעבירות ויבא להתיחד עם אשת חברו, וכן בענין המילה אם לא יעשה אותה ואחד מתכליותיה כדי שלא ישתקע לתאות המשגל יגיע בתכלית לעבירות שבינו לחברו:

פרק לו

ושהוא ענין מופתי, הרצון בו שמציאותו ואחדותו ועצמותו וקדמותו והיותו בלתי גשם הכל התבאר במופת:

פרק מ

ושם דמי העבד בכלל, הרצון בין שיהיה עצום הגוף ויפה ושוה אלף זוז, ובין שיהיה פחות ונבזה ואינו שוה אלא עשרים זוז או פחות, דמיו היו שלשים שקלים. והוא חצי נזק בן חורין בכלל, רוצה בזה שבן חורין ערכו ששים שקלים בין היותו גדול הגוף ונערך האברים ויפה תואר בין היותו צעיר הגוף וחדל אישים:

פרק מא

ולא תטריד רעיוניך בהיותנו עונשים הנה בממון. אמרו רבותינו בפרק החובל כי אמרו עין תחת עין אינו רוצה בו שיסמאו עיניו אלא שיתן ממון דמי עינו וכן בכל האברים, ואפשר לומר שלא יוכלו לעשות למזיק בכיון כמו שעשה לחברו ואם חתך יד חבירו או רגלו אפשר כשיחתכו אבר המזיק יחתכו או למעלה או למטה ויהיה ההיזק יותר, או אפשר שיחתכנו בדרך שימות, וכן כשהכהו על עינו וחסר חצי ראותו אי אפשר שיעשה כמו זה למזיק ומתוך כך אמר שישלם דמי נזקו, והר"ם ז"ל נתן טעם הפסוקים שיראה מהם שיהיה העונש שוה בשוה:

זה אם הוא עושה מעשה לבד. פירוש כשאכל מחלב הכליות והוא אינו יודע שאסור לאכלו הוא קרוב למזיד:

פרק מג

בין היום השמשי והחדש הירחי. פירש ר' לוי כי להיות החדש הירחי נחלק לשביעיות ולהיות השמש מושל תחלת יום ראשון וחוזר חלילה משבעה לשבעה בכל יום ראשון, פירוש אחר כי חשבון השבעה מונה חדש הירח ושנה החמה שהם שביעיות בקירוב, פירוש אחר והוא הנכון כי החדש הירחי ר"ל סבוב הירח לגלגל המזלות ושובו אל הנקודה שהחל לסבוב ממנה, יהיה בכ"ז ימים וז' שעות ומ"ג רגעים והיום השמשי והוא השגת הירח לשמש והתדבקה בו אחר הקפתה יהיה בעת שוב מרכז גלגל הקפת הירח לגובה רום גלגל היוצא הנושא, ונוכל לפרש שהקפת הלבנה והשמש והיות כל אחד פוגע בחבירו במקום אחד תשלם בשביעיות, שבוע ראשון מעת המולד הוא ברובע הגלגל ושבוע הב' ברובע האחר וכן השלישי וכן הרביעי ובזה יהיה הקפה שלמה, וכן השמש עושה ז' הקפים בשבוע ראשון מעת המולד ובשבוע השני שבעה הקפים אחרים, וכן בשבוע השלישי ובשבוע רביעי, נמצא עת חבורה בכל חדש וחדש נשלם בשביעיות בקירוב, וזה כי הלבנה תשלם הקפתה בכ"ז יום ז' שעות ומ"ג רגעים ואינה מתחברת לשמש עד כ"ט יום ומחצה תשצ"ג חלקים והכל הולך בשביעיות בקרוב, ואמר במורה המורה בשם אבן סינא וראשון הגדרים היום והלילה, ואחר כך השבוע גדר גדרה אותה הלבנה ברובע הגלגל ואח"כ החדש היא הקפה תשלם בין הלבנה ובין השמש ואח"כ השנה, והעתקת חריז"י היום הטבעי, וכן לשון המורה בערבי אל יום אל טביעי:

פרק מו

וכן הוא בלא ספק מפני שהוא להסיר דעות ע"ז. פירוש העולה נקראת על שם העולה על הרוח, כי פעמים יעלו בלב האדם דעות בלתי אמתיות וכשמביא קרבן עולה וישרפנו כאלו הוא יבטל אותם הדעות ויסלקם מנפשו הסתלקות גמורה, וכאלו הדעת ההיא תבטל ותשרף ולא יעלה על לב לעולם, וזהו הדבר המבוקש ממנו והישר בעיני השם שיפרד האדם מכל מחשבה אין אמתות לה והוא האמנה בע"ז או האמונה בעבודת הכוכבים, או האמונה בהם שיטיבו וירעו לפי אמונתם בם, וזהו אמרו ריח ניחוח לא שיתפעל השם מן הריח, וזהו שאמרו רז"ל מכל קרבנותיהם איני מבקש מכם אלא הריח, הרצון בו יושר המעשים וישיוסרו אותם הדעות שהיו מחזיקים בהם והוא עבודת הצלמים והכוכבים והקרבנות:

ומפני זה התקבל כל כח אל השם בנאהב שבדברים, פי' כח המתאוה בבשר שהוא טוב לו וכח החיונית ביין וכח הנפשיית בנגון, וכאלו הוא בכל כחות גופות אשר בהם עמידתו יתקרב בהם אל ה':

פרק מז

במעט שהוא בטבע. פירוש שבטבע האדם להבדל ממנו:

פרק מח

ולא תקשה עלי מאמרם על קן צפור יגיעו רחמיך. פירוש אמרו ז"ל שמשתקין אותו שנראה מזה שאין זה על דרך רחמנות והשמירה מצערי בע"ח שמאמרם זה נמשך אחר החיוב שהכל לפי הרצון:

ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני. פירוש שכל המצות יש להם טעם וסבה מבואר או בלתי מבואר:

פרק נא

ויש מן הנביאים מי שיראה לבד, יש מהם מי שיראה משלים, כאברהם שראה במראה והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר, ויש מי שיראה מקרוב שיראה דברים והוא קרוב לדעת ביאור אותם הדברים, כאלו תאמר מקל שקד אני רואה ופתרונו כי שוקד אני על דברי לעשותו, ויש מי שיראה מרחוק ויצטרך לביאור ולפתרון, כמו מראות זכריה שלא התבארו לו אותם הדברים עד שהוצרך לשאול במראה הנבואה למלאך הדובר בו מה אלה אדוני:

והנה נגלה לי עתה עיון נפלא, זה העיון הנפלא לא יהיה הרצון בו שעד עתה לא דבר בזה העיון שכבר הניח דברים נראה בהם מה שכלל עתה בזה הכלל, והוא מה שאמר קודם זה כשתפנה מחשבתך למאכל צריך או לעסק צריך כבר פסקה הדבוק ההוא אשר בינך ובינו כו' כבר נפסק בפועל בעת ההיא. אמנם בזה המאמר עשה כלל מוחלט מבואר ביאור שלם איך יהיה פעם ההשגחה בחסיד ואיך לא תהיה בפעם אחרת. אמר הרב מורינו והאיש השלם בהשגתו אשר לא יסור שכלו מהש"י תהיה ההשגחה בו תמיד. והאיש השלם בהשגתו אשר יפנה במחשבתו מהשם קצת עתים תהיה ההשגחה בעת חשבו בשם לבד. מורינו הר"ם במלאך השם צבאות ועם שלימותו ספריו מופת. ואני אמנם אם למעוט השגתי ולקוצר יד שכלי התחדשו לי ספקות רבות בזה הדרוש, אם ההשגחה בו תמיד בעת ששכלו ולבו תמיד עם השם, ספרי התורה והנביאים שניהם מלאים סולת בלולה בשמן ההשגחה לאומתנו כשהיתה נמסרת לאהבה להשם ונמשכת לעבודתו והדבקה בו בעשות התורה והמצוה המגיעות מאתו, ובעת המרי היתה מוכנת למקרים ולרעות המכוונות ממנו ית' לעונש מריה וסורה מן המצוה, וכן כל הכתובים מלאים מהשגחת השם ית' על יראיו וחסידיו, ואמר וחסד ה' על יראיו, רגלי חסידיו ישמור, והפסוקים שבאו בזה הענין רבו מלספור. אמנם להגביל ההשגחה שיהיו גבוליה

משוערים מוגבלים עד שתדע באמתתם בלי פחות ויתר נמנע אצלי בידיעת זה, והשערים ננעלו בפנים רבים, ולפי שיראה מדעת הרב השלם שבעת שתהיה דבקות האדם עם השם לא יגיעהו אז מין ממיני הרעות, והנה מצאנו זכריה בן יהוידע אם היה מהנביאים אשר הם במדרגה העליונה כישעיה וירמיה או אם היה במדרגה למטה ממנה ראינו שהשיגתו הרעה הממיתה בעת העירו רוח הקדש ליסר העם ושלא למעול מעל בהש"י ונאמר בד"ה ורוח אלהים לבשה את זכריה בן יהודע הכהן ויעמוד מעל לעם ויאמר להם כה אמר אלהים למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו כי עזבתם את ה' והוא יעזוב אתכם, ודגמוהו בחצר בית ה' והמיתוהו, וכן נמצא באשת אחאב שהרגה את נביאי ה', ואי אפשר לומר באותם הנביאים שלא היו דבקים בשם אם כלם ואם מקצתם, וכן תמצא אליהו שברח מפני אשת אחאב עם היותו דבק בהשם בתכלית הדבקות שלא היה לו עסק לא במאכל ולא במשתה ולא בעסק מן העסקים וארוחתו ארוחת תמיד נתונה לו מאת השם מזומנת ומוכנת לעת צרכו, ואם יש לטעון בזה היכא דשכיח היזקא שאני ויש לו לחסיד לסלק עצמו מן הסכנה ולא יסמוך על הנס, יש לי עליו טענה, ר"ל על אליהו וזה שכבר התבאר מן הפסוקים ששני שרי חמשים וחמשיהם נשרפו בדבורו בעת שאמרו לו כה אמר המלך רדה ולא רצה לירד לומר למלך מה שהיה מצווה לומר לשלוחיו, והוא המטה אשר נפל עליה לא יקום ממנה כי מות ימות עד שנאמר לו במראה הנבואה לרדת אליו ולומר לו דברים אלו, ויש לי תמה גדול בזה איך היה מתפחד ואם בדבורו השם הקים מאמרו ונשרפו שני שרי חמשים וחמשיהם היה לו לרדת לקדושת השם ואין לו לפחד שיהרגוהו, כי כמו שהתפלל על שני שרי חמשים ונתקבלה תפלתו כן יכול להתפלל שלא יוכלו להרע לו ברדתו אל המלך, ובאמת לא יזיקוהו אחר שראו ההיזקים אשר באו לאותם אשר רצו להכריחו לרדת אל המלך שלא ברצונו, ועם כל זה לא ראה לרדת כמו שזכרתי עד שהובטח בשמירה, וכן בשמואל אחר שהתפלל על שאול ולא הועילה תפלתו ונגזרה גזרה לבטל מלכותו, בעת שאמר לו השם ללכת להמליך את דוד אמר איך אלך ושמע שאול והרגני, ואיך פחד והוא היה הולך בשליחותו ואיך לא עשה הוא תחבולה בעצמו אשר צוה השם לעשותה או תחבולה אחרת ולא היה לו לומר איך אלך, ואיך ראוי לומר בכאן היכא דשכיח היזקא שני אחר שנצטוה והוא היה נביא גדול ונכבד בתכלית הערך ודבק עמו והולך בשליחותו. והנה ראינו נביא אחד למטה ממנו הלך בשליחות השם למקום שהיה לו מוכן ההיזק, והוא בבית אל אשר היה שם המלך ירבעם וקרא מזבח מזבח כה אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך ויבשה יד ירבעם כשאמר תפשוהו, כ"ש הוא שהיה

לו לבטוח בהשם ולא לשאול איך אלך ולא היה מצטרך לתחבולה או יעשה אם ירצה. והנה ראינו בתלמוד כמה גדולים נכבדים נהרגו על קדושת השם ואם היו דבקים בו כמו שנראה ברבי עקיבא בעת שהיו מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל היה מכוון ביחוד השי"ת ואומר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ועוד יש לי ספק גדול בזה האיש השלם החסיד היודע השם במופת בדברים האמתיים לפי מה שאפשר לו כפי כח שכלו, איך לא תועילהו צדקתו וחסידותו והשגתו להצילו מן הפגעים בעת שהצטרך לעסק מעסקי הגוף כמו המאכל והמשתה או לעסקים אחרים המצטרכים לו, ועוד החסיד השלם העוסק בתורה יום ולילה ושומר המצות ונזהר מן העברות ויודע השם בקבלה ולא ידע השם במופת, האיך זה נשמר לפי דעת תורתנו הקדושה האומרת שתיקוננו והפסדנו נתלים בעבודה ובמרי, ואם נאמר שאין בהם השגחה, כמו כן נוכל לומר שאין להם גמול אחר המות, ונמצא שעבודתם וחסידותם ושמרם מצות התורה ונהרגו על קדושת שמו היתה פעולתם לבטלה אחר שלא קנו באלו הפעולות תשועת נפשם. והנה אנחנו מאמינים בני מאמינים בתורה אמונה שלמה ובהשגחת השם באומתנו ובפרטי חסידינו, בין יודעי השם במופת, או בדרך קבלה, והם שומרים התורה והמצות, כלם יש להם גמול אחר המות, והוא השארות נפשם כל אחד לפי שלמותו ולפי מעלתו. אמנם להגביל גבול ההשגחה ולעמוד על אמתתה עד שלא תצא מדרכים המוגבלים והשיעורים המיוחדים ולתת גדרה בגדר אמיתי עד שלא יוכל אדם לחלוק על הגדר ההוא לא מן הכתוב ולא מן החוש, השערים האלה נעולים בפני ובפני רבים כמוני, ואל הש"י נשא רנה ותפלה להוציאנו מבור גלותנו ולהושיבנו בנחלת צבי קדשנו ותפארתנו ויהיה השגחתו עלינו כאשר בתחלה וירומם מקדשנו ותשוב העבודה למקומה במהרה בימינו, אמן:

ולפי לשון הרב שאמר נגלה לי עתה עיון נפלא, ואמר ואחר שהענין כן, נראה שעשה בזה העיון גזרה מוחלטת. אמנם העתקת רבי יהודה חריז"י הוא בזה התואר, ואם הדבר כן, שהיא מלה תנאית, וכן כתב מורה המורה, ואמר עוד כי כל מה שהעתיק רבי שמואל אבן תבון, והנה נגלה לי עתה עיון נפלא, אמר שהיה ראוי להעתיק נראה לי עתה, שאינו הנחה גמורה, אם כן לפי דעתם לא עשה הרב בענין ההשגחה הנחה מוחלטת, אבל נראה שהענין כך, ולזה אמר מלת ואם כו', סר הספק הגדול שהביא הפילוסוף לשלול השגחת השם מאישי האדם, והיתה ראיתם על זה ממצוא החסידים רעות גדולות, והוא התיר הספק בזה שלא הגיעו אותם הרעות לחסידים רק בעת שכחותם והפרדם מן הדבוק שהוא ההדבקותם בשכל הפועל אשר באמצעותו יצא שכלם מן הכח אל הפועל עד שישיגו השם מה שאפשר להשיג ממנו בדרכים מופתיים אמתיים בעת התדבקותם

והיות השם אצלם בשכלם תמיד באמצעות זה המלאך א"א שיגיעו הרעות, ומה שאמר והתבאר הסוד הזה אפילו לפי דעתם, שלפי דעתנו אנחנו בעלי ברית התורה האמתיית המאמינים בחדוש ובהשגחה ואם לא ידענו באיזה תואר תהיה ההשגחה. ואם נראה רעות לטובים בעת מה לא בעבור זה יגיע החולשה באמונתנו שלא נהיה מאמינים בהשגהה. ואמנם אמרו והתבאר הסוד לפי דעתם, ר"ל שאנחנו נוכל לעשות מהם זאת החלוקה עם הוראתנו במה שהנחנו והוא הרעות לטובים ונאמר שזה הרע הוא בעת שכיחתם והפרדם מזה ההתדבקות, וזהו שאמר ואפילו לפי דעתם. אמנם הם לא יודו בזה אחר שהם מאמינים בקדמות ושהכל על צד החיוב א"כ השם לא יחדש דבר באישי האדם אבל כלם נוהגים כמנהג הטבעי והמקרים האפשרים ואין הפרש ביניהם. אמנם בהשארות הנפשות החסידים והטובים הם מודים בזה, וירצו בזה שזה ענין טבעי אחר שיצא שכלם מן הכח אל הפועל באמצעות השכל הפועל ישובו הם עמו דבר אחד:

וכבר נבדל קצת העתים מן החסיד ההוא הטוב. רוצה בו וכבר נבדל השפע השכלי אשר הוא ההתדבקות בינינו ובין השי"ת בעת התעסקו בעסק מן העסקים, או לא יגיע זה השפע השכלי המציל מן הפגעים לחסר ההוא הרע אמר ולזה אירע לשניהם מה שאירע אחר שהחסיד והחסר בעת שלא ימצא להם זה הענין המסדר בינם ובין יוצרם שוים הם בעת ההויה והם מוכנים לרעות שאפשר שיגיעו:

פרק נב

והבן זה מאד. פי' השמש ישיב הראות אשר הוא רואה בכח, רואה בפועל, ובו ישובו הדברים הנראים בכח נראים בפועל, ובאור ההוא בעצמו המגיע ממנו ישיג השמש אשר הוא הסבה בשיראה הרואה בפועל, כן האור השופע מהש"י אשר הוא השכל הפועל והוא המוציא שכלנו מן הכח אל הפועל ובו ישובו הדברים המושכלים לנו בכח מושכלים בפועל, ובאור ההוא נשיג זה השכל אשר הוא סבת שכלנו המוציא אותו מן הכח אל הפועל, ובאמצעותו נשיג השי"ת בהיותו מקנה לנו המושכלות הראשונות אשר בם תעשינה ההקדמות והמופתים על אמתת מציאותו ולשלול ממנו במופת אמתי כל מה שראוי לשלול:

פרק נג

ולפי הענין הראשון, פי' והוא אמרנו שצדקה נגזרת מצדק, ולפי זאת הגזרה שהוא נגזרת מצדק שהצדק הוא ראשון ויסוד למלת צדקה:

פרק נד

ונופל על קנות מעלות המדות וזקניו יחכם, בישישים חכמה, כי הדבר אשר יקנה האדם בעת זקנה לבד הוא ההכנה לקבל מעלות המדות. את רגלים רצנו וילאונו ולא נוכל להגיע לסוף דעת הרב מורנו אם הם דברים נראים שהם גלוים בעצמם ומה נעשה בגאון הירדן כשהוא מדבר בסודות נעלמים, כי הנה נראה שאין לו להוציא וזקניו יחכם ובישישים חכמה מכלל חכם בחכמה מן החכמות, או בעל מדות עם חכמה, או עם חכמות כוללות, שראינו ברוב המקומות זוכר הזקנים לשבח ונראה מענינם שהם חכמים, כי החכמה עם רוב ענינה יגיע בשלימותה ברוב הימים, אמר הכתוב ויצאו זקניך ושפטיך, ואמר ופרשו את השמלה לעיני זקני העיר, ואמר ויצאה יבמתו השערה לפני הזקנים, ואמר והוציאו אותו אל זקני עירו, ואמר ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם. ומדעת הרב נראה כמו כן שרוב ימי האדם צריכים אל החכמה, ואמר ומתי תמצא ההזמנה השלמה והפנאי הגמור עד שיצא מה שבאיש ההוא מן הכח אל הפועל, זה אמר בסבה הרביעית מהמונעות הלימוד ואמר שהם צריכים אל אורך הימים בדרישה וחקירה. מכל זה יש לנו לפרש שאמרו וזקניו יחכם רוצה בו התחכמות לפי שהיא צריכה לאורך השנים כמו שאמר הרב. עוד יש לי ספק גדול בזה איך יקנה אדם בזקנה מעלות המדות ואם היה מוחזק בבחרותו בקניני המדות הפחותות איך יתפשט בזקנתו אחר שהוחזק ורגל בהם ושבו לו לטבע חזק. ואמר הר"ם שיש אנשים שיש להם בתחלת הבריאה הבנה מזגית א"א עמה שלמות בשום פנים, ואמר וכן תמצא אנשים בעלי קולות והמיה ותנועותיהם נבהלות יורו על הפסד סדר ורוע הרכבה, וכן נראה בחוש שהמדות שהחזיק בהם בבחרות הוא בלתי מסתלק מהם בזקנה אם לא שיגיע להפלגת הזקנה וכחו תש ונלאה ולא יוכל להחזיק בקצת הדברים שהיה מחזיק בהם לרוב חולשת גופו, לא מפני שובו לזכך מדותיו. ואמר אריסט"ו במדות האנשים השוקדים בפעולות הטובות הם סבות פועלות למדות הטובות כי הם בהתמדתם ושקידתם ובקיאותם ישובו להם מעלות המדות תארים קיימים וקניינים חזקים, וכן מתמידי הרוע כמו שירגיל דרך משל בשתית היין וזוללות הבשר יהיה לו סבה בכל יום להיותו בעל תאוה ואין מספיקין בידו לעשות תשובה. נראה מן המאמר ומן החוש כי המדות והתבוננות אשר החזיק בהם האדם פעמים רבות טובות ורעות הם דבקות בו כצמיד פתיל והם מלפפות אותו כל ימיו עד יום המיתה, אם לא שהגיע להפלגת הזקנה ויבטלו ממנו המדות הטובות או הרעות מצד חולשת כחותיו, כמו שיבטל הראות מן הרואה כאשר יפליג בזקנה. ומה שהביא הרב השלם לומר כי מה שאמר וזקניו יחכם

ובישישים חכמה נאמר על קנין המדות, הוא בעבור שיולדו לו מאלו ההקדמות שאמרו חכם בחכמתו נאמר על בעל המדות הטובות, כי יקשה בעיניו אם הוא כמו שנראה מענינו וממשמעות המלה, ר"ל אמרו חכם מה שירצה בו הענין הכולל שיהיה שלם בכל חכמה, אחר שחכם בזה הפסוק נאמר סתם ולא פירש באיזה ענין, ויקשה לו איך אמר אחר זה השכל וידוע אותי שהיא ידיעת מציאות השם והיא החכמה האלהית וצריך שיקדמו לה ידיעות רבות, ועוד איך ישימנה מאוחרת שלפי הסדר שלקה היא מעטת המדרגה אצל ההמון, ומתוך כך פירש בו מה שפירש. והנני מפרש הענין בסדור שסדר הרב מורנו, שלקה אותם לפי סדרם אצל ההמון, ואומר כי אמרו חכם בחכמתו, רוצה בו שהוא חכם בחכמה מן החכמות מועילות להצלה מן הפגעים שאפשר שיגיעו, כאלו תאמר שהוא רופא חכם, וכי יראה כי החטא בשגגה ממנו או בזדון ליחה מן הליחות ישתדל להכניע ולהוציא הליחה ההיא המוכנת להביא התחלואה ההיא עד שלא יצא גופו מקו השווי, וכן אם היה חכם בחכמת הכוכבים ובקי בחכמת המדיני, אפשר שמצד בקיאותו יהיה נצול מהמקרים ומהרעות האפשריות, כאלו תאמר שיראה בדרך התכונה והמדיני כי המקום אשר הוא חונה בו יבואו חליים רעים או דבר או רעב או מלחמות ויצא ממקומו טרם יגיעו אלו הרעות וילך לו אל ארץ אחרת וינצל. והגבור בגבורתו יש לו יתרון בענינים רבים עליו, שפעמים רבות יהיה זה החכם בסכנה גדולה מצד שלא שער ולא הסתכל באותם הרעות, כמו שיפגעו בו לסטים או חיות רעות ולא יוכל להנצל, והגבור בגבורתו יתגבר על האריה או על הלסטים וינצל מהם. והעשיר בעשרו יש לו יתרון עליו מצד שיש לו קנינים רבים ועושר ונכסים וכבוד ויקנה אוהבים רבים בממונו למתק דבריו עד שהוא לו סבה להנצל מרעות רבות, וזהו המהלל אשר יוכל להתהלל כל אחד ואחד מהשלשה לפי שכל אחד ואחד לקח מקח טוב לעצמו באי זה דרך יתכן ההצלה. וכי אצל ההמון יש יתרון לכל אחד ואחד לפי הסדר המונח, ואמר הכתוב אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, ואמר שאף על פי שכל אחד מאלו יש להם דרך להנצל מהפגעים, אין זה מהלל גמור ולא הצלה גמורה שיתכן להם זה בכל עת שאפשר שיבאו המקרים, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, הרצון בזה שזה הענין יהיה המהלל השלם וההצלה הגמורה והוא השכל וידוע אותי, אשר הרצון בזה החכמה האלהית אשר תשיג מציאותו וידבק בו, והוא אמרו השכל וידוע אותי, ועוד תהיה לו ההשגה האחרת והוא שידע שאני הוא המשגיח בכל הנמצאות ועושה חסד ומשפט וצדקה בארץ. ולפי זה הפירוש שאמרנו שמדבר בהשגת מציאותו ובידיעת השגחתו, הרצון בזה שהוא משגיח על הנבראים,

יהיה זה חסר והיה צריך לומר השכל וידוע אותי והשכל וידוע כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ. ואפשר לפרש שהפסוק אינו חסר כלום, ופירוש חכם הנאמר בראש הפסוק חכם בכל מיני חכמה והחכמה האלהית בכללה, ופירוש חכמתו חכמת הפילוסוף היודע מציאות השם במופתים אמתיים אמנם הוא מאמין הקדמות ושהכל על דרך החיוב, ואמר שלא ינצל בעבור זה מהרעות כלם, ואם בכלל חכמתו חכמות מועילות בהצלה בעת מהעתים, אבל ההצלה הגמורה ושיהיה השמירה והמחסה בו מכל הרעות הכוללות והמיוחדות הוא השכל וידוע אותי כי אני ה' וכו', הרצון בזה שישיג השגה שלמה שאני הוא המשגיח בעניני בני האדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ועושה חסד משפט וצדקה בארץ. ולפי המציאו הכל כמו שאמר הרב נקרא חסיד, והוא נגזר מחסד שענינו הפלגה, ולפי רחמיו על ברואיו ר"ל הנהגתו בעלי חיים בכחותיהם יקרא צדיק, והוא נגזר מצדק, ולפי מה שיתחדש בעולם מן הטובות המצטרפות ומן הרעות הגדולות המצטרפות אשר חייב אותן הדין הנמשך אחר החכמה יקרא שופט:

מבלעדי היותם גם לך, הרצון בזה שכמו שאפשר שיעזרו האחרים בך מצד מדותיך כן אפשר שתעזר בהם מצד מדותיהם והם לך ולזולתך:

תם ונשלם